

63323

T. C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ
BİLİM DALI

XX. YÜZYIL HATAY TARİHİ VE
GÜNÜMÜZ İNANÇ COĞRAFYASI

(DOKTORA)

Tez Yöneticisi : Prof. Dr. Şaban KUZGUN

Hazırlayan : Adem TUTAR
(9310)

MALATYA - 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER	
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VI
METOD VE KAYNAKLAR	VIII
A - METOD	VIII
B - KAYNAKLAR	IX

GİRİŞ

A - HATAY ADI COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ	1
1 - HATAY VE ANTAKYA ADI.....	1
2 - HATAY İLİ COĞRAFİ YAPISI.....	2
3 - HATAY İLİ JEOPOLİTİĞİ.....	7
B - XX. YÜZYILA KADAR HATAY TARİHİ	8
1 - İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE HATAY.....	8
2 - İSLÂMÎ DÖNEMDE HATAY.....	15

I. BÖLÜM

XX. YÜZYIL HATAY TARİHİ

A - XX. YÜZYIL HATAY SİYASİ TARİHİ	32
1 - 1900-1921 DÖNEMİNDE HATAY SİYASİ TARİHİ.....	32
a - XX. Yüzyıl Başında Hatay Yöresinin İdarî Yapısı.....	32
b - Mondros Mütarekesi'ne Kadar Hatay.....	34
1) Hatay Yöresindeki Ermeni Olayları.....	35
2) I. Dünya Savaşı ve Hatay Halkı.....	39
c - Mondros Mütarekesi ve Hatay'da Millî Mücadele.....	40
1) Mondros Mütarekesi.....	41
2) Hatay Yöresinin İşgal Edilişi.....	43
a) İşgal Öncesi Antakya'da Arap Hükümeti.....	44
b) Fransızlar'ın Hatay Yöresini İşgali.....	45
3) Hatay Türkleri'nin İşgale Karşı Silahlı Mücadeleleri.....	48
a) Dört Yol Yöresinde Silahlı Mücadele.....	48
b) Antakya Yöresinde Silahlı Mücadele.....	50
d - Ankara Andlaşması ve Hatay.....	54
2 - 1921-1939 DÖNEMİNDE HATAY SİYASİ TARİHİ.....	56
a - Hatay Devleti Kuruluşuna Kadar Yapılan Siyasî Mücadeleler.....	56
1) 1921-1936 Döneminde Siyasî Mücadeleler.....	56
2) 1936'dan Hatay Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Siyasî Mücadeleler.....	60

b - Hatay Devleti ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı.....	65
3 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY SİYASÎ TARİHİ.....	67
B - XX. YÜZYIL HATAY İKTİSADÎ TARİHİ.....	71
1 - 1900-1939 DÖNEMİNDE HATAY İKTİSADÎ TARİHİ..	71
a - Tarım ve Hayvancılık.....	71
b - Sanayii ve Ticaret.....	73
2 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY İKTİSADÎ TARİHİ.....	77
a - Tarım ve Hayvancılık.....	77
b - Sanayii ve Ticaret.....	79
C - XX. YÜZYIL HATAY KÜLTÜR TARİHİ.....	81
1 - 1900-1921 DÖNEMİNDE HATAY KÜLTÜR TARİHİ..	81
a - Okullar ve Medreseler.....	82
b - İbadethaneler ve Kütüphaneler.....	85
2 - 1921-1939 DÖNEMİNDE HATAY KÜLTÜR TARİHİ..	86
a - Manda Döneminde Eğitim ve Öğretim.....	86
b - Hatay Devleti Döneminde Eğitim ve Öğretim.....	88
3 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY KÜLTÜR TARİHİ.....	92
a - Okullar.....	92
b - Kütüphaneler ve Diğer Kültür Sanat Kurumları.....	96
c - Tarihi Eserler.....	97
d - Türbe ve Ziyaret Yerleri.....	98
e - İbadethaneler.....	100

II. BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY İLİ DİNİ TARİHİ

A - HATAY'DA BULUNAN DİNLER VE MEZHEPLER	102
1 - YAHUDİLİK VE MEZHEPLERİ.....	102
a - Yahudilik.....	102
b - Yahudi Mezhepleri.....	104
2 - HRİSTİYANLIK VE MEZHEPLERİ.....	104
a - Hristiyanlık.....	105
b - Hristiyan Mezhepleri.....	106
1) Katolikler.....	106
2) Ortodokslar.....	107
3) Protestanlık.....	108
4) Monofizit Kiliseler.....	109
a) Süryanîler.....	109

b) Ermeniler.....	110
c) Marûnîler.....	112
d) Keldanîler.....	113
3 - İSLÂMİYET VE MEZHEPLERİ.....	114
a - İslâmiyet.....	114
b - İslâm Mezhepleri.....	115
1) Sünnî Mezhepler.....	115
a) Hanefî Mezhebi.....	116
b) Şafiî Mezhebi.....	116
2) Şîî Mezhepler.....	116
a) Nusayrîlik (Alevîlik).....	117
b) Bahâîlik.....	118
B - XVI. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ.....	119
C - XVII. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ.....	122
D - XVIII. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ.....	124
E - XIX. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ.....	125
F - XX. YÜZYIL BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY DİNİ TARİHİ.....	135

III. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ HATAY İLİ İNANÇ COĞRAFYASI

A - HATAY'DA DİNLER VE MEZHEPLER.....	142
1 - ANTAKYA MERKEZ İLÇESİ.....	143
a - Antakya Merkez Mahalleleri.....	143
b - Antakya Bucak ve Köyleri.....	146
2 - ALTINÖZÜ İLÇESİ.....	149
a - Altınözü Merkez Mahalleleri.....	150
b - Altınözü Bucak ve Köyleri.....	150
3 - BELEN İLÇESİ.....	152
a - Belen Merkez Mahalleleri.....	153
b - Belen Bucak ve Köyleri.....	154
4 - DÖRTYOL İLÇESİ.....	155
a - Dört Yol Merkez Mahalleleri.....	155
b - Dört Yol Bucak ve Köyleri.....	156
5 - ERZİN İLÇESİ.....	157
a - Erzin Merkez Mahalleleri.....	158
b - Erzin Bucak ve Köyleri.....	158
6 - HASSA İLÇESİ.....	159
a - Hassa Merkez Mahalleleri.....	159
b - Hassa Bucak ve Köyleri.....	160
7 - İSKENDERUN İLÇESİ.....	161

a - İskenderun Merkez Mahalleleri.....	161
b - İskenderun Bucak ve Köyleri.....	163
8 - KIRIKHAN İLÇESİ.....	165
a - Kırıkhan Merkez Mahalleleri.....	166
b - Kırıkhan Bucak ve Köyleri.....	167
9 - KUMLU İLÇESİ.....	168
a - Kumlu Merkez Mahalleleri.....	169
b - Kumlu Bucak ve Köyleri.....	169
10 - REYHANLI İLÇESİ.....	170
a - Reyhanlı Merkez Mahalleleri.....	170
b - Reyhanlı Bucak ve Köyleri.....	171
11 - SAMANDAĞI İLÇESİ.....	172
a - Samandağı Merkez Mahalleleri.....	173
b - Samandağı Bucak ve Köyleri.....	173
12 - YAYLADAĞI İLÇESİ.....	176
a - Yayladağı Merkez Mahalleleri.....	176
b - Yayladağı Bucak ve Köyleri.....	176
B - HATAY'DA TARİKATLAR VE CEMAATLAR.....	179
1 - TARİKATLAR.....	179
a - Sünnî Tarikatlar.....	179
1) Kadirîlik.....	180
2) Nakşîlik.....	180
b - Alevî Tarikatlar.....	182
1) Bektaşîlik.....	182
2) Kızılbaşlık.....	183
2 - CEMAATLAR.....	184
a - Geleneksel Cemaatlar (Tarikatlar).....	184
b - Yumuşak İdeoloji Cemaatları (İlimli).....	185
1) Nurcular.....	185
2) Süleymancılar.....	186
3) Işıkçılar.....	186
c - İdeolojik Cemaatlar.....	187
SONUÇ.....	188
BİBLİYOGRAFYA.....	192
EKLER.....	204

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.md.	adı geçen madde
a.g.t.	adı geçen tez
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.İ.E.	Devlet İstatistik Enstitüsü
H.	Hicrî
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
M.	Miladî
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
p.	page
S.	Sayı
s.	sayfa
Sad.	Sadeleştiren
T.A.D.	Tarih Araştırmaları Dergisi
T.D.V.İ.A.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
T.D.A.	Türk Dünyası Araştırmaları
Ter.	Tercüme
T.K.A.	Türk Kültürü Araştırmaları
Yay.	Yayımlayan

ÖNSÖZ

Türkiye'nin siyasî, ekonomik ve jeopolitik yönden en önemli sınır vilayetlerinden birisi olan Hatay İli, bulunduğu coğrafî konum itibariyle de Ortadoğu ve Asya'nın stratejik bakımından önemli bir geçiş yeridir. Böyle önemli bir mevkiide bulunan Hatay, tarihinin çok eski dönemlere kadar uzanması sebebiyle de ayrı bir özellik taşımaktadır. Tarihî en eski dönemlerinden günümüze kadar içerisinde değişik din ve milletlere mensup insanları barındıran bölge, en kutsal değerlerden sayılan din yönünden de önemli bir yer olmuştur.

Hatay'ın, gerek Osmanlılar, gerek Fransız mandasında ve gerekse Türkiye'ye katıldığı tarihten sonraki dönemlerde, İl'in dinî yapısını yansıtan resmî ve özel olarak yapılmış bir takım çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda, değişik dönemlerde Hatay'da mevcut olan dinler ve bu dinlere mensup topluluklar araştırılmıştır. Ancak dinî konumuyla ilgili çalışmalarda, bölgede mevcut olan bütün dinleri veya bu günkü Hatay coğrafyasının kapsadığı alandaki insanların tümünü içine alan bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu sebeple, bölgenin tarihi seyir içerisinde dinî yapısı ile ilgili ve bölgeyi tamamen kapsayan toplu bir çalışmaya gerek duyulmuştur.

Biz bu çalışmamızda dinî yapısını incelediğimiz bölgenin, tarihi hakkında da gereken bilgileri verme ihtiyacını duyuyoruz. Çünkü bir bölgenin siyasî, iktisadî ve kültür tarihi hakkında gerekli bilgileri elde etmeden diğer hiç bir konu hakkında sağlıklı bilgiye ulaşamayacağı kanaatindeyiz.

Araştırmamızın giriş bölümünde, bölgenin tarihini, en eski dönemlerden başlayarak içinde bulunduğumuz yüzyılın başına kadar vereceğiz. Birinci bölümde, Hatay'ın yakın tarihini ilgilendiren XX. yüzyılın başından başlayarak günümüze kadar siyasî, iktisadî ve kültür durumunu tespit edeceğiz. İkinci bölümde, Hatay'ın Osmanlı hakimiyetine geçtiği dönemden günümüze kadar geçen süre içerisindeki dinî yapısını ortaya koyacağız. Üçüncü bölümde ise günümüzde Hatay'da mevcut olan dinler, mezhepler, tarikatlar ve cemaatlar

hakkında elde ettiğimiz bilgileri ilmî ölçüler içerisinde vererek, yörenin dini ve sosyal yapısını tespit etmiş olacağız.

Yaptığımız bu çalışmanın hatasız ve mükemmel bir araştırma olduğu iddiasında değiliz. Ancak ulaşabildiğimiz kaynaklar ve elde edebildiğimiz verilerden hareketle en iyiyi yaptığımız kanaatindeyiz. Yapmış olduğumuz bu araştırma, kendi alanında ilk ve daha sonraki dönemlerde aynı konu ile ilgili yapılacak olan araştırmalar için de bir başlangıç olması sebebiyle önemli bir özellik arz etmektedir.

Konunun seçimi ve araştırılması esnasında fikirlerinden istifade ettiğim hocam Prof. Dr. Şaban Kuzgun beye, kaynak hususunda yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Salim Cöhce beye ve çalışmalarım esnasında yardımlarını gördüğüm bütün arkadaşlara teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca Hatay'da kaynak temini ve saha araştırmaları esnasında yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Malatya-1997

Adem TUTAR

METOD VE KAYNAKLAR

A - METOD

Tezimizin isminden de anlaşılacağı gibi, araştırmanın yapılabilmesi için tek yönlü bir metodla sonuca ulaşma imkanı görülmemektedir. Bu sebeple, konumuzu bütünüyle kapsayan ve elden geldiğince bizi doğru bilgilere ulaştıracak çeşitli metodlara başvurduk.

Tezimizin giriş bölümünde, Hatay'ın İli'nin adı, tarihî coğrafyası, coğrafi yapısı ve jeopolitik durumu hakkındaki bilgileri, çeşitli kaynaklardan faydalanarak vermeye çalıştık. Yine bu bölümde, Hatay'ın tarih öncesi dönemden XX. yüzyıla kadar olan durumunu tarihî seyir içerisinde ele alarak vermeye çalıştık.

Tezin birinci bölümünde, XX. yüzyılda Hatay'ın siyasî, iktisadî ve kültür tarihini incelerken, tesbit edebildiğimiz kaynaklardan istifade ile bu bölümü tamamladık. Bu bölümü yazarken, olayların etkisiyle ortaya çıkan bazı dönemleri, konulara bölerek verdik.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ele aldığımız Hatay'ın dinî tarihini, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyıl başlarından inceleyerek günümüze kadar getirdik. Bu konudaki bilgileri elde etmek için, yörenin tarihteki dinî yapısı hakkında bilgi veren tahrir defterleri, seyahatnameler, cizye defterleri, şer'iyeye sicilleri, salnameler ve nüfus sayımlarından faydalanırken, bu kaynaklar üzerinde yapılmış olan çalışmalardan da istifade ettik. Elde edilen bu verileri karşılaştırmalı olarak değerlendirerek, yörenin dinî tarihini, tarihi seyir içerisinde vermeye çalıştık.

Tezin üçüncü ve son bölümünü oluşturan günümüz inanç yapısını incelerken, bu bölümün sağlıklı olabilmesi için metod olarak saha araştırmasına başvurduk. Önce Hatay'ın 1996 yılı itibariyle tahmini nüfusunu tesbit etmek için, D.İ.E. nüfus sayım sonuçları, milletvekili seçim sonuçları ve sağlık müdürlüğünün yapmış olduğu nüfus tesbitleri ile, bölgedeki kaymakamlık, belediye ve muhtarlık gibi resmî makamların verilerinden de yararlandık.

İl'in dinî yapısını doğru tesbit edebilmek için de yöredeki, çeşitli din, mezhep, tarikat ve cemaat mensuplarının görüşlerine başvurduk. Elde ettiğimiz bu bilgileri, hiçbir art niyet gözetmeksizin ilmî metodlar içerisinde objektif bir şekilde fenomenolojik ve deskriptiv yöntemlerle değerlendirerek ilin inanç yapısını ortaya koymaya çalıştık.

B - KAYNAKLAR

Hatay İli, tarihî ve dinî açıdan çok eski dönemlere kadar uzanan bir kültüre sahiptir. Tarih boyunca çeşitli milletlerin ve kültürlerin hakimiyetinde bulunan Hatay'ın tarihini aydınlatan çok sayıda eser bulunmasına rağmen, İlin nüfus seyri ve inanç yapısından bahseden eser ve belgeler, ancak Osmanlılar'ın bölgeye hakim olduğu XVI. asıra kadar uzanmaktadır. Daha önceki dönemlerin nüfus ve özelliklerini belirten nüfus sayımları yapılmadığı için, araştırmamızı bölgede ilk nüfus tahrirlerinin yapıldığı XVI. yüzyıldan itibaren başlattık. Bu tarihten başlayarak elde edebildiğimiz arşiv belgeleri, nüfus sayımları, salnameler, telif ve araştırma eserlerindeki veriler, araştırmamızın ana kaynaklarını oluşturmaktadır.

Tezimiz, konu ve dönem itibari ile kapsamlı olduğu için, farklı konulardaki çok sayıda kaynaktan yararlanmak zorunda kaldık. Öncelikle bölgeyle ilgili siyasî, iktisadî, kültürel ve sosyal konuları ihtiva eden eserleri tarayarak çalışmamıza başladık. Biz araştırmamızda faydalandığımız eserleri, üç ana grupta ele alarak tanıtmayı uygun görüyoruz.

1 - ARŞİV BELGELERİ

Hatay yöresinin geçmiş dönemlerdeki nüfus ve dinî yapısını ortaya çıkarabilmek için, o dönemlerde Osmanlı Devleti tarafından meydana getirilen bir takım belgelerden yararlandık. Çalışmamızda faydalandığımız bu belgeler, Tahrir Defterleri, Şer'iyye Sicilleri ve Cizye Defterleridir.

a - Tahrir Defterleri

Osmanlı Devleti, fethettiği bir bölgenin vergisini belirlemek için, bu bölgenin nüfus ve arazi tahririni yapardı. Belli aralıklarla her bölgenin tahririnin yapılması kanun haline getirilirken, bir yörede meydana gelen âfet ve çeşitli sebeplerle oluşan göçler neticesinde de oraların tahriri yapılırdı. Bu yapılan tahrirlerde erkek nüfusun sayımı yapılarak ayrıntılı bir şekilde kaydedilir ve arazi durumu ile gelir getiren diğer şeyler tek tek yazılırdı. Tahrirler iktisadî ve kültürel yapıyı yansıttığı gibi nüfus konusunda da en güvenilir bilgileri kapsamaktadır.

Biz çalışmamızda tahrirlerden özellikle nüfus ve dinî yapının tesbiti için faydalandık. Bu tahrirler XVI. yüzyıldaki durumu yansıtan önemli belgelerdir. Halil Sahillioğlu tarafından okunup değerlendirilen 1527, 1537, 1552, 1570 ve 1589 tarihli Tahrir Defterlerinden, Antakya'nın o dönemlerdeki nüfusu ile ilgili bilgilerden faydalandık.

b - Şer'iyye Sicilleri

Şer'iyye sicilleri, bölge şer'î mahkemelerinde kadıların vermiş oldukları i'lam, hüccet ve kararlar ile devlet merkezinden gelen bütün ferman ve tebliğlerin kaydedildiği sicillerdir. Şer'iyye sicillerinde yer alan belgelerden o yörenin sosyal, kültürel ve iktisadî yapısı hakkında çeşitli bilgiler elde etme imkanı bulunmaktadır. Bunlar devletin resmi belgeleri olduğu için güvenilir temel kaynaklardandır.

Biz bu belgelerden Hatay yöresinin sosyal yapısını, nüfusunu ve nüfusun dinlere göre ayrımı hususunda faydalandık. Antakya şer'iyye sicillerinden 1-10, 14 ve 20 nolu defterlerdeki belgelerin çoğunu okuyup değerlendiren M. Öztürk, XVIII. yüzyılda Antakya ve çevresindeki eşkiyalık olaylarını incelerken o dönemlerde yöre halkının sosyal yapısını ortaya koymuştur.

Antakya Şer'iyye sicillerinden 1,2,3,6,12,22,47,49 ve 55 nolu defterlerdeki birçok belgeyi okuyup çeşitli konularda değerlendiren R. Özdemir, 1709-1860 tarihleri arasında Antakya ve çevresinin nüfusunu ve bu nüfusun dinlere göre taksimatını vermiştir.

M.Ali Yaşar tarafından okunup değerlendirilen 1807-1810 tarihine ait 12 numaralı Antakya Şeriyye sicillerinde bir çok konu aydınlığa kavuşurken bu yörenin nüfus ve dinî yapısı ile ilgili durum da ortaya konmuştur.

c - Cizye Defterleri

Cizye, gayr-i müslim teb'anın erkek nüfusundan can güvenliğinin sağlanması ve askerlik görevinden muaf tutulması karşılığında alınan vergidir. Cizye defterlerinden gayrimüslimlerin isimleri, nüfus durumu ve oturdukları yerleri tesbit etmek mümkündür. Cizye vergisi, 1856 İslahat Fermanı ile kaldırılmış ve askerlik yükümlülüğü altına giren gayrimüslimler askerlik bedeli ödeyerek bu görevden muaf olmuşlardır.

Cizye defterleri, Osmanlı iktisadının temel kaynağını oluşturan vergileri toplamak için tutulduklarından güvenilir kaynaklardır. Çalışmamız esnasında Antakya ve çevresindeki gayr-i müslim nüfusun tesbiti için 1851 tarihli, 1329 numaralı Cizye Defteri'ndeki belgeden faydalandık.

2 - KİTAPLAR

Tez çalışmamız esnasında arşiv belgelerinin dışında Türkçe ve yabancı dillerde yazılar çok sayıda eserden faydalandık. Bu kaynakları Arapça ve batı dillerinde yazılan eserler, salnameler, seyahatnameler ve Türkçe eserler adı altında inceleyeceğiz.

a - Arapça Kaynaklar

Araştırmamızın giriş bölümünde yer alan konularda çok sayıda arapça kaynaktan yararlandık. Bu eserlerden başlıcaları; Belâzurî'nin (H.273/ m. 886) **Futuhu'l-Buldan**, İbn Hurdabih'in (H.300/M.912) **El-Memalik ve'l-Mesâlik**, Yakut el-Hamevî'nin (H.626/M.1227) **Mu'cemu'l-Buldan**, İbn Esir'in (H.630/ M.1232) **El-Kâmil fit-Tarih**, İbn Kesir'in **El-Bidaye ve'n-Nihaye**, İbn Adim'in (H.660/M.1262) **Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb**, Ahmed bin

Yusuf el-Karamanî'nin (H.1019/M.1610) **Ahbaru'd-Düvel ve Asaru'l-Üvel**'idir.

Bu Arapça eserler, bölgenin coğrafyası ve tarihi ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Bu eserlerde, özellikle Hatay yöresinin İslam hakimiyetine geçişi ve ondan sonraki dönemlerde ortaya çıkan tarihî, siyasî ve kültürel konular hakkında çok geniş bilgiler bulmak mümkündür.

b - Batı Dillerinde Yazılan Kaynaklar

Araştırmamız esnasında faydalandığımız eserler arasında batı dillerinde yazılan eserler de bulunmaktadır. Bu kitaplardan değişik konulardaki bilgilerden faydalandığımız gibi özellikle Hatay İli'nin nüfus ve dinî durumu hakkında bilgi veren kaynaklardaki verilerden de faydalandık. Özellikle nüfus ve dinî yapı hakkında baş vurduğumuz belli başlı kaynakları tanıyalım.

Vital Cuinet'in **La Turquie d'Asia** adlı eseri beş cilt olup ilk ve tek baskısı fransızca olarak Paris'te 1892 yılında basılmıştır. Eser Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki bütün vilayet, sancak ve kazaların sosyal, kültürel ve iktisadî yapıları hakkında bilgi vermektedir. Bu eser XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu çok yönlü olarak ortaya koyan temel bir kaynaktır. Biz araştırmamızda bu eserin ikinci cildinden, Hatay yöresindeki yerleşim yerleri hakkında, siyasî, iktisadî, kültürel ve özellikle de nüfus ve nüfusun dinî yapısı ile ilgili konularda yararlandık.

V. Cuinet, XIX. asrın sonlarında Osmanlı Devleti'nde Fransa elçisi olarak görev yaptığı için, kitabında yer alan bilgilerin temininde devletin resmî kaynaklarından faydalanmıştır. Ancak eserin siyasî, iktisadî ve kültürle ilgili konularındaki bilgileri resmî belgelerdeki bilgilerle uyuşmasına rağmen; nüfus ve dinî yapı hakkındaki bilgiler vilayet salnamelerinin verileri ile çatışmaktadır.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde yazılan bu eserde, müslüman kitle etnik yönden çeşitli gruplar halinde gösterilmiş, buna paralel olarak azınlıkların nüfusu, olduğundan fazla gösterilmeye

çalışılmıştır. Bu sebeple, eserdeki nüfus ve dinî yapı ile ilgili bilgileri ele alırken, bu durumu gözönünde bulundurduk.

Mesrob K. Krikorian, **Armenians In The Service of The Ottoman Empire (1860-1908)** adlı eserinde 1860-1908 döneminde Osmanlı sınırları içerisindeki müslüman ve gayr-i müslim nüfusu ayrıntılı olarak vermiş ve özellikle Ermeni nüfusun buldukları yerleri de ayrıca belirtmiştir. Krikorian'ın, bugün Hatay İl toprakları içerisinde bulunan yerleşim birimlerindeki gayr-i müslim nüfus hakkında vermiş olduğu bilgiler, aynı dönemlerin salnamelerindeki bilgilerle çelişmektedir. Bunun için, eserdeki verileri araştırmamızda kullanmakla birlikte, bu durumu da dikkate aldık.

Ahmet Turan, **Les Nusayris de Turguie dans la Region de Hatay (Antioche)** adıyla Paris Sorbon Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırladığı çalışmada, Hatay'daki Aleviler'in tarih ve inançları ile ilgili kapsamlı bilgiler vermektedir. Ayrıca 1970 nüfus sayımı itibari ile, bölgedeki Alevî nüfusun sayısı hakkında tesbit ettiği veriler de araştırmamızda yer almaktadır.

Peter Alford Andrews, **Etnich Groups in The Republic of Turkey** adlı eserinde Türkiye'nin nüfusunu etnik ve dinî yönden ayrıntılı olarak ele almış ve incelemiştir. Bu çalışma kapsamı itibari ile sahasında son yıllarda hazırlanmış ilk ve tek eser özelliğine sahiptir. Ancak yazar bu kitabında çoğunlukla ilmî niteliklere sahip olmayan kaynakları kullandığı için, objektif olma özelliğinden uzaktır. Ayrıca bu eserin, Türkiye'deki müslüman nüfusu etnik yönden çeşitli kısımlara ayırma gayreti içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı eserin konumuzla ilgili bölümlerindeki bilgileri değerlendirirken, bu yönünü de gözönünde bulundurmaya gayret ettik.

c - Salmameler

Salnameler, XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde Maarif, Devlet ve Vilayet Salnameleri adıyla yazılan kaynak eserlerdir. O dönemlerde "**Salnameler**" adı ile yazılan bu eserler, Cumhuriyet sonrasında "**Yıllık**" adı altında yazılmışlardır. **Salnameler**, vilayet ve kazaların idarî, sosyal, iktisadî, kültürel ve

dinî durumları hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Salnameler bilgi itibari ile en güvenilir kaynaklar arasındadır. Çünkü bu bilgiler, mahallinde görevlendirilen memurlar tarafından bizzat tesbit edilerek yazılmıştır.

Biz çalışmamızda 1305, 1308, 1314, 1319 ve 1324 tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'nden ilin idarî, siyasî, kültür ve iktisadî tarihi ile ilgili bilgilerden faydalandık. Özellikle ilin o dönemlerdeki nüfusunun din ve mezhepler itibari ile ilgili olarak ayrıntılı bilgileri yine bu salnamelerdeki verilerden faydalanarak tesbit ettik. 1317 ve 1318 tarihli Maarif Salnamelerinden istifade ederek ilin kültürel yapısı hakkındaki bilgileri tesbit ettik.

d - Seyahatnameler

Seyahatnameler, seyyahların çeşitli dönemlerde gezdikleri bölgelerdeki tesbit ettikleri bilgileri ihtiva eden eserlerdir. Seyahatnameler, bilgi itibari ile fazla güvenilirliği olmamakla birlikte, yazıldıkları dönemler hakkında dinî, siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel konularda müracaat edilmesi gereken kaynaklar arasında yer alırlar. Bu kaynakların özellikle nüfusla ilgili verdiği bilgilerin, kişisel tahminlere dayandığı için ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Araştırmamızda yararlandığımız başlıca seyahatnameler **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hans Dernschwam'ın **İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü** ve Charles Taxer'in **Asia Minor** isimli eserleridir.

e - Türkçe Kaynaklar

Genel olarak tezimizin bütün bölümlerinde Türkçe kaynaklardan faydalandık. Tezimizin giriş bölümündeki konuları yazarken genel tarih kitaplarından; Şemseddin Günaytay'ın **Yakın Şark IV**, Osman Turan'ın **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Ali Sevim'in **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Hoca Sadettin'in **Tacü't-Tevarih**, Müneccimbaşı Ahmed'in **Müneccimbaşı Tarihi** adlı eserlerinden faydalandık.

Birinci bölümde ilin siyasî, iktisadî ve kültür tarihi hakkında; Atatürk'ün **Nutuk**, Yusuf Hikmet Bayur'un **Türk İnkılap Tarihi**, Tayfur Sökmen'in **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Yahya Akyüz'ün **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Mesut Fani Bilgili'nin **Hatay Kültür Tarihi**, Mehmet Tekin'in **Hatay Tarihi ile Hatay'de Eğitim ve Kültür** adlı eserlerinden yararlandık.

Araştırmamızın ikinci bölümünde genel olarak İlahi Dinler ve bu dinlere bağlı mezhepler hakkında tarihi bilgiler veren; Hikmet Tanyu'nun **Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**, Günay Tümer-Abdurrahman Küçük'ün **Dinler Tarihi**, Yaşar Kutluay'ın **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Bilal Eryılmaz'ın **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, Ethem Ruhi Fığlalı'nın **Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri** ve Abdulkerim Zeydan'ın **İslam Hukukuna Giriş** isimli kitaplarından faydalandık.

f - İstatistikler

Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından değişik yıllarda, Genel Nüfus Sayım Sonuçları, Milletvekili Genel Seçim Sonuçları ve Kültür İstatistikleri gibi değişik isimler altında hazırlanan eserlerden, sosyal, iktisadî, kültürel ve özellikle nüfus durumu hakkında istifade ettik.

3 - MAKALELER

Tezimizin değişik bölümlerinde Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış bazı makalelerden faydalandık. Bu makalelerden bazıları; Moshe Zeltzer'in "**Minorities in Iraq and Syria**" Faruk Sümer'in "**Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI.yüzyılın ikinci yarısına kadar)**", Salahi R. Sonyel'in "**İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmez 1908-Aralık 1909)**" ve İsmail Soysal'ın "**Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)**" isimli makaleleridir.

GİRİŞ

A - HATAY ADI COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ

1 - HATAY VE ANTAKYA ADI

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesiyle, Anadolu'da yaşayan Müslüman Türk toplumu, işgalci kuvvetlere karşı büyük bir direniş göstermiştir. İstiklal Harbi neticesinde, geçici bir süre **Misak-ı Milli** sınırları dışında kalan Hatay yöresinin, Müslüman Türk vatanı olması sebebiyle, Anadolu'ya katılması için, hem askerî, hem de siyaset olarak, büyük çabalar gösterilmiştir.

Atatürk, 1936 yılında, Meclis açılış konuşmasında, Hatay Meselesi yüzünden, Fransızlarla senelerdir sürdürülen davanın sonuçlandırılmasının vaktinin geldiğini belirtmiştir. Ertesi günü, **Tayfur Sökmen**'i çağırarak, davaya el konulduğunu ve bugünden sonra Antakya-İskenderun ve havalisinin isminin **Hatay** olduğunu belirtmiştir⁽¹⁾.

Atatürk, bu yöreyi, tarihî dönemlerde yörede kullanılmış olan ve Türk tarihi ile de alakası bulunan Hatena kelimesinden dolayı, "**Hatay**" tabiriyle adlandırmıştır⁽²⁾.

Hatay İli'nin merkez ilçesi olan **Antakya**'nın ismi ve kuruluşu hakkında, değişik rivayetler vardır. Ş. Sami, Antakya'yı, Büyük İskender'in meliklerinden olan Selevkos'un, M.Ö. 301 tarihinde, babası Antiohsan adına inşa ettiğini bildirmektedir⁽³⁾.

Mu'cemu'l-Buldan'da ve diğer Arapça kaynaklarda, Antakya'nın kuruluşu hakkında, değişik rivayetler bulunmaktadır. Birinci rivayete

1) Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992, s. 95

2) Agop Dilaçar, "**Alpin İrk, Türk Etnisi ve Hatay Halkı**", C.H.P. Konferanslar Serisi, Kitap 19, Ankara 1940, s. 17; M. Şükrü Akkaya, "**Hatay'ın Eski Tarihine Bir Bakış**", C.H.P.Konferanslar Serisi, Kitap 19, Ankara, 1940, s. 75-76; Bilge Umar, **Türkiye'de Tarihsel Adlar**, İstanbul, 1993, s. 306

3) Şemseddin Samî, **Kamusu'l-Alam**, C. I, İstanbul, 1306, s. 429

göre; İskender'den sonra üçüncü melik olan Antihus, Antakya'yı inşa eden ilk kişidir. İkinci rivayete göre; Antiguniya, İskender'in ölümünün altıncı yılında, Antakya'yı inşa etti ve daha sonra Selevkos, O'nun inşasını tamaladı. Selevkos, Lazkiye, Haleb, Ruha ve Efamiye'yi de inşa eden ilk kişidir. Melik Antiguniya, Avrentes (Asi) Nehri üzerinde bir şehir inşa ederek O'nu, Antiyohya diye isimlendirdi. Selevkos, Antakya'nın inşasını tamamlayarak, çocuğunun ismi olan Antiyuhus namıyla isimlendirmiştir. Diğer bir rivayete göre ise; Antakya'nın ilk banîsi ve oraya ahali getirip yerleştiren kişi, Nuh'un oğlu Sam'ın oğlu olan Elyak'ın oğlu Elrum'un kızı Antakya'dır⁽⁴⁾.

Taberi'deki rivayete göre ise Antakya, Antihos adlı bir hükümdar tarafından kurulmuştur⁽⁵⁾.

Evliya Çelebi'ye göre; Antakya, eski şehirlerden olduğu için, Entakye, Antakya, Ayn-ı tahya, Antakiye ve Antekiye gibi çeşitli şekillerde söylenir. Asıl değişik şekilde ve en çok kullanılanı, Entakye ve Antakya adlarıdır⁽⁶⁾.

2 - HATAY İLİ COĞRAFİ YAPISI

Eski Mısırlılar, Önsya'nın Mezopotamya sınırlarından Akdeniz ve Süveyş Kanalı'na kadar uzayan kısmına Retenu adını veriyolardı. Bu ad, Tevrat'ta Lotanu veya Rotanu olarak geçmektedir. Bugün, Suriye, Filistin ve Sina diye bilinen bu bölge, kuzeyde Anadolu, doğuda Mezopotamya, güneyde Arab Yarımadası, güney-batıda Süveyş Kanalı ve batıda ise Akdeniz'le çevrilidir⁽⁷⁾.

4) Şihabu'd-Din Ebi Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, C. I, Beyrut, 1990, s. 316; Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmut el-Kazvinî, *Asar'ul-Bilad ve Ahbar'ul-İbad*, Beyrut, Tarihsiz, s. 150

5) Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, (Çev: Z. K. Ugan, A. Temir), C. III, İstanbul, 1991, s. 843

6) Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sadeleştiren: T. Temelkuran, N. Aktaş, M. Çevik), C. III, İstanbul, 1984, s. 735

7) Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark III Suriye ve Filistin*, Ankara, 1987, s. 1

Antik Coğrafyacılar'ın Suriye dedikleri bölgeye, Müslümanlar Bilad-ı Şam ismini vermişlerdir. Bu yöreye hakim olan devletin siyasî sınırı, kuzeye doğru ne kadar giderse, oralar da Şam'a dahildir denilebilir. Önceleri, Şam, Filistin ve Fenike diye üç kısma ayrılmış olan Şam; Haleb'in gelişmesi ile Haleb, Dimaşk ve Filistin olarak sınıflandırıldı. Türkiye Selçukluları döneminde Şam olarak bilinen bölge ise, bir zamanlar Kölemen hakimiyetinde bulunan Anadolu'nun güney kısımlarını içine alan bölgedir. Hatta böyle demekle onlar, daha güneyi için de bir hak iddia edebiliyorlardı. Yavuz Sultan Selim Şam'ı Osmanlı topraklarına kattıktan sonra, Osmanlı Teşkilatı bu bölgeyi "Vilayet-i Arab" diye adlandırmıştır. Vilayet-i Arap beylerbeyliğine bağlı olan Malatya ve Ayıntab, "Arab"lıkla hiç bir ilgisi olmamasına rağmen, sadece fetih dönemi hatırasını yansıtır. Tanzimat sonrasında, Avrupa'nın da etkisiyle Dimaşk (Şam) dolaylarını içine alan bu Vilayet'e, antik döneme ait bir isim olan Suriye ismi verilmiştir⁽⁸⁾.

Antakya'nın coğrafyası hakkında bilgi veren İbn Haldun, Antakya'nın kuzeyinde, Masıssa (Misis), bundan sonra Adana ve Şam sınırının en sonunda Tarsus bulunduğunu belirtirken, yukardaki durumu doğrulamıştır⁽⁹⁾.

Takvim'ul-Buldan ve diğer Arapça eserler, Antakya hakkında şu bilgileri vermektedir: Antakya, içerisinde pınarları, bir kalesi ve beş kapılı büyük bir sur'u olan, büyük bir şehirdir. Asi Nehri, Antakya'nın kenarından geçerek Kara Nehir ile birleşir. Habibü'n-Neccar'ın kabrinin bulunduğu Antakya, Şam'a bağlı şehirlerinin en nezihi olup, Dimaşk'in uzağında ve büyük kayalardan yapılmış sur'u, yüksek bir dağı ve verimli arazileri, köyleri, bol rızıklı nahiyeleri vardır. Sur'un uzunluğu 12

8) Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, Ankara, 1988, s. 25

9) İbn Haldun Abdurrahman el-Mağribî, *Mukaddime*, (Çev : Zakir Kadiri Ugan) C. I, İstanbul, 1990, s. 160

mildir. Antakya, Avasım Şehirleri'nden olup, Şam'ın meşhur yerlerinden sayılan bir kasabadır⁽¹⁰⁾.

Antakya'nın batısında Rum Denizi (Akdeniz) sahilinde bir şehir olan Bab-ı Sikenderun (İskenderun), Ebu'l Fida'nın yaşadığı dönemde, Haleb yönünde Sis (Kozan) beldelerinin bir derbendidir. Bakras ile Bab-ı Sikenderun arası, 12 mildir. Bakras, içinde bostanları olan vadiye sahip, yüksek bir kaledir⁽¹¹⁾.

Bakras, eski zaman yapılarındandır. Birçok hükümdarın eline geçtikten sonra, H. 921 tarihinde Selim Han'ın, Mısır Seferi sırasında burası da teslim olmuş ve şehrin anahtarları Tavaşî Sinan Paşa'ya teslim edilmiştir⁽¹²⁾. Ş. Sami eserinde, Antakya, İskenderun ve Belen'in Haleb Vilayet ve Sancağı'nda, birer kaza merkezi olduklarını belirtirken, coğrafi durumu ve diğer özelliklerinden de bahsetmiştir⁽¹³⁾.

A. Cevad, A. Rifat ve A. Rıza, eserlerinde Antakya, Belen ve İskenderun'la ilgili bir çok konudan bahsederken, yörenin coğrafi konumuna da değinmişlerdir⁽¹⁴⁾. Aynı şekilde Küçük Asya adlı kitapta da İskenderun Şehri, körfezi ve limanından bahsedilmektedir⁽¹⁵⁾.

Hatay yöresi, tarihin her döneminde, hem coğrafi hem de kültürel yönden, Anadolu ile bütünleşmiş bir görüntüye sahiptir⁽¹⁶⁾.

Bugünkü Hatay İli, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer almaktadır. Hatay'ın doğusunda ve güneyinde Suriye, batısında Akdeniz, kuzeyinde ise

10) İmadü'd-Din İsmail bin Muhammed bin el-Maruf bi Ebu'l-Fida, **Takvîmu'l-Buldan**, Beyrut, Tarihsiz, s. 257; el-Kazvinî, **a.g.e.**, s. 150-151; Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahrî, **Kitab'ul-Mesalik ve'l-Memalik**, Beyrut, Tarihsiz, s. 62

11) Ebu'l-Fida, **a.g.e.**, s. 255, 259

12) Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C. III, s. 734

13) Ş. Sami, **a.g.e.**, C. I, s. 429, C. II, s. 930, 1443

14) Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafiye Lüğati**, İstanbul, 1313, s. 34, 96, 226; Ahmet Rifat Efendi, **Lügat-i Tarihiye ve Coğrafiye**, İstanbul, 1299, s. 167, 278; Ali Rıza, **Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, C. I-II, İstanbul, 1318, s. 181-192

15) Taxier Charles, **Küçük Asya**, (Ter: Ali Suad), C. I, İstanbul, 1329, s. 49-50

16) A. Faik Türkmen, **Mufassal Hatay Tarihi**, C. I, İstanbul, 1937, s. 19

Adana ve Gaziantep illeri ile sınırları bulunmaktadır. İl'in coğrafi alanı 35-52 ile 37-04 kuzey enlemleri ve 35-40 ile 36-35 doğu boylamları arasında bulunmaktadır. Yüzölçümü ise 5.403 km² dir.

En son yapılan idârî taksimata göre; Hatay'ın yüzölçümünde bir azalma olmamakla birlikte, yeni ilçeler kurulması sebebiyle diğer ilçelerin bazılarının yüzölçümlerinde azalmalar olmuştur. Hatay ili son idârî taksimata göre merkez ilçe Antakya 689 km², Altınözü 357 km², Belen 197 km², Dört Yol 580 km², Erzin 298 km², Hassa 495 km², İskenderun 759 km², Kırıkhan 688 km², Kumlu 186 km², Reyhanlı 406 km², Samandağı 382 km² ve Yayladağı 366 km² olmak üzere 12 ilçeden oluşmaktadır⁽¹⁷⁾.

Türkiye ile Suriye sınırı, kara sınırlarımızın en uzununu olup, 877 km kadardır. Bu sınır, Dicle-Habur kavşağından Meydanekbez kasabasına kadar doğu-batı doğrultusunda devam eder ve sonra güneye yönelerek Hatay yöresini Türkiye'de bırakıp, Topraktutan (Beysun) köyünün 1.5 km kadar güneyinden batıya yönelir ve Güvercinkaya Adasının 4.5 km kadar kuzeyinde Akdenize ulaşır⁽¹⁸⁾.

Hatay bulunduğu coğrafi konumu itibariyle düzgün bir karayolu ile Adana ve Gaziantep'e bağlıdır. Bu yol, İskenderun'dan sonra iki kola ayrılarak, biri Belen Geçidi üzerinden Amanos Dağları'nı aşarak Antakya'ya ulaşır ve sonra doğuya devam ederek Cilvegözü Sınır Kapısı'ndan Suriye sınırına girip Halep'e doğru gider. Güneye doğru giden ikinci kol, Yayladağı Sınır Kapısı'ndan Suriye'nin önemli bir limanı olan Lazkiye'ye ulaşır. Denizyolu açısından önemli bir konuma sahip olan İskenderun Limanı, Türkiye limanları ile denizaşırı ülkelere çalışan önemli bir kapıdır⁽¹⁹⁾.

17) T.C. Başbakanlık D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, Ankara, 1994, s. 24

18) Hayati Doğanay, "Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Milli Sınırları ile İlgili Bazı Meseleler", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 44, Ekim-1986, s. 141-142

19) Osman Tekinçel, "Hatay İli'nin Tarımsal Yapısı", Hatay İlinin Ekonomik Kalkınması, İstanbul, 1994, s. 29

Hatay arazisi üç kısımdan meydana gelir. Bunlar, dağlık bölgeler, kıyı ovaları ve çöküntü alanlarıdır. Dağlık bölümün birincisi olan Amanus Dağları (Nur Dağları); Maraş'ın güneyinde Ceyhan Irmağı'nın çizdiği geniş yayın içinden başlayarak güneybatı yönünde kıyıya paralel olarak uzanır ve Samandağ'ın kuzeyine kadar devam eder. Bu dağlar, yüksek ve dik olduğundan güç geçit verir, en önemli geçit ise Elmadağ üzerinde bulunan 640 m. yükseklikteki Belen Geçidi'dir. Diğeri ise; Keldağ olup, Hatay çöküntü alanının güneyini kuşatarak Yayladağı ve Altınözü İlçeleri arasını bütünüyle kaplar. Bu dağlardaki platolar il topraklarının 1/5'ini kaplamaktadır⁽²⁰⁾.

Çöküntü alanının bir bölümünü kapsayan ve il topraklarının orta kesiminde bulunan Amik Ovası, ilin en büyük ovasıdır. Ova, Asi, Karasu ve Afrin vadi tabanlarının dolmasıyla oluşmuştur. Amik Ovası, batıdan Amanus Dağları, kuzeyden Karasu Vadisi, doğudan Afrin Vadisi ve güneyden de Asi Vadisi ve Keldağı masifinin çıkıntılarıyla çevrilmiştir. Hatay kıyılarındaki diğer ovalar ise, Dört Yol, Arsuz, Payas, İskenderun Erzin ve Samandağı ovalarıdır⁽²¹⁾.

Hatay ilinin en büyük ırmağı olan Asi Irmağı, kaynağını Lübnan ve Antilübnan Dağları arasında bulunan El-Bekaa Vadisi'nin, Lübnan Dağları'na dönük yamaçlarından alarak Samandağ'a ulaşır ve buradan Akdeniz'e dökülür. Toplam uzunluğu 380 km olan Asi Irmağı'nın, Hatay İli sınırları içerisindeki uzunluğu ise 94 km kadardır. İlin diğer önemli akarsuları, Kahramanmaraş'dan kaynaklanan Karasu ve Gaziantep'ten gelen Afrin'dir. Bu akarsular dışında ildeki dağlardan kaynaklanan çok sayıda dere ve çay bulunmaktadır⁽²²⁾.

Amik Gölünün kurutulmasından sonra Hatay'da büyük göl kalmamakla birlikte, küçük çapta Bağlama, Gölbaşı ve Yenişehir Gölleri bulunmaktadır. Karasu üzerinde 1970 tarihinde kurulan Tahtaköprü Barajı

20) F.Türkmen, a.g.e., s. 26-29; Talip Yücel, Türkiye coğrafyası, Ankara, 1987, s. 99-100; Yurt Ansiklopedisi, C. V, İstanbul, 1982, s. 3370-3371

21) F. Türkmen, a.g.e., s. 29-30; T. Yücel, a.g.e., s. 101; Yurt Ansiklopedisi, C.V., s. 3373-3374

22) F. Türkmen, a.g.e., s. 32-34; Yurt Ansiklopedisi, C.V., s. 3371-3372

ise sulama amacıyla kullanılmaktadır. Hatay'ın kıyısını oluşturan İskenderun Körfezi, ilin batısını Güvercinkaya'dan başlayarak Yeşilkent'e dek kuşatır. Körfez, ilde yaklaşık 152 km'lik bir kıyı oluşturur. Akdeniz'in bu kesimlerinde tuzluluk oranı binde 38-39, ortalama sıcaklık ise 22,2 derecedir⁽²³⁾.

Hatay'da, yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve bol yağışlı olan Akdeniz iklimi egemendir. Ancak, iklim iç kesimlere doğru gidildikçe biraz sertleşmekte ve azalan yağışlar genelde yağmur şeklinde düşmektedir. Hatay il merkezi Antakya'da yıllık yağış ortalaması 1.173,4 mm³'dür⁽²⁴⁾.

3 - HATAY İLİ JEOPOLİTİĞİ

Tarihin en eski devirlerinden beri, bulunduğu coğrafi konum itibariyle daima jeopolitik bir öneme sahip bulunan olan Hatay ili, günümüzde de bu önemini muhafaza etmektedir.

Tarihte, Selevkos İmparatorluğu'nun Hatay yöresindeki Antakya'yı İmparatorluğa başkent olarak seçmesinde önemli bir sebep bulunmaktaydı. Çünkü Antakya, Hatay'ın coğrafya durumuna göre, geniş imparatorluğa başkent olmak için en elverişli bir mevkiide bulunuyordu. Şehrin bulunduğu Orontes (Asi) Havzası, Fenike limanları, İskenderun Körfezi ve Fırat Köprüleri vasıtası ile Akdeniz ile İç Asya ve Hind kervanlarının karşılaşma bölgesi oluyordu. Anadolu ile Mısır arasında işleyen ticaret kervanları, Kilikya boğazları ve Lübnan geçitleri yoluyla Hatay'dan geçmekteydi.

Bu dönemde Ön Asya'yı diğer bölgelere bağlayan üç mühim yol bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Sardes'ten; Konya, Kilikya boğazları, Tarsus, Lübnan geçitleri yoluyla Gazze üzerinden Mısır'a; ikincisi Fırat'tan Tapsak ve Babil üzerinden Basra Körfezi'ne inen yol; üçüncüsü ise Edes (Urfa), Nizip, Hagmatana yoluyla Doğu İran'a ve buradan da

23) Yurt Ansiklopedisi, C.V., s. 3372

24) Yurt Ansiklopedisi, C.V., s. 3377

Hindistan ve Çin'e giden kervan yolu idi. Hatay yöresinde bulunan Antakya, bu üç önemli yolun kavşak noktasında bulunmaktaydı. Antakya, tarihteki bu Jeopolitik öneminden dolayı, hem ticaret hem de bir eğlence merkezi durumunda idi⁽²⁵⁾.

Hatay yöresi, Osmanlılar döneminde de stratejik bir öneme sahipti. Osmanlı yolları İstanbul merkez olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de sağ, sol ve orta kol şeklinde üç ana kol halinde uzanmıştır. Bunlar ise birbirine tâlî yollarla bağlanmıştır. Anadolu'da sağ kol, Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana-Antakya yolu ile Halep ve Şam güzergahını takip eden Hac yolunu teşkil etmekteydi. O dönemde Hac yolu güzergahının Hatay coğrafyasından geçmesi, bu yörenin önemini arttırmaktaydı⁽²⁶⁾.

Tarihte jeopolitik yönden önemli bir yere sahip olan Hatay'ın, günümüzde bu önemi daha da artmıştır. Çünkü bu bölge Ortadoğu ile olan irtibatın sağlanmasında önemli bir mevkiye sahiptir. Hem kara hem de deniz yoluyla, birçok yer ile ulaşımın sağlanabildiği bu bölge, aynı şekilde hava ulaşımı için de önemli bir coğrafyaya sahiptir.

B -XX. YÜZYILA KADAR HATAY TARİHİ

İlkçağlardan XX. yüzyıla kadar geçen dönemleri işlerken, konuyu iki ana başlık içersinde vermeye çalıştık. Birincisi Hatay'ın İslam hakimiyetine geçmeden önceki dönem, ikincisi Hatay'ın Müslümanlar eline geçtiği dönemdir.

1-İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE HATAY

Hatay'ın tarihi, çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Hatay yöresindeki yerleşimin tarihi, insanların yazıya geçmediği ve yaşantılarını

25) M. Şemseddin Günaltay, *Yakın Şark IV, I. Bölüm: Perslerden Romahlara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, bitinya ve Bergama Krallıkları*, Ankara, 1987, s. 109-111

26) Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet teşkilatı Ve Sosyal Yapı*, Ankara, 1995, s. 165; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun Ve Surre Alayları*, Ankara, 1991, s. 151-153

ilkel olarak sürdürdükleri Paleolitik Çağ ile başlar. Buradaki hayat, Neolitik, Kalkolitik ve Erken Tunç Çağlarında da gelişerek devam eder.

Paleolitik Çağ, insanların madenlerden yararlandığı ve geçimini avcılık ve yaban ürünlerini toplayarak sağladıkları dönemdir⁽²⁷⁾. Arkeoloji araştırmaları, yukarı Suriye'den Sina kayalıklarına kadarki bölgede Paleolitik insanın yaşamış olduğunu kabul ettirecek buluntular vermiştir⁽²⁸⁾. Hatay'da yapılan araştırmalar ve kazı çalışmaları neticesinde Orta Paleolitik dönem'e (M.Ö. 100.000- 40.000) ait buluntular ortaya çıkmıştır. Bu buluntular, bu bölgenin o dönemlerde yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir. Üst Paleolitik Dönem'e (M.Ö. 40.000-11.000) ait buluntular da, kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmıştır⁽²⁹⁾. Antalya yöresindeki Karain, Beldibi ve Belbaşı mağaraları ile Antakya'nın güneybatısındaki Musa Dağ yamaçlarının Samandağ mağaralarında yapılan araştırmalarda, Anadolu'da Paleolitik ve Mezolitik döneme ait yerleşimin bulunduğu kesinlikle tesbit edilmiştir⁽³⁰⁾.

Neolitik Çağ, insanların avcılık ve yaban ürünlerini toplamakla birlikte, tarım işleriyle de uğraştığı ve M.Ö. 6000 dolaylarında son bulan dönemi kapsamaktadır⁽³¹⁾. Neolitik devir Şarkta iki safha arzeder. Bunlardan birincisi en uzun ve en az bilinen maden sanatına takaddüm eden devirdir. Bu safha asıl Neolitik çağdır. İkinci safha ise taşla madenin birlikte kullanıldığı devirdir. Bu da Eneolitik veya Kalkolitik yani taş ve bakır devridir⁽³²⁾. Neolitik ve Eneolitik medeniyetleri meydana getiren ve cihanın dört bucağına yayanlar ise, yurtları Orta Asya ve Türkistan olan

27) Bilge Umar, **Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi**, İzmir, 1982, s. 1

28) M. Şemseddin Günaltay, **Yakın Şark III**, Ankara, 1987, s. 13

29) Şevket Aziz Kansu "Hatay'da (Antakya) Bulunan Üst Aşöleen (Miccoouse) ve Niğde-Neveşehir Çevresinde Toplanan Levalloisien Aletler Hakkında Bir Not", Belleten, C. IX., S. 34, Ankara, 1945, s. 293-295, Muzaffer Şenyürek, "Tıkalı Mağaranın Paleolitik Endüstrisine Dair Bir Not", Belleten, C. XXIII., S. 89, Ankara, 1995 (II. Baskı), s. 9-25; Muzaffer Şenyürek, "Üst Aşöleen Endüstrisi", Belleten, C. XXV, S. 98, Ankara, 1995, (II. Baskı), s. 149-161

30) Rudolf Naumann, **Eski Anadolu Mimarlığı**, (Çev: Beral Madra), Ankara, 1991, s. 494

31) B. Umar, **a.g.e.** s. 2

32) Ş. Günaltay, **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, Ankara, 1987, s. 58

brakisefallerdir⁽³³⁾. Hatay yöresinde yapılan kazı çalışmalarında, Neolitik Dönem'e (M.Ö. 9.000-5.500) ait buluntuların olması, bu dönemde de burada yerleşimin olduğunu göstermektedir⁽³⁴⁾.

Kalkolitik Çağ, bakırın araç gereç yapımında en çok kullanıldığı, tarımın geliştiği M.Ö. 6000-2500 arasını kapsayan dönemdir⁽³⁵⁾. Hatay yöresi, Kalkolitik Dönem'de de, yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Amik Ovası'nda yapılan araştırmalar sonucunda, İlk Kalkolitik Dönem'e (M.Ö. 5.500- 4.200) ait yerleşim yerleri ile Orta Kalkolitik Dönem'e (M.Ö.4.200-3.700) ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Son Kalkolitik Dönem'de (M.Ö.3700-3.200) de bölgenin yerleşim yeri olduğunu gösteren bazı buluntularla tesbit edilmiştir⁽³⁶⁾.

Hatay yöresindeki Tell Tayinat ve Tell Açana höyüklerinde yapılan araştırmalar, buradaki yerleşimin Kalkolitik çağa kadar indiğini tespit etmiştir. Buradaki yapıların, bir yandan Girit-Miken kültürü, öte yandan da Hitit kültürü ile ilişkisi olduğu kesinlikle tesbit edilmiştir⁽³⁷⁾.

Tunç Çağı, insanların M.Ö. 2500 yıllarında bakırla kalayın alaşımı olan tunç'u kullandığı dönemle başlar⁽³⁸⁾. Hatay'ın Amik Ovası'nda Tunç Çağı'na (M.Ö. 3200-2000) ait buluntular ortaya çıkarılmıştır. Yapılan kazılarda İlk Tunç Çağı'na (M.Ö.3200-1800) ait yerleşim yerleriyle ilgili buluntular, elde edilmiştir⁽³⁹⁾.

Tarih Çağları, Asur'lu alım satımcıların, Tunç Çağı devam ederken, Anadolu'ya gelmesiyle bırakmış oldukları belgeler sayesinde başlamıştır. Anadolu'da ilk millî kültürlerin oluşması, ilk millet haline gelmiş halkların M.Ö. 2000 dolaylarında ortaya çıkması sonucu hayli olgun bir aşamaya gelmişti. Millet haline gelmiş ilk halklardan olan

33) Ş. Güntay, a.g.e., s. 81

34) Yurt Ansiklopedisi., C. V, s. 3384

35) B. Umar, a.g.e., s. 5-6

36) Yurt Ansiklopedisi., C. V, s. 3384-3385

37) R. Naumann, a.g.e., s. 32

38) B. Umar, a.g.e., s. 9-10

39) Yurt Ansiklopedisi., C.V, s. 3385-3386

Hatti'ler ile Asur'lular arasındaki ticarî ilişkiler, bu iki toplumu birbirine iyice yaklaştırmıştı. Anadolu'da, M.Ö. 2500-2000 döneminde, ortaya çıkan ilk milletleşmiş halklar Hatti (Khatti)'ler, Luwi'ler, ve Hurri'lerdir⁽⁴⁰⁾.

Bu dönemde Yakın Şarkta hüküm süren krallar Asya'nın tümüne hakim olmaya çalışmışlardır. Küçük Asya'da Hattiler'in kurdukları devlet bir ara Orta Anadolu, Kilikya ve Kuzey Suriye'de yaşayan türlü kavimleri bir otorite altında toplamış fakat, ikinci bin sonlarına doğru kuzey ve deniz kavimlerinin bölgeye olan göçleri bu dengeyi bozmuştur⁽⁴¹⁾.

Ancak Hatay yöresinde bulunan topluluklar biraraya gelerek Hattena adında bir krallık kurmuşlar ve Krallığın başkenti olarak da, bugünkü Kırıkhan yakınlarında bulunan Kanula'yı (Çatalhöyük) seçmişlerdi. M.Ö. IX. yüzyılda önemli bir Hitit devletçisi de, Hattena beyliğidir. Bu beylik, Hatay ilimizin doğu yanında, Türkiye-Suriye sınırı yakınında bulunan Açana Höyüğü, Tayinat Höyüğü, Cüdeyde Höyüğü alanlarındaki, o yüzyılın kentlerini içine alıyordu. Ülkesi bugünkü Hatay ilimizin çoğu bölümünü kaplayan Hattena beyliğinin M.Ö. IX. yüzyıldaki beyi Lubarna, Asur'lulara yarı bağımlı idi⁽⁴²⁾.

Hatay yöresinde böyle bir durum yaşanırken, **Oğuzhan'ın**, bu dönemde Antakya'ya geldiği hakkında rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin birisinde; "Oğuz Şam ülkesinin neresine vardığına halk tamamen kendi istekleriyle il oldular. Yalnız Türkler'in Batag Şehir dedikleri ve 306 kapısı olan Antakya Şehri inat edip karşı koymakta direndi. Sonunda bir yıl savaştılar ve bir yıl sonra şehri aldılar. Oğuz Şehre gitti ve bir altın taht koyarak üzerine oturdu. Yanında olan 90.000

40) B. Umar, a.g.e., s. 12-14

41) Ş. Günaltay, Yakın Şark IV, I. Bölüm, s. 1-2

42) B. Umar, a.g.e., s. 194-195

askerîn hepsini kadın ve çocuklarıyla birlikte şehre götürdü ve orada oturdu." diye bahsedilmektedir⁽⁴³⁾.

Daha sonra Hatay yöresinde hüküm sürmüş olan **Persler'in** başında, (M.Ö. 700 tarihlerine doğru) Akhemeniş veya Ahemeneş adında bir prens bulunuyordu⁽⁴⁴⁾. Kuraş II, M.Ö. 559 tarihinde babasının tahtına geçti ve daha sonra Küçük Asya'yı hakimiyeti altına alarak Asya içlerine kadar yürüdü ve M.Ö. 539-538 tarihinde Babil Devleti'ni yıktı. İmparatorluk zamanla Çanakkale'den Hindistan sınırlarına, Amuderya (Ceyhun) ötelere kadar uzandı. Darius (Dareios) döneminde (521-486) çıkan isyanlar ve ihtilallerden dolayı imparatorluk, Ahamenişler hanedanının otoritesinde 23 satraplığa ayrıldı⁽⁴⁵⁾.

Hatay yöresinde Persler'in hakimiyeti, **İskender'in** yirmi yaşında babasının tahtına geçerek, Küçük Asya'yı ele geçirmesine kadar devam etti. İskender, tahta geçtikten sonra M.Ö.334 yılı ilkbaharında 35 bin askerle Küçük Asya'ya geçerek, Granikos suyu (Biga çayı) civarında İran satraplarını yenmesi sonucu bölgeye hakim oldu. İskender, Büyük Kral Kodomanus ile Kilikya'da Tinaros suyu kenarında karşılaşmış ve İssos zaferini kazanması sonucu, Fenike, Suriye, Filistin ve Mısır'ı elde etmiştir. Doğuda Erbil yöresinde Gavgamela'da Büyük kralın İskender ile yaptığı son çarpışma ise büyük imparatorluğun ebediyen tarihe gömülmesiyle sona erdi (M.Ö.331)⁽⁴⁶⁾. Böylece Hatay yöresindeki Pers hakimiyeti sona ermiş ve İskender'in egemenliği başlamıştır.

İskender, Asya'da fetihlerine devam ederken yıktığı imparatorluk müesseselerinin kadrolarını muhafaza etmek suretiyle, aldığı yerlerde yeniden teşkilat kurmuştu. Doğu Akdeniz kıyısındaki siteleri Suriye'den ayırmış, bunlara tayin ettiği valiler emrinde muhtar siteler imtiyazını

43) A. Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme Tahlili**, İstanbul, 1982, s. 33

44) Ş. Günaltay, **İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, C., I, Ankara, 1987, s. 128

45) Ş. Günaltay, **a.g.e.**, s. 131-171

46) Ş. Günaltay, **Yakın Şark IV, I. Bölüm**, s. 49-50

vermişti. Yeni teşkilata göre İmparatorluk, tek bir hükümdarın yüksek hakimiyeti altında yaşayan birleşik hükümetlerden meydana gelmiş bir topluluk halinde bulunuyordu⁽⁴⁷⁾.

İskender, M.Ö. 323 yılında 33 yaşında iken ölünce, komutanları arasında çıkan savaşlarda Selevkos, rakibi Antigonos'u M.Ö. 312 tarihinde yendi. Daha sonra Asur ülkesiyle, İran'daki satrapları kendine bağladı. Selevkos, 306 tarihinde kral ünvanını aldıktan sonra başkentini, Önasya'nın ticaret merkezi olan Babil'de kurmuştu. Ancak, bir müddet sonra doğu ile batı arasındaki ticaret yolunu bağlamak için, Babil'i boşaltarak halkını Dicle üzerine kurduğu, Selevkiye şehrine naklettirmişti. Bir süre sonra denize yaklaşma ihtiyacı duyan Selevkos, Selevkiye şehrini de bırakarak, M.Ö.300 tarihinde, Mezopotamya ile Küçük Asya ve Suriye yollarının kavşak noktası olan Hatay yöresine gelmiştir. Selevkos, Asi (Orontes) Nehri kenarında Antakya Şehri'ni kurarak burasını başkent yaptı. Selevkos, M.Ö. 280 tarihinde öldürüldü. Yerine oğlu I. Antiokhos geçti⁽⁴⁸⁾.

M.Ö. 190 tarihinde, III. Antiokhos, Romalılarla yapmış olduğu savaşlar neticesinde yenilmiş ve bu zamana kadar Selevkoslar hakimiyetinde olan Antakya, Roma'nın idaresine girmiştir. Romalıların idaresi altında kalan Selevkoslar, M.Ö. 64 tarihinde XIII. Antiokhos'un elinden krallığının alınmasıyla, tarihten silindi. Bu tarihten itibaren Suriye, Roma'dan gönderilen prokonsüller tarafından idare edildi. Roma İmparatoru Augustus devrinde idare, imparator vekillerine verildi⁽⁴⁹⁾.

Asya'daki hakimiyetini arttırmak isteyen Romalıların Krassus komutasındaki ordusuyla, Part Kralı I. Orodes'in komutasındaki orduları arasında, M.Ö. 52 tarihinde, Harran Ovası'nda yapılan savaşta Roma ordusu yenildi ve Orodes'in oğlu Pakaros, aynı yıl içinde Antakya'yı kuşatarak bütün Hatay yöresini ele geçirdi. Partlar yörede on yılı aşkın

47) Ş.Günaltay, a.g.e., s. 55-56

48) Ş.Günaltay, a.g.e., s. 76, 78

49) Ş. Günaltay, a.g.e., s. 118-120, 151

bir süre egemenlik kurmuşlardı ki, Romalılar M.Ö. 40 tarihinde Vantidius komutasında bir ordu ile Partların üzerine tekrar yürüdüyse de bu savaştan bir netice alamadılar. Ancak Roma ordusu, M.Ö. 37 ve 43 tarihlerinde Pakaros komutasındaki Partları iki kez mağlup etti. Bu arada Pont Krallığı, Kilikya ve Suriye Roma'nın birer eyaleti olmuşlardı. Selevkoslar'ın başkenti olan Antakya ise; Roma'nın Asya'daki hakimiyetinin bir merkezi olmuştu⁽⁵⁰⁾.

Uzun süre Roma hakimiyetinde kalan Hatay yöresinin en önemli yerleşim yerlerinden olan Antakya, Hristiyanlığın zuhurundan sonra, Hristiyanlar için önemli bir merkez olmaya başlamıştır. Bazı araştırmacılar, Matta İncili'nin Antakya'da yazılmış olabileceğini, çeşitli rivayetlere dayalı olarak söylemektedirler⁽⁵¹⁾

Hatay yöresi Roma İmparatoru Theodosios'un, 395 yılında İmparatorluğu ikiye bölmesi sonucu **Bizans** idaresine geçmiştir. İmparator, büyük oğlu Arkadios'u devletin doğu, küçük oğlu Honorius'u ise batı yarısına hükümdar tayin etti. Bu taksimata göre Hatay Yöresi, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kaldı. Bizans döneminde de Antakya hıristiyanlığın önemli merkezlerindendi. Antakya mektebi temsilcilerinden Nestorios, M.S. 428 yılında, İstanbul Piskoposluk tahtına çıkarak bu yüksek makamdan Antakya Kristolojisini propagandaya başladı. Bizans ile İran arasında uzun yıllar süren savaşlar, her iki devleti de zayıflatmış ve Müslüman Araplar 636 tarihinde, Yermük'de Bizans'ı yendikten sonra, Antakya ve diğer yerler Müslümanların eline geçmişti⁽⁵²⁾.

50) Ş. Günaltay, **Yakın Şark IV, II. Bölüm Romalılar zamanından Kapadokya, Pont ve Artaksiad Krallıkları**, Ankara, 1987, s. 610-613

51) Şaban Kuzgun, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası ve Çelişkileri**, Ankara, 1996, s. 177, 184, 189-191

52) Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Ter: F. Işıltan), Ankara, 1995, s. 49, 65-66, 88, 103

2 - İSLÂMÎ DÖNEMDE HATAY

Hatay yöresinin müslümanların hakimiyetine geçişini ele almadan önce Kur'an-ı Kerim'de, Antakya Şehri ile ilgisi olduğu iddia edilen bazı ayetlerin meal ve tefsirlerine kısaca değinmek istiyoruz. Bazı tefsir kitapları, Kehf Sûresi 36. Ayet'te geçen bir beldenin ya Antakya veya İyle veyahut da Endülüs'de bir şehir olabileceği tefsirinde bulunmaktadır. Ayette geçen "karye" tabiri her ne kadar köy demek ise de belde, medine (şehir) manasında da kullanılmaktadır⁽⁵³⁾.

Diğer bir ayette ise; "Onlara, şu şehir halkını misal getir; hani onlara elçiler gelmişti"⁽⁵⁴⁾ diye bahsedilen şehrin, Antakya Şehri olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Zira ayette geçen şehir halkı gibi o dönemde Antakya'da yaşayan halk da putperest idi⁽⁵⁵⁾. Yine, "derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi; (Ey kavmim! dedi, bu elçilere uyunuz!)"⁽⁵⁶⁾ Ayet-i Kerimesi'nde koşarak gelen kişinin "Habib-i Neccar" isminde dülgerlik yapan bir muvahhid olduğu iddia edilmektedir. Bu zat semavi kitapları okumuş, Allah'ın birliğini tasdik etmiştir. Rivayete göre bu zat bir mağara içinde yaşayarak Cenab-ı Hakk'a ibadetle meşgul olur iken, o elçilerin şehre geldiklerini duyunca yanlarına giderek onları tasdik etmiştir⁽⁵⁷⁾.

Yâsîn Sûresi'nin 13-20. ayetlerinde bahsedilen üç peygamberin, Rum hükümdarlarından Antihos'a gönderilmiş oldukları ve şehrin de, bu hükümdarın yaşadığı Antakya şehri olduğu rivayet edilmiştir. Habib'in ise üçüncü elçi olduğu ve halkın O'nu öldürdüğü, bunun üzerine Allah Teâla da, Antakya ahalisini hükümdarlarıyla birlikte yok edip onlardan iz bırakmadığı rivayet edilmiştir⁽⁵⁸⁾.

53) Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, C. IV, İstanbul, 1970, s. 1982

54) *Kur'an-ı Kerim*, Yâsîn, 13

55) Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, C. VI, s. 2924

56) *K. Kerim*, Yâsîn, 20

57) Ö. N. Bilmen, *a.g.e.*, C. VI., s. 2929

58) Taberi, *a.g.e.*, C. III, s. 936-940

İslam Dini, Arap yarımadası'nda yayılmaya başladığı dönemde, Resulullah (S.A.V) bölgedeki ve diğer yörelerdeki kabile reisleri ile devlet başkanlarına elçiler ve mektuplar göndererek, onları İslam'a davet etmişti. O dönemde Hatay yöresini egemenliği altında tutan Bizans İmparatoru Heraklius'a da, aynı mahiyette bir davet mektubu göndermişti⁽⁵⁹⁾. Fakat, bu ilahi davete olumlu cevap gelmemişti. Artık İslam Orduları için savaş cephesi genişlemişti.

İslam orduları, artık diğer dinlere ve milletlere mensup halklarla karşı karşıya gelmişlerdi. İlk olarak hicretin 8. yılı Cemaziyelevvel ayında (Eylül 629), 3.000 kişilik İslam ordusu ile 100.000 kişilik Bizans, Gassani ve müşrik Araplardan oluşan ordu, Mute'de karşı karşıya geldiler. Yapılan savaşta İslam Orduları büyük bir mücadele göstererek Bizanslılara karşı ilk defa varlıklarını gösterdiler⁽⁶⁰⁾. Daha sonra, Müslümanlarla Bizanslılar, H. 9 (M.630) tarihinde Tebuk'ta karşılaştılar. Bu ikinci karşılaşmadaki amaç savaş olmayıp, Bizanslılara karşı bir güç gösterisinde bulunmak idi. Tebuk Gazvesi, Peygamber Efendimiz'in son gazvesi olmuştur⁽⁶¹⁾.

Bizanslıların kontrolünde bulunan Suriye'nin fethi için ilk İslam Ordusu, Üsâme b. Zeyd komutasında H. 9 (630) yılında, Hazreti Peygamber'in vefatından önce hazırlanmıştı. Fakat Hazreti Peygamber'in vefat etmesi üzerine, bu ordunun harekete geçmesi gecikmişti. Hz. Ebu Bekir halife olduğu zaman (632), Üsâme b. Zeyd'i Suriye bölgesine göndermiştir. Üsâme, Suriye bölgesinde bazı kabilelerle yaptığı savaşlar neticesinde, birçok ganimetler alarak Medine'ye dönmüştür⁽⁶²⁾. Halid b. Velid komutasındaki İslam Orduları, Bizans kuvvetlerini 30 Temmuz 634 tarihinde Ecnadin'de büyük bir hezimete uğrattı. İslam Orduları karşısında tutunamayan Bizans ordusu, Şam'a çekilmek zorunda kalmış

59) Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişam, **İslâm Tarihi**, (Ter: Hasan Ege), C. IV, İstanbul, 1994, s. 350. Komisyon, **Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi**, C. I, İstanbul, 1986, s. 503-504

60) İbn-i Hişam, **a.g.e.**, C. IV, s. 21-22, 24; Komisyon, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, C. I, s. 507-508

61) Komisyon, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, C. I, s. 530-533

62) Zekerîya Kitapçı, **Yeni İslam Tarihi ve Türkler**, Konya, 1995, s. 219-220

ve altı aylık bir kuşatmadan sonra Şam 635 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir⁽⁶³⁾.

İslam Orduları'nın bu başarısını içine sindiremeyen Heraklius, Müslümanlara karşı, Şam, el-Cezire ve İrminiye halklarından, ikiyüzbin kadar asker toplayarak yeni bir ordu meydana getirdi. Bu ordunun komutanlıklarına da en yakın adamlarını tayin etti. Bunlardan Cebele b. el-Eyhem el-Gassani'yi, Lahm, Cüzam ve başka kabilelerden olan Şam'lı Arapların teşkil ettiği öncü kuvvetlerin başına getirerek Yermuk'a gönderdi. Hicret'in 15. yılında Yermuk'da çok şiddetli geçen bu savaşta, Bizans ordusundan 70 bin kişi öldü, geri kalanlar ise kaçarak Filistin, Antakya, Halep, el-Cezire ve İrminiye'ye sığındılar. Yermuk halkının durumu ve Müslümanların kendi ordusunu yendiği haberini alan Heraklius, Antakya'dan Konstantiniyye'ye (İstanbul) kaçmak zorunda kaldı. Sınırı geçince; "Ey Suriye! Sana selam olsun! Burası düşman için ne güzel bir ülkedir" diyerek, Şam arazisinin bereketli olduğunu belirtmek istemiştir⁽⁶⁴⁾.

Yermuk Savaşı'ndan sonra Hazreti Ömer tarafından Kinnesrin ve Antakya'nın fethi ile görevlendirilen Ebu Ubeyde, önce Halep'e oradan da Antakya üzerine yürüdü. Antakya şehrine iki fersah uzaklıktaki Mehrube'ye gelen Ebu Ubeyde, burada bir bölük düşman askeriyile karşılaştıysa da, onları dağıtarak şehre sığınmaya zorladı. Ebu Ubeyde, şehirde kalanların cizye ödemeleri veya şehirden ayrılmaları şartıyla şehri teslim aldı. Halkın bir kısmı şehri terkederken, bir kısmı da orada kaldı ve şehirde kalanlara cizye vermeleri karşılığında eman verildi. Ancak Antakya halkının anlaşmayı bozması üzerine Ebu Ubeyde, birincisinde Iyaz b. Ganem ile Habib b. Mesleme'yi, ikincisinde de Amr b. el-As'ı

63) Z. Kitapçı, a.g.e., s. 220

64) Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Cafer el-Belazurî, *Futûhu'l-Buldan*, Beyrut, 1987, s. 184, 186; İmadu'd-Din Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin) , C. VII, İstanbul, 1994, s. 221; Ebu'l-Kasım Kemaleddin b. Ömer el-Adim, *Buğyetü't-Taleb fi' Tarihi'l-Haleb*, C. I, Beyrut, 1988, s. 79

Antakya halkı üzerine göndermek suretiyle anlaşmanın şartlarının tekrar uygulanması sağlandı⁽⁶⁵⁾.

Antakya'nın, Hz. Ömer ve Hz. Osman katında büyük bir önemi vardı. Orası fethedildiğinde Hz.Ömer, Ebu Ubeyde'ye bir mektup yazarak, Antakya'ya iyi niyetli ve tedbirli müslümanlardan bazı kimseleri yerleştirmesini, onları savaşa hazır halde bulundurmasını, aylıklarını kısmamasını emretti. Muaviye, vali olduğunda aynı emirleri ona da yazdı. Daha sonra Hz. Osman da, Muaviye'ye orada devamlı asker bulundurmasını ve kendilerine ikta yoluyla toprak vermesini emretti. Muaviye bu emirleri uyguladı⁽⁶⁶⁾.

Emeviler döneminde Arap olmayan müslümanlara farklı davranılması, Halife Abdulmelik'in hilafetinde (685-705) çeşitli ayaklanmalara sebep oldu. Ayaklanan bölgeler arasında Hatay yöresi de bulunmaktaydı. Hatay'ın dağlık kesimlerinde yaşayan Türk asıllı Gurgume Aşireti de bu sebepten dolayı ayaklanarak Hatay yöresini bir süre bağımsız olarak yönetti. Abdulmelik buralara asker göndererek ayaklanmaları bastırıp bölgeyi kontrol altına aldı. Emeviler döneminde bölge, genelde kontrol altında bulunmaktaydı⁽⁶⁷⁾.

Abbasiler döneminde (750-944) ise, halifelerin genelde halka ayrıcalık gözetmeden hükmetmesi, Hatay bölgesinde yaşayan insanların huzurunu sağladı. Halife Memun, topraklarına çok sayıda Türk'ün, yerleşmesine vesile olmuştur. Harun Reşid zamanında (786-809), Hatay yöresi (Güney Kilikya) yeni bir vilayet haline getirilerek ismine de Avasım yani, serhat veya uc vilayeti denmiştir⁽⁶⁸⁾. Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde (813-842), Türklerin askerî görevlere alınmasıyla Hatay yöresindeki önemli görevler Türkler tarafından ifa edilmiştir. Abbasiler IX.y.y. sonlarına doğru güç kaybetmeye başlayınca

65) Belazuri, a.g.e., s.187, 200; el-Hamevî , **Mu'cemu'l-Buldan**, C. I, s. 318-319; Muhammed Ragıb b. Mahmud b. Haşimi'l-Halebî, **İlamu'l-Nubelâi bi't-Tarihi Haleb**, C. I, Haleb, 1988, s. 96

66) Belazuri, a.g.e., s. 201

67) F. Türkmen, **Mufassal Hatay Tarihi**, C. III, İstanbul, 1937, s. 497-498

68) F. Türkmen, a.g.e., s. 498-499

küçük beylikler ortaya çıktı⁽⁶⁹⁾. Antakya, 877 tarihinde Ahmed b. Tolon'un idaresine girdi. Daha sonra İhşidîler'in elinde de belli bir süre kalan şehir, en son Hamdanoğulları'nın eline geçti⁽⁹⁴⁴⁾⁽⁷⁰⁾.

Bizanslılar, Hamdaniler'in elinde bulunan Antakya'yı, İmparator II. Nikephoros Phokas'ın Suriye'ye yapmış olduğu sefer sonucu, 968 tarihinde ele geçirdiler. Böylece üç asır müslümanların elinde kalan Patriklik merkezi Antakya, Bizanslıların eline geçmiş oldu. Şehir 1084 yılına kadar yaklaşık bir asırdan fazla Bizans'ın elinde kaldı⁽⁷¹⁾.

Selçuklular, Karahanlılar ve Gazneliler ile yapmış oldukları Dandanakan Savaşı'nda (23 Mayıs 1040) galip gelmişler ve Horasan'a yerleşerek bağımsız bir devlet kurmuşlardı⁽⁷²⁾. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1043 yılında Rey Şehri'ni başkent yaptıktan sonra Selçuklu prenslerini, batı bölgelerini fethetmekle görevlendirdi. XI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan bu hareketle, Suriye ve Filistin'e ilk gelen emir ve Türkmen beyleri Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk, Kurlu, Atsız ve Şöklü'dür. Suriye'ye ilk Türk girişini gerçekleştiren Hanoğlu Emir Harun et-Türkmanî, kumandası altında bulunan bin Türkmen (Oğuz) atlısıyla Anadolu'dan Haleb bölgesine gelmiş ve önemli yerleri fethetmiştir⁽⁷³⁾. Afşin, 1068'de Haleb ve Antakya yörelerini istila etmiş ve Antakya'dan 100.000 altın ile birçok hediyeler aldıktan sonra buradan ayrılmıştır. Emir Sunduk, 1069 sonlarında Kuzey Suriye'ye gelmiş ve Mirdasoğulları Emirliği'nin idaresi altında bulunan Haleb Bölgesi'ne girerek bir çok yeri yağmalamıştır. Sunduk, Emir Mahmud'dan değerli armağanlar aldıktan sonra 1070 yılı ortalarında Suriye'den ayrılmıştır⁽⁷⁴⁾.

69) Halil Sahillioğlu, "Antakya", T.D.V.I.A., C. III, İstanbul, 1991, s. 230

70) İbn Kesir, a.g.e., C. XI., s. 81, 434-435; Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yusuf Sinan Ahmed el-Karamanî, *Ahbaru'd-Duvel ve Asaru'l-Uvel*, C. II, Beyrut, 1992, s. 429; H. Sahillioğlu, a.g.md., s. 230;

71) G. Ostrogorsky, a.g.e., s. 269-270

72) Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1989, s. 15

73) A. Sevim, a.g.e., s. 17, 35-36, 38, 43

74) Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayan*, (Yay: A. Sevim), Ankara, 1968, s. 139, 175, 201. A. Sevim, a.g.e., s. 47, 48, 49

1071 yılında Alparslan kumandasındaki Türk Ordusu, Romanos Diogenis kumandasındaki Bizans Ordusu'nu yenmesi sonucu yapılan anlaşmanın şartlarından biri gereğince, bir asır önce müslümanların elinde bulunan Doğu Anadolu, Antakya, Urfa, Menbic, Ahlat ve Malazgird beldeleri Selçuklular'a bırakılmıştı⁽⁷⁵⁾. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Kutalmışoğlu Süleyman, önce Haleb'i sonra Antakya'yı kuşattı ve şehrin Bizans Valisi ile anlaşma yaparak bu havaliyi akınlardan korumaya karşılık 20.000 dinar haraca bağladı⁽⁷⁶⁾.

Bu dönemde, Bizans adına Antakya valiliğinde Philaretos Brachamios adında bir Ermeni bulunmakta ve idaresi altında bulunan yerlerde halka ve askerlere kötü davranmakta idi. Selçuklulara vergi vermek ve itaat etmek suretiyle idaresini sürdüren Philaretos, 1084 yılında Antakya'da, Şihne olarak İsmail adlı Müslüman birisini bıraktıktan sonra, yine kendi idaresinde bulunan Urfa'ya gitmişti⁽⁷⁷⁾. Philaretos'un yokluğundan yararlanan oğlu Barsama ve Antakya Şihnesi İsmail, askerlerin ve halkın desteğini sağlayarak Antakya'yı, başkent İznik'te bulunan Anadolu Selçuklu Hükümdarı Kutalmışoğlu Süleymanşah'a teslim etmeye karar vererek ona bir mektup gönderdiler. Bunun üzerine Süleymanşah az sayıdaki kuvvetiyle gizlice Antakya'ya geldi. Süleymanşah Antakya yakınlarına geldiği zaman, gerekli tedbirleri aldıktan sonra, Şihne İsmail ile işbirliği yaptı. Surların üzerine ipler attırmak suretiyle askerlerinin bir kısmını yukarı çıkartmış, onlar da gizlice aşağı inerek Faris Kapısı'nı açtıktan sonra bütün atlılar kente girmişlerdir (10 Şaban Pazar 477 / 12 Aralık Cumartesi 1084)⁽⁷⁸⁾.

75) el-Cevzî, a.g.e., s. 150, Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993, s. 31;

76) el-Cevzî, a.g.e., s. 175; Ahmet b. Mahmut, **Selçukname**, (Haz: Erdoğan Merçil), C. I, İstanbul, 1977, s. 106; O. Turan, a.g.e., s. 48;

77) A. Sevim, a.g.e., s. 107-108

78) Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayinamesi**, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev: Hrnt D. Andreasyan), (Notlar: Edouard Dulaurer, M. Halil Yınanç), Ankara, 1987, s. 161; Gregory Abu'l-Farac (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**, (Süryaniceden İngilizceye çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren, Ömer Rıza Doğrul), C.I, Ankara, 1987, s. 331; Süryani Mihail, **Süryani Mihail Vakayinamesi**, II. Kısım, 1042-1195, (Çev: Hrnt D. Andreasyan, Basılmamış Tercümenin Fotokopisi), 1944, s.30; el-Hamevî, a.g.e., C.I, s. 319; İbn Adim, a.g.e., C. I., S. 87; A. Zeki Velidi

Süleymanşah fetih sırasında halka zarar vermemiş ve Kawasyana denilen Mar Cassianus'un büyük kilisesini açtırıp içindeki altın ve gümüş gibi değerli eşyaları aldırttıktan sonra burasını camiye çevirmiştir. 15 Şaban 477 (17 Aralık 1084) tarihinde, 110 müezzin tarafından okunan ezandan sonra kalabalık bir cemaatin katıldığı cuma namazı kılınmıştır. Daha sonra (12 Ramazan 477 / 12 Ocak 1085)'de iç kale de fethedilmiştir⁽⁷⁹⁾. Süleymanşah, büyük kiliseyi camiye çevirdiği için, Antakya halkının Meryem Ana ve Aziz Cercis adlı iki kilise inşa etmesine izin vermiştir⁽⁸⁰⁾.

Süleymanşah, şehirde savaş sırasında yıkılan yerleri onartmış ve Şihne İsmail ile iç kaleyi teslim eden kale kumandanını eski görevlerinde bırakmıştır. Süleymanşah, Antakya'nın fethini Sultan Melikşah'a bildirince, buna çok sevinen Sultan her yerde müjde davulları vurulmasını emretmiştir. Urfa'da bulunan Philaretos, Sultan Melikşah'ın emriyle daha önce yönetmekte olduğu Maraş'a çekilmek zorunda kalmıştır. Bu arada Süleymanşah, Antakya'ya bağlı Bağras, Derbesak, Artah, Harim, Süveydiye gibi kale ve şehirleri de, fethetmiştir⁽⁸¹⁾.

Hatay'ın, Anadolu Selçukluları tarafından fethedilmesi, Musul'da kurulan Ukayli Devleti'nin rahatsız olmasına sebep oldu. Çünkü Bizansa bağlı olan Antakya'daki valiler Ukayliler'e vergi ödüyordu. Ukayli Hükümdarı Şerefü'd-Devle Müslim (1061-1085), Süleymanşah'tan, Antakya'dan aldığı vergiyi kendisine vermesini istedi. Bu sebepten dolayı iki taraf arasında 20 Haziran 1085'te Halep ile Antakya arasındaki Afrin

Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 202; O. Turan, *a.g.e.*, s. 71-72; A. Sevim, *a.g.e.*, s. 109

79) Muhammed b. Ali el-Azimî, *Azimi Tarihi*, Selçuklularla İlgili Bölümler, (Yay: A. Sevim), Ankara, 1988, s. 24; el-Cevzî, *a.g.e.*, s. 139; İbn Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, C.X, (Çev: Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1991, s. 128; İbn Kesîr, *a.g.e.*, C. XII, s. 257; Süryani Mihail, *a.g.e.*, s. 30; O. Turan, *a.g.e.*, s. 72; A. Sevim, *a.g.e.*, s. 110-111

80) O. Turan, *a.g.e.*, s. 79; A. Sevim, *a.g.e.*, s. 111

81) el-Hamevî, *a.g.e.*, C. I, s. 319; O. Turan, *a.g.e.*, s. 72-73; A. Sevim, *a.g.e.*, s. 111-112

Çayı kıyısında bulunan Kurzakil düzlüğünde bir savaş oldu. Yapılan bu savaş neticesinde Ukayli Hükümdarı Şerefü'd-Devle Müslim öldürüldü⁽⁸²⁾.

Süleymanşah'ın Antakya'dan sonra Haleb'i almak istemesi üzerine, Melikşah'ın kardeşi Tacuddevle Tutuş, Süleymanşah ile savaş yapmaya karar verdi. Süleymanşah yapılan savaşta yenilerek hayatını kaybetti (18 Safer 479 / 5 Haziran 1086)⁽⁸³⁾. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah, Ramazan 479 (Aralık sonları)'da Antakya'ya gelerek emirlerinden Alpoğlu Yağısıyan'ı bir miktar askerle kent şihneliğine atamış ve Süleymanşah'ın veziri Hasan b. Tahir'i de divan işlerini yürütmekle görevlendirmiştir. Melikşah, Süleymanşah'ın oğullarını alıp giderek, onlara Horasan'da tımar, il ve ülke vermiştir⁽⁸⁴⁾.

Selçuklular'ın Anadolu ve Suriye'de hakimiyet sağlamaları üzerine **Haçlılar**, Büyük Selçuklu İmparatorluğu valisi Emir Yağısıyan'ın yönetimine bulunan Antakya'yı, Selçuklu müdahalesinin geç kalması ve Yağısıyan'ın komutanlarından Firuz'un ihaneti yüzünden işgal etmişlerdir 491 (30 Haziran 1098). Haçlılar şehirde bulunan müslümanları kılıçtan geçirmişlerdir. Haçlı reislerinden Bohemond, Antakya'da ikinci Haçlı Devletini oluşturan Antakya Prenslüğünü kurmuştur. Bohemond ölünce yerine (1111) Tankred geçti ve Antakya'ya hakim oldu⁽⁸⁵⁾. Haçlılar 170 yıl kadar şehre hakim oldular. Moğollar'ın Anadolu'yu istila etmeleri üzerine Müslüman ve Hıristiyanlardan çok sayıda insan Antakya'ya sığınmış ve şehrin nüfusunu bir anda artmaya başlamıştı⁽⁸⁶⁾.

82) Ahmet b. Mahmut, a.g.e., C. II, s. 145, el-Hamevî, a.g.e., s. 319; Ebu'l Farac, a.g.e., C. I, s. 332; İbnü'l-Esir, a.g.e., C. X, s. 129; A. Sevim, a.g.e., s. 118-119

83) Urfalı Mateos, a.g.e., s. 168-169; Ebu'l-Farac, a.g.e., C. I, s. 333; el-Cevzî, a.g.e., s. 239, 243-244; Ahmet b. Mahmut, a.g.e., C. II, s. 145; el-Karamani, a.g.e., C. II, s. 513; İbn Esir, a.g.e., C. X, s. 135; V. Togan, a.g.e., s. 203; O. Turan, a.g.e., s. 75; A. Sevim, a.g.e., s. 119-124

84) İbnü'l-Adim, **Buğyet'üt-Taleb fi Tarih'il-Haleb**, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleleri, (Yay: Ali Sevim), Ankara, 1976, s. 70; Ahmet b. Mahmut, a.g.e., C. I, s. 152; A. Sevim, a.g.e., s. 130-131

85) el-Hamevi, a.g.e., C. I, s. 319; İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 229, Süryani Mihail, a.g.e., s. 45; A. Sevim, a.g.e., s. 182; G. Ostrogorsky, a.g.e. s. 337-338; Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**, (Çev: Fikret Işıltan), C. I, Ankara, 1989, s. 164; Carl Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Ter: Neşet Çağatay), Ankara, 1992, s. 182;

86) H. Sahillioğlu, a.g.md., s. 230

Bu sırada topraklarını genişlekmekte olan **Memlük** Sultanı Baybars, Kuzey Suriye'de hristiyanların hakimiyetini ortadan kaldırmış ve daha sonra Haçlıların son kalesi durumunda olan Antakya'yı kuşatarak, 18 Mayıs 1268 Tarihi'nde yaptığı bir hücumla şehri ele geçirmiştir. Kuşatma ve savaş sırasında şehirdeki halkın bir kısmı kılıçtan geçirilmiş ve bir kısmı da esir alınmış ve şehir yağma edildikten sonra yakılmıştı. Sultan Baybars, şehri ele geçirdikten sonra tekrar tamir ettirdi. Memluklular döneminde Antakya yöresi, Suriye'nin vilayetlerinden Haleb Naibliği'ne bağlı bir bölge haline getirilmişti⁽⁸⁷⁾. Mogollar'ın saldırılarından dolayı, Oguzlar'ın Üçok ve Bozok kollarına mensub Türkmenler, Suriye'ye gelmişlerdi. Memluk Sultanı Baybars (1261-1277), Türkmenler'den 40 bin çadırlık bir kitleyi, Antakya'dan Gazze'ye kadar olan bölgeye yerleştirerek, beylerine dirlik vermişti⁽⁸⁸⁾.

Memluklar, **Osmanlı Devleti**'nin kuruluşundan sonra, Osmanlı Sultanları ile genelde dostça ilişkiler kurmuşlardı. Ancak Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'yle Memluklu Devleti arasındaki ilişkiler, hacı kabileleri için yapılan su sarnıçlarının onarımı ve Dulkadiroğulları yüzünden, bozulmuştu. İki devlet arasında meydana gelen savaşlar (1485-1490) neticesinde, 896 (1490) yılı başlarında barış yapıldı⁽⁸⁹⁾.

Zamanla Osmanlılarla Memluklar arasındaki bu iyi münasebet bozulmaya başladı. Bu arada Yavuz Sultan Selim, (918 h./ 1512 m.) tarihinde saltanata geçerek, şehzadeler arasındaki saltanat kavgalarını kazandı ve içerdeki hakimiyetini sağlamlaştırdı. İlk olarak, Şah İsmail komutasındaki Safevi Ordusu'nu, (920 h. / 1514 m.) tarihinde Çaldıran'da yendi. Sonra Tebriz'e girdi ve cuma namazını kılarak, adına hutbe

87) H. Sahillioğlu, *a.g.md.*, s. 230-231

88) M. Çetin Varlık, "**Ramazanoğulları Beyliği**", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. X, İstanbul, 1989, s. 113; Faruk Sümer, "**Ramazan-Oğulları**" İslam Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1964, s. 612

89) Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), C.III, s. 169-172, 242-262, 270-271; Joseph von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Çev: Mehmet Ata; Haz: M. Çevik-E. Kılıç), C. II, İstanbul, s. 156; F. Çetin Derin, "**Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi**", Türk Dünyası El Kitabı, C. I, Ankara, 1992, s.480

okuttu⁽⁹⁰⁾. Yavuz, (922 h. /1516 m.) tarihinde Mecidabık Zaferi'yle Mısır Sultan'ı Kansu Gavri'yi büyük bir hezimete uğrattı. Haleb ve Şam'ı aldıktan sonra Mısır'a yürüdü. Sultan Selim, (923 h. / 1517 m.) tarihinde, Ridaniye'de Tomanbay komutasındaki Mısır Ordusu'nu bir kez daha yenerek Kahire Şehri'ne girdi⁽⁹¹⁾. Sonra 923 yılı Şaban ayında (1517 m.) Mekke ve Medine'ye uğradıktan sonra Dımaşk'e geldi ve Emir Canberdi Gazali'yi, Dımaşk Emirliği'ne tayin etti. Bu sırada, Malatya, Divriği, Darende, Behisni, Kerker, Kahta, Beyre (Birecik), Ayıntab, Antakya ve Kal'atu'r-Rum Şehirleri ile Şam ve Mısır Arab Kabileleri itaat altına alınmıştı⁽⁹²⁾. Böylece Hatay yöresinde Osmanlı hakimiyeti başlamış oldu.

Hatay yöresinin Osmanlı hakimiyetine geçişinden sonra, ara sıra isyanlar ortaya çıkmış olmasına rağmen, genelde huzur ortamı sağlanmıştır. Bu isyanların ilki, Özer Sancağı (İskenderun, Payas, Dörtiyol yöresi) Bey'i olan, **Özeroğullarından** Ahmed Bey'in yeğeni Seydi isminde birisinin başlattığı isyandır. Seydi, 935 (1529) yılında İncir Yemez denilen biri ile başına kızılbaş tacını giyerek, Ramazanoğlu Pîrî Bey'i epeyce uğraştıran bir isyan çıkarmıştır. Hammer'in verdiği bilgiye göre Seydi, Adana'ya bağlı Aziz Sancağı beyi bulunan amcası Ahmet Bey'i yenerek beşbin kişi ile Birindi nahiyesini ve ordan aşağı Ayas kasabasını yağmalamıştı. Seydi, Dulgadir topraklarında İnciroğlu adında bir başka âsî ile birleşerek Sis kalesi önüne geldi. Osmanlı'nın müdahalesiyle isyan bastırıldı ve elebaşları İstanbul'a götürülerek orada asıldı⁽⁹³⁾.

90) el-Karamanî, a.g.e., C. III, s. 42-43; Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C. IV, s. 93, 216-221; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Sadeleştiren: Neşet Çağatay), C. I-II, Ankara, 1987, s. 79-82; Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, (Ter: İsmail Erünsal), C. II, s. 451-456, 462-467; Hammer, a.g.e., C. II, s. 400-407, 426-432; F. Ç. Derin, a.g.m., s. 480

91) el-Karamanî, a.g.e., C. III, s. 46; Hoca Sadettin Efendi, a.g.e., C. IV, s. 308-320; M. Nuri Paşa, a.g.e., C. I-II, s. 84-87; Münecimbaşı Ahmed Dede, a.g.e., C. II, s. 479-480; 484-488; Hammer, a.g.e., C. II, s. 480-482, 498-499; F. Ç. Derin, a.g.m., s. 480-481

92) el-Karamanî, a.g.e., C. III, s. 46-47; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1992, s. 40

93) Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz: Bekir Sıtkı Baykal), C. I, Mersin, 1992, s. 96-97; Hammer, a.g.e., C. III, s. 58-59; F. Sümer, a.g.e., s. 78

XVII. yüzyılın başlarına kadar huzur ortamı bozulmayan Antakya'da, bu yüzyılın başlarında **Canboladoğlu Ali Paşa** isyanı başgösterdi. Ali Paşa ile Hızır Bey, Hüseyin Paşa'nın maiyyetindeki otuz bin kişiyi toparlayıp, Şam Trablus'unu zaptettikten sonra Humus ve civarına yayılarak, istiklalini ilan etti. Düzenli bir ordu oluşturarak, 16.000 yaya ve 18.000 aylıklı sipahî kuvveti oluşturan Canboldoğlu, kendi adına hutbe okutup para bastırmakla kalmayarak, diğer devletlerle münasebete başlamıştı.

Bu durum üzerine Murat Paşa, isyanları bastırmak için harekete geçti. İskenderun'a yakın Belen Boğazı'ndan güneye yani ovaya indi. Burada Maraş Beylerbeyi 40.000 kişilik bir kuvvetle kendisine katıldı. Bu ovada, (1016 h./ 1607 m.) tarihinde yapılan savaşta, Canboladoğlu yenilince müttefiklerinden Lübnan Emiri Manoğlu Fahreddin ile dürzî kabileleri kaçtılar. Canboladoğlu ise, önce Haleb'e kaçtı, oradan da İstanbul'a giderek Padişah'a iltica etti. Canboladoğlu padişahın affına mazhar oldu ve Tamişvar Sancakbeyliği'ne atandı. İki yıl bu görevde kalan Canboladoğlu, Murat Paşa'nın gayretiyle ve padişah buyruğuyla boğularak öldürüldü. Daha sonra Murat Paşa Haleb'i geri aldı⁽⁹⁴⁾.

Bölgede başgösteren diğer önemli bir isyan ise **Küçük Alioğulları**, 1785 yıllarında çıkardıkları isyandır. Bu isyanda Küçük Alioğulları, Payas, Belen ve Kurd-Kulağı bölgesine hakim iken, Haleb yolunu ellerine geçirdikleri gibi, daha sonraları küçük bir filo kurarak deniz yolunu da idarelerine almışlardır. Çevrelerinde bulunan Bektaşlı ve Kılıçlı aşiretlerinden de üçer beşer yüz eşkiya, bu aileye katılmış ve onların te'dibi için hareket etmişti⁽⁹⁵⁾.

Osmanlı Devletini tehdit eden ve Hatay yöresini de çok ilgilendiren önemli bir isyan ise, Osmanlı Tarihi'nde en önemli isyanlardan biri olan **Mehmet Ali Paşa İsyanı**'dır. Osmanlı Devleti tarafından Mısır

94) Peçevi, a.g.e., C. II, s. 309-314; Hammer, a.g.e., C. IV, s. 411-412, 415-416, 418; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III, I. Kısım, Ankara, 1982, s. 104-106

95) Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1991, s. 56

Valiliğine atanmış olan Mehmet Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî ve ekonomik sıkıntılardan faydalanarak, 1831 ekiminde, El-Ariş üzerine yürüyerek isyan hareketine başladı. Evlatlığı İbrahim Paşa, Gazze ve Yafa'yı aldıktan sonra, Kudüs ile Fenike sahillerindeki limanları da eline geçirdi ve Akka kalesinin muhasarasına başladı. İbrahim Paşa, Akka'yı aldıktan sonra, Şam ve Haleb de teslim oldu⁽⁹⁶⁾.

İbrahim Paşa, ordusuyla beraber Belen geçidinden geçerek Anadolu içlerine girmek isterken, geçit üzerinde Hüseyin Paşa'nın müdafasıyla karşılaşan Mısır Ordusu, Osmanlı Ordusunu yenerek, Antakya ve İskenderun'u ellerine geçirdiler. Daha sonra da Adana ve civarını aldıktan sonra Konya'ya kadar ilerleyen ve burada yapılan savaşları da kazanan İbrahim Paşa, artık İstanbul'a ilerleyecekti⁽⁹⁷⁾. Mehmet Ali Paşa'nın faaliyetleri, Osmanlı Devletine zarar verdiği gibi bazı devletlerin menfaatlerine de ters düşüyordu. Kütahya'da bulunan İbrahim Paşa, Suriye'deki dört paşalık karşılığında ve değişik birkaç şartın karşılıklı kabulüyle, Kütahya Barış Antlaşması'nı kabul etti⁽⁹⁸⁾.

Bu arada Hatay Yöresindeki İskan Faaliyetlerine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. XVI. asrın sonlarında ortaya çıkan sosyal buhranlar neticesinde, Anadolu, Rumeli ve Suriye'de binlerce köyün boşalarak harap olması sebebiyle, bölgede zirai çalışmaları arttırmak isteyen Osmanlı Devleti, XVII. asırda, iskan faaliyetlerine başladı. Osmanlılar, Suriye'ye hakim olduğu zaman, Fadl ve Mevali adlarındaki aşiretlerle iyi münasebette idi. Çünkü bu aşiretler, hükümet ve halk ile iyi ilişkiler içindeydi. XVII. asrın ikinci yarısında, Şammar ve Aneze isimindeki aşiretler, güneyden baskı yaparak Fadl ve Mevalileri sindirerek Suriye'nin doğusunu kontrol altına aldılar. Bu aşiretlerin, baskılarını daha da ileri doğru devam ettirmeleri, Osmanlı Devleti'ni, bunlara karşı koyacak Türk oymaklarının bu bölgeye yerleştirilmesine sevketti⁽⁹⁹⁾.

96) N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, (Çev: Bekir Sıtkı Barkal), C. V, Ankara, 1948, s. 362-366

97) N. Iorga, *a.g.e.*, s. 367-370

98) N. Iorga, *a.g.e.*, s. 375-376

99) Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul, 1963, s. 30-32

Osmanlı Devleti, 18 Mart 1692 tarihli bir ferman ile, Haleb Türkmenleri ile diğer Türk oymaklarından büyük bir kitleyi, Hama ve Humus sancaklarında, Haleb ve Rakka bölgelerinde yerleştirdi⁽¹⁰⁰⁾. Haleb Türkmenleri, Sivas taraflarına yaylağa çıkmakta ve orada Dulkadirli teşekkülleri ile birlikte Yeni-il'i meydana getirmekteydiler. Bu gruba tabi oymaklar yazın Arapgir, Canik, Bozok, Çorum, Amasya ve Sivas sancaklarında yaylayıp, kışı Antakya ile Şam arasındaki bölgede geçirirlerdi. Üç-ok kolundan Ramazanlı aşireti de, İskenderun'dan Alaiye (Alanya) kazası dahiline kadar yayılmışlar ve toplu olarak yurd tutmuşlardı⁽¹⁰¹⁾.

Arap taifesinden el-Vehhab ve Yeni-il Türkmenlerinin Karagündüzlü Aşireti cemaatlerinden Ağanlı Afşarı cemaati, iskan edildikleri A'zaz (Azez) kazasına gitmemişlerdi. Aynı şekilde el-Vehhab Kabilesi Antakya'da Derbal kazasında Saylak mevkiinde, Karagündüzlü aşireti ise Dervişan kazası civarında ve Bağras nahiyesinde bulunmakta olup, şekavette bulunarak hac yolunu kesmekteydiler. Bu sebeple, 1702 tarihinde Haleb valisine gönderilen bir fermanla, el-Vehhab kabilesinin A'zaz kazasına, Ağanlı Afşarı cemaatinin ise Kars-ı Zülkadriye (Kadirli) çevresine yerleştirilmeleri emredilmiştir. Rakka havalisi ve A'zaz kazasına iskan edilen aşiretler, Antakya civarına gelmişler ve hac yolunu kontrol altına alarak şekavete başlamışlardı. Antakya kadısının arzı üzerine, 1703 yılında eski yerlerine nakl ve iskanları hususunda emr-i şerif verilmiştir⁽¹⁰²⁾.

Hatay bölgesinde Belen ile Bağras arasında bulunan Karamort mevki, buradan geçen tüccar, asker ve hacıların emniyeti bakımından çok önemli olup imarı gerekliydi. Bu bakımdan burada bir kasaba ve palanga inşasına karar verildi. 1703'de han ile müstemilatı inşa edilerek, yolun emniyeti için bir de müstahkem kasaba kuruldu. Burada kurulan han,

100) C. Orhonlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı", Türk Kültürü Araştırmaları, C. 15, S. 1-2, Ankara, 1976, s. 274-275

101) Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 25, 26

102) Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 80

camii ve imaret, III.Ahmet zamanında Sadrazam olan Mısır valisi Vezir Moralı Hasan Paşa tarafından (1703-1704) tesis edilmiş evkaftandır. Karamort Hanı 1792 tarihinde yeniden tamir edilmiştir⁽¹⁰³⁾.

1715 tarihinde Rakka, Hama ve Humus bölgelerine yerleştirilen Türkmen aşiretlerinin büyük bir kısmı, coğrafi şartların uygun olmaması ve Arap aşiretlerinin baskıları sonucu iskan edildikleri yerleri terketmişlerdi. Mesela, Hama, Humus ve Maaretünnuman kasabasında, gerek kasaba ahalisi, gerekse köy ahalileri, Urban eşkiyasının mazarratlarından kurtulmak için Halep, Kilis, Azaz, Edlib, Şuğur, Amik, Antakya ve Karamort gibi yerlere kaçarak dağılmışlardı⁽¹⁰⁴⁾.

Haleb'e tabi Amik Ovası'nda kışlayan, Kilis ve Azaz taraflarında yaylayan, 3.000 civarında haneye sahip olan Reyhanlı aşireti, şekavet hareketlerinde bulunduğundan dolayı, baskı altında tutulmuş ve bunun neticesinde 1780'de Amik Ovası'na yerleşmek için müracaatta bulunmuşlardı. Bunun üzerine Reyhanlı aşireti, ziraat ve evler yapmak şartını kabul ederek yerleştirilmişti⁽¹⁰⁵⁾.

XVIII. yüzyılda Antakya ve çevresinde, iktisadî ve ahlakî çöküntüden dolayı eşkiyalık olayları artmıştı. Eşkiyalık faaliyetlerinde bulunan insanlar çeşitli sınıflardan meydana gelmekteydi. Osmanlı Devleti, bölgede huzuru sağlamak için bir takım tedbirler almıştır. Bu dönemde Antakya ve çevresinde meydana gelen olayların hiçbiri, etnik ve siyasi bir sebep teşkil etmemekteydi⁽¹⁰⁶⁾.

Anadolu'nun bazı bölümlerinde olduğu gibi, Hatay yöresinde de meydana gelen huzursuzluğu ortadan kaldırmak ve daha başka faydalar sağlamak için çareler aranmaya başlandığı bir dönemde, bölgede devletin hakimiyetini sağlamak amacıyla **Fırka-ı Islahiye** isminde bir kuruluş

103) M. Nuri Paşa, a.g.e., C. I-II, s. 312-313; Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 72

104) Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 52

105) Y. Halaçoğlu, a.g.e., s. 56

106) Mustafa Öztürk, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", Belletn, C. 54, S. 211- Ankara, 1990, s. 963-993

teşekkül ettirilmiştir. Kırım Harbi'nden (1853-1856) sonra, Osmanlı Ordusu'nun azalması ve mevcut ordunun fazla yıpranması nedeniyle, gayr-i müslimlerin de askere alınması söz konusu oldu. Bu durumu görüşmek üzere bir toplantı yapılarak görüşler beyan edildi. Bu görüşmede bulunan Cevded Paşa, İslam nüfusunun azalması sözkonusu olduğunda; Gavurdağı (Cebel-i Bereket) ahalisinin isyanda olduğunu, Kozan Dağları'na Osmanlı Hükümeti'nin giremediğini, Hısn-ı Mansur taraflarının karışık olduğunu, Akçadağ ile Dersim'in Gavurdağı tavrında bulunup, buraların birer eşkiya yuvası haline geldiğini söyledi. Daha sonra, buraların kontrol altına alınması ile, hem sukunetin sağlanacağını, hem de nüfus olarak büyük bir kaynağın ortaya çıkacağını belirtti. Ayrıca gayr-i müslimlerden askere alınması meselesinin de düşünülmesi gerektiğini bildirdi.

Bu görüşün benimsenmesi sonucunda, Anadolu'yu islah etmek amacıyla, Fırka-ı Islahiye adında bir fırka teşkil edildi. Komutanlığı'na Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiri Derviş Paşa tayin edildi ve Cevded Paşa da, yüksek rütbeli bir memur sıfatıyla bu orduya dahil edildi. Yapılan plana göre; sırasıyla, Kozan Dağları, Zeytun Nahiyesi, Kürt Dağı ve en son Cebel-i Bereket (Gavurdağı) dolayları islah edilip itaat altına alınacaktı. Fakat Gavurdağı ile Kürtdağı'nın isyanları artmış, Gavurdağı ağaları bazı yabancı memurlarla işbirliğine girişmişti. Bu sebeple plan değiştirilerek önce Cebel-i Bereket tarafı emniyete alındıktan sonra Kozan'a gidilmesi uygun görüldü. Nihayet 1280 (1863) senesinin sonunda, önce İskenderun'a çıkılıp Gavurdağı zapt edilip, Kürtdağı da islah olunduktan sonra Kozan yönüne gidilmeye karar verildi⁽¹⁰⁷⁾.

Cevdet Paşa, islah edilecek yörenin coğrafi durumunu anlattığı gibi, bu yöredeki halkın hakkında da ayrıntılı bilgi vermiştir⁽¹⁰⁸⁾. Buradaki coğrafi şartların güç olması sebebiyle çok tedbirli hareket edilmesi gerektiğini belirten C. Paşa, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu

107) Cevdet Paşa, *Tezakir*, (Yay: Cavid Baysun), C. III, Ankara, 1991, s. 106-108; *Ma'ruzât*, (Yay: Yusuf Halaçoğlu) İstanbul, 1980, s. 113-119

108) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 125-127; *Ma'ruzât*, s. 124-125

İbrahim Paşa'nın bu bölgeye yaptığı seferde çok sıkıntı çektiğini de bilmekteydi⁽¹⁰⁹⁾. Bu sebeple, komutan ve askerlerden özel olarak seçilmiş bir kuvvet teşkil edildi ve 1281 (1864) senesi (Zilhicce 24) günü bir alay süvari, yedi tabur piyade, özel hazırlanmış top ve mühimmatı ve ma'iyyet memurları ile beş kıt'a beylik vapurlarla İstanbul'dan hareket edildi⁽¹¹⁰⁾.

1282 (1865) (Muharrem)'in ikinci cumartesi günü İskenderun Kasabası'na varıldı ve Belen tarafındaki tepeler ve dağlar üzerine ordu kuruldu. Yapılan askerî ve siyasî faaliyetler neticesinde, Gavurdağı yöresi islah edilerek itaat altına alındı. Hacılar, Tiyek ve Ekbez Nahiyeleri birleştirilerek bir kaza oluşturuldu ve buraya ilk önce hassa taburları ayak bastığı için, "Hassa" ismi verildi⁽¹¹¹⁾. Yapılan mücadeleler neticesinde Kürtdağı da kontrol altına alındı. Kürtdağı müstakil bir kaza yapılarak, Şehzade İzzeddin Efendi'nin adına nisbetle İzziye denildi. Kerkütlü, Çerçili, Hanağzı, Kürtbahçesi, Eğintili, Keferdiz Nahiyeleri ve Dumdum Ovası birleştirilerek bir kaza teşkil edildi ve İslahiye ismi verildi. İslahiye liva merkezi olmak üzere İzziye, Hassa, Bulanık Kazaları buraya ilhak olunarak Maraş Mutasarrıflığı'na bağlı olmak üzere bir kaymakamlık teşkil edildi⁽¹¹²⁾. 1282 (1865) senesi sonlarında Haleb Vilayeti; Haleb, Payas, Adana, Kozan, Maraş, Urfa ve Zor olmak üzere yedi sancağa ayrıldı⁽¹¹³⁾.

Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu ıslahat çalışmaları, günümüzde başgöstere terör faaliyetlerine karşı alınması gereken tedbirler için, en güzel tarihî örneklerden birini teşkil etmektedir. Osmanlı Devleti, 1864'lü yıllarda içinde bulunduğu ekonomik ve siyasî buhrana rağmen, Anadolu'nun Ortadoğu'ya açılan iç kapısı durumunda olan Hatay yöresine önem vererek kontrolü ve huzuru sağlamıştır. Bu durum, yıllar sonra ortaya çıkacak olan Misak-i Milli'nin bu yöreyle ilgili olan kısmına, çok yararlı bir zemin hazırlamıştır.

109) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 128; *Ma'ruzât*, s. 127

110) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 133-135

111) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 139-142

112) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 143-145

113) C. Paşa, *Tezakir*, C. III, s. 202

XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı ülkesinin büyük bir kısmı, Avrupalı tacirlerin ve misyonerlerin akınına uğramıştı. Zamanla Suriye ve Mezopotamya'da; başta İngiliz ve Fransızlar olmak üzere yabancı konsoloslar, zenginlikleri sebebiyle memleketin en itibarlı kişileri oluyorlardı. Bu durum XIX. yüzyılda iyice açığa çıkıyor ve Haleb'de Fransızların 9, İngilizlerin 3, İtalyanların 3 ve Hollandalıların 1 olmak üzere yabancılara ait çok sayıda ticarethaneler bulunuyordu. Daha sonraları buraya, Avusturya adına gelen konsolosları Yahudiler ve Rus adına gelen konsolosları ise sivrilmiş Rumlar oluşturmaktaydı. Ayrıca Katolik rahipleri de burada ticaretle meşğul oluyorlardı. Bu sıralarda Osmanlı Devletinin bozulmuş olan idârî durumundan istifade ile Avrupalılar işlerini rahatça yürütüyorlardı⁽¹¹⁴⁾.

XIX. Yüzyılda, Osmanlı Devleti siyasî ve ekonomik yönden iyice gerileyince, hakimiyeti altındaki milletler bağımsızlık hareketlerine başlamışlardı. Ayrıca, imparatorluk dahilinde bulunan gayrimüslimlerin çoğu da, yabancı devletlerin tahrikleriyle bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdi. Osmanlı Devleti mevcut durumları düzeltmek için, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı Hümayun)'nı, 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı'nı, 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'i, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'i uyguladı. Fakat bu çalışmaların neticesi olumlu olmadığı gibi, Devletin hakimiyetini daha da azalttı. Çünkü, Emperyalist Devletler Osmanlı Devleti'nin yok olması için her türlü gayreti gösterip, kendilerine düşecek payı düşünmekteydiler.

114) Hammer, a.g.e., C. IX, s. 58-61

I. BÖLÜM

XX. YÜZYIL HATAY TARİHİ

A - XX. YÜZYIL HATAY SİYASİ TARİHİ

1 - 1900-1921 DÖNEMİNDE HATAY SİYASİ TARİHİ

Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin son zamanını içine alan ve I. Dünya Savaşı sonrasında devletin çökmeye başladığı dönemdir. Bu dönemde Hatay yöresinde meydana gelen siyasî gelişmeler ve savaş neticesinde bölgenin işgal edilmesi, bölgedeki halkın işgale karşı direnişi ve neticede Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması ele alınacaktır.

a - XX. Yüzyıl Başında Hatay Yöresinin İdari Yapısı

XX. yüzyılın başlarında Haleb Vilayeti, Osmanlı'nın Asya kıtasında bulunan vilayetlerinden birisi olup, Haleb, Maraş ve Urfa adlarında üç sancaktan ve yirmi dört kazadan meydana gelmekteydi. Haleb Vilayeti, güneyden Suriye Vilayeti, batıdan Akdeniz ve Adana, kuzeyden Ankara ve Sivas vilayetleri, doğudan Zor Sancağı, Diyarbakir ve Mamuretü'l-Aziz vilayetleriyle sınırlıydı. Haleb Vilayeti'nin doğudan batıya doğru olmak üzere, uzunluğu 85, genişliği 90 saattti. Haleb sancağı vilayetin, güney ve batı taraflarıyla, kısmen doğu tarafını teşkil etmekteydi. Haleb Sancağı; Haleb, Ayıntab, Kilis, Belen, İskenderun, Antakya, İdlib, Harim, Cisrişşuğur, Mara, Bab, Cebel-i Seman, Menbic, Rakka isimlerinde ondört kazadan müteşekkil olup merkezini ise Haleb şehri oluşturmaktaydı⁽¹⁾. Günümüzde Hatay il sınırları içerisinde bulunan, İskenderun, Antakya ve Belen kazaları, o dönemde, Haleb Vilayeti'nin Haleb Sancağı'na bağlı birer kazası durumundaydılar.

İskenderun kazasında, başta kaymakamlık olmak üzere, birçok resmî kuruluş mevcuttu. Ayrıca Fransa, İtalya, İngiltere, İsveç, Norveç, Hollanda, Avusturya-Macaristan, Almanya, İran, Amerika, İspanya,

1) Salname-i Vilayet-i Haleb, Haleb Vilayet Matbaası, 1324, s. 206, 220

Portekiz ve Belçika devletlerine ait konsolosluklar bulunmaktaydı. İskenderun kaza merkezinde, Çay, Hamidiye, Kastal, Kilise ve Yenişehir adlarında beş mahalle bulunmaktaydı. İskenderun kazası, merkeze bağlı 10 ve Arsuz Nahiyesine bağlı 14 köy ile toplam 24 köy ve 1 nahiyeye sahipti⁽²⁾.

Antakya kazasında, başta kaymakamlık olmak üzere birçok resmî kuruluş olmakla birlikte, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Almanya, İran ve İspanya devletlerine ait konsolosluklar bulunmaktaydı. Antakya kazasının merkezinde 42 mahalle ile merkeze bağlı 4 nahiyeye ve 173 köy bulunmaktaydı. Bu köylerin 72'si Kuseyr'e, 25'i Süveydiye'ye, 54'ü Karamurt'a ve 22'si de Harbiye nahiyelerine bağlı idi⁽³⁾.

XX. yüzyıl başlarında, Antakya ve İskenderun'da yabancı devletlere ait konsoloslukların bulunması bu yörenin önemini gösterdiği gibi, buradaki misyoner faaliyetlerin arkasında ne kadar çok resmî güç olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bu dönemde Belen kazasında, kaymakamlık ve diğer resmî kuruluşlar var idi. Belen kaza merkezinde, Bakras, Şembük, Hımar, Kilise ve Ali isimlerinde 5 mahalle ile kazaya bağlı toplam 50 köy bulunmaktaydı. Ayrıca bugünkü Kırıkhan ilçesinin bulunduğu bölge, Belen sınırları içerisinde yer almaktaydı⁽⁴⁾.

Bugün Hatay'ın sınırları içerisinde bulunan Hassa ve Payas, 1902 tarihinde Adana Vilayeti'nin Cebel-i Bereket sancağına bağlı birer kazası idiler. Hassa'nın 2 nahiyeye ile 36 köyü, Payas'ın da 2 nahiyeye ile 46 köyü var idi. Her iki kazada da başta kaymakamlık olmak üzere diğer resmî kurumlar bulunmaktaydı.

2) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 266-274, 279

3) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 281-287, 298-300

4) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 324-327, 332

1900 tarihinde Ordu (Yayladağı) Haleb'e bağlı Cisrişşuğur kazasının, Reyhanlı ise 64 köyü ile Haleb Vilayeti Harim kazasının nahiyesiydi⁽⁵⁾.

b - Mondros Mütarekesi'ne Kadar Hatay

1900-1908 yılları, Osmanlı Devleti'nin politik, siyasal ve sosyal yönden sıkıntılı bir dönemi olarak bilinmektedir. Devletlerarası rekabetlerden faydalanamayan Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Rusya ile anlaşmasıyla büyük bir tehlike içine girmişti⁽⁶⁾. Osmanlı topraklarının parçalanmasında Fransa, sermayesi ve kültürüyle önemli bir yere sahipti. Çünkü Fransa, Osman topraklarının parçalanması durumunda Suriye ve Kilikya'yı almak için Rusya ile anlaşmıştı⁽⁷⁾.

Asırlar boyunca üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti, XX. asrın başlarına gelinceye kadar topraklarının büyük bir kısmını kaybetmişti. Bu kötü gidişi durdurmak için 10 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilan edilmiş olmasına rağmen yararlı bir sonuç alınamadığı gibi, 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan ve 1912 tarihinde de Arnavutluk devletin elinden çıkmıştı. II. Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan Garpcılık, Türkçülük ve İslamcılık gibi ideolojik cerayanlar da devleti parçalanmaktan kurtaramamıştı.

1909 yılında Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti fiilen iktidarı ele geçirmek suretiyle, muhalefeti sindirerek keyfî idaresini sürdürmeye başlamıştı. 1911-1912 yıllarındaki iç ayaklanmalar ve orduya da bulaşan iç didişmelere bir de İtalya ile yapılan Trablusgarb Savaşı eklenmişti. Bu olumsuz durum sürerken Osmanlı Devleti 1912-1913 yıllarında Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Yunanistan ile Balkan savaşlarını yapmıştı. Bu savaşın yaraları sarılmadan Devlet, 1914 yılında ikibuçuk milyonun üzerinde askerle üç kıta ve sekiz cephede I. Dünya Savaşı'na katılmış ve bu savaştan yenik çıkmıştı. Bu

5) Mehmet Tekin, *Hatay Tarihi*, Antakya, 1993, s. 80

6) Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul, 1973, s. 59

7) F. Belen, a.g.e., s. 189

savaşlar devam ederken Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya kendi aralarında Osmanlı imparatorluğunu paylaşmak için gizli anlaşmalar yapıyorlardı⁽⁸⁾. Bu anlaşmalardan 3 Ocak 1916 tarihinde Fransa ile İngiltere arasında gerçekleşen Sykes-Picot anlaşmasına göre Fransa Suriye ile birlikte Kilikya'yı da alacaktı⁽⁹⁾. Osmanlı'nın yıkışını hızlandırmak için dış müdahaleler yanında içeride de isyanlar çıkartılmaktaydı. Bu isyanlar için de azınlıklar ve özellikle de Ermeniler kullanılmaktaydı. Bu isyanların önemli bir kısmı ise, Hatay yöresinin de içinde bulunduğu Kilikya bölgesinde meydana gelmişti.

1) Hatay Yöresindeki Ermeni Olayları

Hatay yöresindeki ve ülkenin diğer yörelerindeki Ermeni olaylarını hazırlayan gelişmeler, yıllar önce başlayan misyoner faaliyetlerinin tabii bir neticesidir. Osmanlı Devleti'ni yıkıp menfaat elde etmek isteyen devletler bu emellerine kavuşmak için açıktan savaşa başvurmakla kalmamış asırlar boyu Müslüman Türklerle uyum içerisinde yaşayan gayrimüslimleri bu emellerine alet etmişlerdir. Bunun için kendi memleketlerinde sağladıkları imkanlarla, Osmanlı ülkesinden götürdükleri azınlıkları yetiştirip tekrar göndermiş ve amaçları uğrunda kullanmışlardır. Aşağıdaki bilgiler bu konuyu en güzel şekilde yansıtabilecek durumdadır.

Londra ve Marsilya Ermeni Komitesinin, Adana Ermeni Murahhaslığına gönderilen 9 Ağustos 1892 tarihli mektubunda yer alan bilgilere göre; bin kişi için gereken şeylerin gönderildiği ve dinamit için lazım gelen talimatın verildiği belirtiliyor. Üçyüz atlının Adana'ya, altmış atlının Payas'a, ikiyüz atlının Maraş'a geceleyin hemen gönderilmesi, hücumlarının şiddetli olması ve bu hareket ve teşebbüslerin gayet gizli tutulması isteniyordu. Ayrıca mektupta dışardan gelecek olan kişilerin geliş şekilleri hakkında da bilgi verilmiştir. Amerika'dan gelenler derviş

8) Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvayi Milliye Harekati*, Ankara, 1993, s. 8-11

9) Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi 1914-1918 Genel Savaşı*, C. III, Kısım. 3, Ankara, 1983, s. 69; Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1991, s. 17

kıyafetinde, Atina'dan gelenler köylü kisvesinde, Fransa'dan gelenler kürd çobanları kıyafetinde, İngiltere'den gelenler de suhte kıyafetinde gelip birleşecekler ve Almanyalı gönüllüler fellah kisvesiyle isyana iltihak edeceklerdi⁽¹⁰⁾.

Londra'daki Hınçak komitesinin New York şubesi tarafından kürd dilini iyi konuşan otuz kadar Ermeni sünnet ettirilerek ve kürd kıyafetine sokularak Müslüman isimleriyle Osmanlı memleketinde cinayetler işlemişlerdi. Yine Londra komitesi tarafından gönderilen, siyah kuzu derisinden kalpaklı ve kırma çifte tüfenkli kırk kadar Ermeni Londra'dan Kıbrıs deniz yoluyla Haleb vilayetinin Süveydiye (Samandağı) dağları sahiline çıkarak, o yerlerde dahi bir isyan tertip etmişler ve zabıtaca takibata alınmışlardır⁽¹¹⁾.

Maraş Polis komiserliğinden alınan 11 Kanun-i sani 1311 (1895) tarihli bir belgeye göre; Zeytun ve havalisinde "Baron Ağası" namında bir Ermeninin emri altında 15 bin kişinin üzerinde şahıs bulunmakta idi. Bu kişi aslen Haçin kazası ahali'sinden olup, Amerika ve İngiltere gibi yabancı memleketlerde tahsilde bulunmuş ve 1306 (1890) senesinde Kumkapı Vakası'nı çıkaran müfsitlerle Amerika'ya firar etmiş ve daha sonra da Kıbrıs'a gelmişti. Kıbrıs'tan külliyetli cephane ve silahları yelkenli gemilerle Antakya kazasına bağlı Süveydiye köyüne getirerek burasını karargâh merkezi yaptı. Daha sonra da Melih, İbah ve Heraçya isimindeki arkadaşlarıyla, Harputlu Tüfenkciyan Serkis'i, Vahan gizli ismiyle Haleb ve Ayıntab yönlerine gönderip, 110 lira kadar yardım toplattığı tesbit edilmiştir⁽¹²⁾. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Hatay'ın bazı yöreleri de Ermeni terörü içerisinde bulunmaktaydı.

Yabancı devletlerin yardımlarıyla dış ülkelerde yetişen Ermeniler, Osmanlı ülkesinde huzursuzluklar çıkarırken, Osmanlı idaresinin bozulmasından da istifade ederek idareye girmeye çalışıyorlardı. 1908 yılı

10) Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. I, (Haz. Necati Aktaş, Mustafa Oğuz, Mustafa Küçük), Ankara, 1994, s. 56-57

11) H. Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 63

12) H. Nazım Paşa, *a.g.e.*, s. 146

sonbaharında Osmanlı uyruklu Ermeniler, kendilerini mecliste temsil edecek olan milletvekillerini seçmek için uğraşıyorlardı. Meclis, 17 Aralık 1908'de açılıyor, bir gün önce, Padişah Abdulhamid, yeni atanan 39 senatörün adlarını açıklıyordu. 288 milletvekilinden 147'si Türk, 60'ı Arap, 27'si Arnavut, 26'sı Rum, 14'ü Ermeni, 10'u Slav ve 4'ü Musevi idi. Ermeni milletvekillerinin sayısı 1913'de 16'ya çıkarılacaktı.

1909 yılında 12 Nisanı 13 Nisana (31 Mart Vak'ası) bağlayan gece yarısında, Taşkışla'da bulunan 4. Avcı Taburu'nun erleri ayaklanarak, subaylarını bağladıktan sonra, Mebusan Meclisi'ni kuşatıyorlardı. 27 Nisan günü toplanan Meclis, Abdulhamit II'yi tahttan indirerek yerine Mehmet Reşat'ı Mehmet V olarak padişah yapmak kararını alıyordu. Abdulhamid'e tahttan indirildiğini resmen bildirmeye giden heyette, Aram Efendi adlı Katolik bir Ermeni de bulunuyordu⁽¹³⁾.

13 ve 14 Nisan günlerinde, başkentte vuku bulan korkunç olaylara ilişkin haberler duyulmaya başlayınca, 14 Nisan gecesi Adana'da bir Ermeni, karısını kaçırmaya çalıştıkları iddiasıyla iki Türk'ü silahla vuruyor. Bunun üzerine başlayan Türk-Ermeni çatışması, 15, 16 ve 17 Nisan günlerinde Adana'da, büyük karışıklık yaşanmasına sahne oluyordu. Adana'da çıkan olaylar, komşu ilçelere de sıçrayarak, Bahçe, Maraş, Hamidiye, Antakya, Tarsus, Payas, Haçın, Erzin, Dört Yol ve öteki yerlerde Türklerle Ermeniler arasında korkunç olayların meydana gelmesine sebep oluyordu.

Türklerle Ermeniler yalnız Çukurova (Kilikya)'da değil, İskenderun Körfezi dolaylarındaki sahil boyunca her yanda birbirleriyle çatışıyorlar ve çok sayıda insan ölüyordu⁽¹⁴⁾. Bu olaylara sebebiyet verdikleri iddiasıyla, Bahçe Müftüsü İsmail, kardeşi Yusuf ve Azizli Mehmet Efendi Erzin mahkemesi tarafından idama mahkum edilmişlerdi.

13) Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", Belleten, C. LI, S. 201, Aralık-1987, II. Baskı-1996, s. 1256, 1262, 1265

14) S. R. Sonyel, a.g.m., s. 1270, 1274-1275; Kadir Aslan, Milli Mücadelede Dört Yol, Hatay, 1991, s. 15-16

Ne yazıkki infaz gerçekleştirildikten yarım saat sonra asılanların suçsuz olduğu hakkında emir geldi, fakat iş işten geçmişti⁽¹⁵⁾.

Bu olaylar Antakya'da duyulunca halk silahlanmış, alınan tedbirlere rağmen olayların çıkması engellenememişti. Antakya'da iki gün süren çatışmalarda 50 Ermeni ölürken, Cemal Paşa tarafından kurulmuş olan Divan-ı Harp, Antakya olaylarından dolayı 20 kişiyi idama mahkum etti. Ancak Ramazan dolayısıyla infaz ertelenmiş ve daha sonra çıkan umumi af neticesinde mahkumlar kurtulmuştu⁽¹⁶⁾.

I. Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında Ermenilerin, meydana getirdikleri huzursuzluklar nedeniyle buldukları yörelerden çıkarılıp başka bölgelere yerleştirilmeleri ile ilgili Tehcir Kanunu çıkarılmıştı. Boşaltılması istenen yerler arasında, merkez kazalar hariç olmak üzere, Halep Vilayeti'nde İskenderun, Beylan, Cirusuşuğur, Antakya kazaları ile köyleri ve kasabaları da vardı.

1915 yılının Temmuz ayında Antakya'da bulunan Ermenilerle Haçin, Zeytun, Maraş ve Adana civarından gelen komitacılardan bir kısmı, beraberlerindeki 500 Ermeniden oluşan gruplarla Süveydiye nahiyesi civarında, sahile yakın bir tepede toplandılar. Bunlar Türk hükümetine son dakikalarına kadar direnmeye ahdetmişlerdi.

Yapılan uyarıları dikkate almayan Ermeniler jandarmalara ateş açarak isyana başladılar. Sayıları 5.000 civarına ulaşan Ermeniler cephaneleri ve erzaklarıyla birlikte Samandağı'nın arkasındaki Musa Dağı'na çekildiler. Buradan İskenderun yakınlarındaki İngiliz ve Fransız gemilerine haberciler göndererek birlikte saldırmayı teklif ettiler.

Bunun üzerine Belen'deki 41. Fırka'dan iki alay ve bir cebel takımı Ermeniler üzerine gönderildi. Bu birlikler Ermeniler ile uğraşırken kıta orduğahı Fransız ve İngiliz gemileri tarafından bombardıman edildi. Bu bombardımanda asker ve halktan 8 kişi şehit oldu, birçok kişi yaralandı,

15) K. Aslan, a.g.e., s. 12-13

16) Mehmet Tekin, a.g.e., s. 82-83

Kabaklı köyü de harap oldu. Harekate devam edilerek isyan bölgesinin etrafı sarıldı.

Temmuz ortalarında başlayan bu isyan ve çatışma Ağustos sonlarına kadar sürdü. Bu arada Ermenilerden bir kısmı sandallarla Fransız zırhlısına nakledildi ve zırhlı bunları Port Said'e bırakıp geldi. Ermenilerin direnci kırılınca açıkta bekleyen Fransız ve İngiliz gemilerinden yardım istemeleri üzerine 29-30 Ağustos gecesi 6 gemi ile Port Said'e götürüldüler. 30 Ağustos gecesi bunların barındıkları yere giden iki müfreze eli boş döndü⁽¹⁷⁾.

2) I. Dünya Savaşı ve Hatay Halkı

Antakya'da "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve daha sonra bu partiden ayrılanların kurduğu "Osmanlı Demokrat Fırkası"nın şubelerinden başka, 1912 yılında, merkezi İstanbul'da bulunan "Osmanlı Ajansı"nın da bir şubesi açılmıştı⁽¹⁸⁾.

1914 yılında İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi Antakya'da da Türkocağı açıldı. Abdurrahman Faik (Melek) bey ve üç arkadaşının kurduğu ocak, bölgede milliyet fikrinin canlanması için çalışıyordu. Bir süre sonra ocağa mensup gençler ya askere alındı, ya da tahsil için başka yerlere gittiler, bunun sonucu olarak ocak kapandı⁽¹⁹⁾. Aynı dönemde medreseler de öğrencisizlik yüzünden birer birer kapandı⁽²⁰⁾.

Hatay ili, Osmanlı İmparatorluğunun, Suriye ve Irak'a giden yolları üzerinde verimli bir bölgede olduğu için askerî ve iktisadî bir öneme sahipti. Bu sebepten Osmanlı Devleti buraya kuvvetli elamanları yerleştiriyor ve bunlar da büyük arazi sahibi oluyorlardı. Bu İktisadî durumdan dolayı, Hatay halkı XIX. asrın ortalarına kadar, eşraf, esnaf ve

17) M. Tekin, a.g.e., s. 85-86

18) M. Tekin, a.g.e., s. 83

19) Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Ankara, 1991, s. 1; M. Tekin, a.g.e., s. 84

20) M. Tekin, a.g.e., s. 84

köylü olmak üzere üç sınıfı teşkil etmiş vaziyetteydi. Hatay'ın sosyal yapısı genellikle bu şekilde sürüp giderken, II. Abdulhamid döneminde eşraf sınıfının nüfuzları iyice artmış ve II. Meşrutiyet'ten sonra da İttihat-ı Terakki ile İtilaf-ı Hürriyet fırkaları arasında mücadeleler başlamıştı. İtilafçılar eski eşraf zihniyetinin devamını isterken, İttihatçılar da esnaf ile eşrafı birleştirmeye çalışıyorlardı. Bu sınıf mücadelesi, I. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan iktisadî olumsuzluklar sebebiyle artarak devam etmiştir⁽²¹⁾.

I. Dünya Savaşı yıllarında Rusya, Kilikya'yı da içine alan büyük bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını istiyordu. Çünkü kendi himayesine alacağı Ermenistan vasıtası ile Akdeniz'e ulaşacaktı. İngiltere ise, Suriye ve Kilikya'yı da içine alan bir Arap devleti kurarak, bu bölgeyi kendi kontrolü altına almayı düşünüyordu. Fakat Fransa, öncedenberi Suriye ve Kilikya'yı kendi sömürgeleri arasına almak istiyordu⁽²²⁾. Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sonuçlanan ve 1914-1918 yılları arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı'nda, İttifak Devletlerini Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti oluştururken, İtilaf Devletleri İngiltere ve dominyonları, Fransa, Belçika, Rusya, İtalya, Sirbistan, Karadağ ve sonradan bu gruba giren Romanya, Portekiz, Yunanistan, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından meydana gelmişti⁽²³⁾.

c - Mondros Mütarekesi ve Hatay'da Milli Mücadele

Dört yıl süren I. Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkan Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Ancak mütarekenin şartlarını uygulamak iddiasıyla emperyalist güçler asıl niyetlerini gün ışığına çıkararak Osmanlı topraklarını işgal etmeye

21) Ahmet Faik Türkmen, *Mufassal Hatay Tarihi (Tarih)*, C. III, İstanbul, 1937, s. 599-612; A. F. Türkmen, *Mufassal Hatay Tarihi (Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devresi)*, C. IV, İstanbul, 1939, s. 903-914; Nuri Aydın Konuralp, *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Tarihi Mücadelesi*, İskenderun, 1996, s. 4; M. Tekin, a.g.e., s. 84

22) F. Belen, a.g.e., s. 283

23) A. İnan, a.g.e., s. 16

başlamışlardı. Bu işgal üzerine Müslüman Türk Milleti, işgale karşı koymak zorunda kalmıştı.

1) Mondros Mütarekesi

Osmanlı Devleti ve Müttefiklerinin yenilmesiyle, Mondros Ateşkes Andlaşması, Limni'de, Mondros limanında, İngiltere Kırallığının Agamemnon Savaş Gemisinde, 30 Ekim 1918'de imzalandı. 25 maddeden oluşan andlaşma şartları çok ağır idi. Andlaşmanın 25. maddesinde; "Müttefiklerle Türkiye arasındaki düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere, duracaktır" denilmekte idi. Bu şartların beşinci maddesinde belirtilen; "Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askerî birlikler dışında, Türk Ordusu'nun gecikmeksizin terhis edilmesi" ile yedinci maddesinde belirtilen; "Müttefiklerin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması" şartları çok önemliydi. Ayrıca Hatay ilimizi ilgilendirmesi bakımından onaltıncı maddede belirtilen "Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da tüm garnizonların en yakın Müttefik komutanına teslim olmaları ve 5. Maddede öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm birliklerin Kilikya'dan çekilmesi" ibaresi de ilginç bir önem arzetydi⁽²⁴⁾.

31 Ekim 1918'de İzzet Paşa Hükümeti ordu komutanlıklarına yolladığı emirde, birliklerin terhisini ve müttefiklerin işgaline direnilmemesini bildirdi. Bu tarihte Osmanlı Ordusu'nun mevcudu, geri hizmetlerdeki birlikleri dahil 400.000 kişi idi. Bu sırada Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal Paşa mütareke hükümlerine sert tepki gösterdi ve İngilizlerin İskenderun'u işgal isteklerine karşı silahla karşı konulması emrini verdi. Bu emir hükümeti kızdırdı ve Yıldırım Orduları Grubu lağv edilerek Mustafa Kemal Paşa

24) Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, C.I, s. 4-5; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C.I, (1920-1945), Ankara, 1989, s. 12-14

Harbiye Nezareti emrine verildi. O da, 10 Kasım günü görevini II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya devrederek İstanbul'a hareket etti⁽²⁵⁾.

Mütarekeden kısa bir süre sonra, Müttefik Donanması İstanbul'a gelmiş ve Müttefik yüksek komiserleri burada yerleşmişlerdi. Öte yandan, İngiliz kuvvetleri mütareke andlaşmasının 1. maddesi gereğince, Çanakkale bölgesindeki mevzileri işgal etmişler ve aynı mütarekenin 7. maddesine dayanarak, 1 Kasım 1918 de, Türk Ordusu kumandanlarının direnmelerine rağmen, Musul bölgesine girmeye çalışmışlardı.

13 Kasım'da Müttefik donanmasının İstanbul'a gelmesi ve Boğazlardaki istihkamların bu devletlerin eline geçmesi, İstanbul Hükümeti'nin memleketi koruyabilmesini imkansız kılmış ve bu yüzden Irak ve Suriye cephesindeki direnme kırılmıştı. Müttefikler, Mondros Mütarekesi'ne koydukları Mezopotamya, Kilikya v.s. gibi eski coğrafya deyimlerinin müphemiyetinden istifade ile bu bölgenin kuzey sınırını devamlı olarak kuzeye iterek daha geniş Türk ülkelerini işgal yoluna gitmişlerdi. Müttefik donanmasının İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra, 23 Kasım 1919 da, Osmanlı ülkesini resmen işgale başlamak üzere, Avrupa'daki Müttefik Orduları Başkumandanı İstanbul'a parlak bir merasimle gelmiş ve İstanbul'daki azınlık tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştı.

Bu sırada henüz Türkiye'de teşkilatlanmış milliyetçi bir kuvvet mevcut değildi. Bu yüzden Müttefikler, Osmanlı Devleti'nin silahtan tecridi için giriştikleri teşebbüslerde önemli bir direnme ile karşılaşmamışlardı. 1919 yılı içinde İngiliz kuvvetleri Anadolu'nun güney-doğu bölgesinde Urfa, Ayıntap, Maraş ve Adana bölgeleri ile diğer bazı Anadolu şehirlerini, Mondros Mütarekesinin 7. maddesi

25) Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul, 1991, s. 38-40; S. Aydın, *a.g.e.*, s. 12-13; Mustafa Onar, *Atatürk'ün kurtuluş savaşı Yazışmaları*, C. I, Ankara, 1995, s. 16-17, 32

hükümlerinden istifade ile işgal etmişler ve daha sonra da Suriye ve Kilikya'yı Fransızlara terketmişlerdi⁽²⁶⁾.

2) Hatay Yöresinin İşgal Edilişi

Yabancı Devletlerin ve azınlıkların büyük bir kısmının giriştikleri işgal hareketlerine karşı, Anadolu'nun her tarafında başlayan istiklal mücadelesine, Hatay yöresinde bulunan Müslüman Türkler de katılmıştı. I. Dünya Savaşı bitmiş, Emperyalist Güçler Mondros Mütarekesi gereği havadan sudan bahanelerle Anadolu'yu da işgal etmeye başlamışlardı. İlk önce İngilizlerin daha sonra da Fransızların işgaline uğrayan Hatay, Milli Mücadele neticesinde kurtulan Anadolu'nun bir parçası olarak, daha uzun yıllar istiklal mücadeleleri vermek zorunda kalacaktır.

Atatürk'ün ifadesine göre; Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Hükümeti, yabancı devletlere karşı aşırı tavizler vermeye başladılar. Ferit Paşa, resmî demeçlerinde doğu illerinde geniş bir Ermenistan özerkliğinden bahsettiği gibi, Paris'te de güney sınırimızın Toros olabileceğini söylemişti. Toros'un güneyinde Arapça konuşulduğunu sanıyor ve Toros'tan da Antakya'ya kadar olan bölgede Türklerin oturduğunu ve bin yıldan beri Türk kanıyla yoğrulmuş olduğunu bilmiyordu.

Atatürk, I. Dünya Savaşı sonrasında Hatay yöresinin durumunu belirtirken; Ateşkes yapıldığı gün ordularımızın kontrolü altında bulunan sınırın, İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'da Haleb ile Katma İstasyonu arasında Cerapulus köprüsü güneyinden Fırat Irmağı'na ulaştığını ve oradan da Deyrizor'a indikten sonra, doğuya uzatılarak, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi kapsadığını söylüyordu. Bu sınırın, ordumuz tarafından silahla savunulduğu gibi, Türk ve Kürt topluluklarının yaşadığı yurt bölgemizi sınırladığını belirtiyordu⁽²⁷⁾.

26) Mehmet Gönübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, 1990, s. 1-2

27) Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. III, Ankara, 1989, s. 1730-1735

Atatürk, Mondros Mütarekesi sonrasındaki genel durumu açıklarken; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle, ordunun elinden silahları alındığını ve andlaşma hükümlerine uymayan İtilaf Devletleri'nin birer uydurma bahanelerle Anadolu'yu işgal etmeye başladığını bildiriyor. İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul'a yerleşirken, Fransızlar Adana, İngilizler Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmişlerdi. Antalya ile Konya'da İtalyanlar, Merzifon ve Samsun'da İngilizler bulunuyordu. Yunanlılar ise, 15 Mayıs 1919 tarihinde İtilaf Devletleri'nin uygun görmesiyle İzmir'e çıkarılıyordu. Ayrıca yurdun dört bir yanında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlardı.

Bu arada Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmıştı. Mustafa Kemal o günlerde kurtuluş çarelerini arayanların düşüncesinin; İngiltere ya da Amerika devletlerinin himayesine girerek Osmanlı devletinin bütün olarak korunmasını sağlamak ve yahut bölgesel kurtuluş yollarına başvurmak olduğunu belirtiyor. Kendisinin düşündüğü çare ise, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktı⁽²⁸⁾.

a) İşgal Öncesi Antakya'da Arap Hükümeti

I. Dünya Savaşı esnasında Suriye Arapları, Nadilarap adlı gizli bir cemiyet kurarak Suriye'nin istiklali için çalışıyorlardı. Cemiyet, savaş yıllarında bazı ajanlarını Hatay'a göndermek suretiyle burada faaliyetlere başlamışlardı. Hatay'da, bu yıllarda da devam eden İttihatçı ve İtilafçı mücadelesinden faydalanılarak, bu yörede İtilafçıların önderliğinde Faysal tarafları ortaya çıkmıştır. Antakya'daki Faysalcıların faaliyetleri sürerken Şam, düşman kuvvetlerinin eline geçmiş ve Türk Ordusu kuzeye doğru çekilmeye başlamıştı⁽²⁹⁾.

Halep şehri ve Halep vilayetinin diğer kazaları daha elden çıkmadan, Antakya'daki Faysalcılar burada, Faysal'ın Şam'da kurduğu hükümete bağlı bir Arap Hükümeti kurmaya çalışıyorlardı. Bu arada Antakya'da

28) Atatürk, *Nutuk-Söylev*, C. I, s. 2-3, 16-19

29) F. Türkmen, *Hatay Manda Tarihi*, s. 915-918

bulunan Türk Jandarma'sının tamamı, Jandarma Kumandanı Tevfik'in maiyetinde Cisrişşuğur'daki karışıklıkları düzeltmek için şehirden ayrılmıştı. Bu fırsatı değerlendiren gizli Arap Cemiyeti, Faysalcı eşrafın da desteğini alarak kendilerine göre oluşturdukları jandarmalar vasıtasıyla kontrolü ele geçirdiler.

Bu olaylardan sonra Faysalcılar, 27.10 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ne 3 gün kala Antakya'da Arap Hükümeti'ni kurmuşlar ve Hükümet Konağı'na giderek Türk bayrağını indirip yerine, Arap bayrağı dedikleri bir bayrak asmışlardı. Bunun üzerine Antakya Jandarma Kumandanı Tevfik Bey Belen'e gitmiş ve durumu 41. Fırka kumandanına anlatmıştı. Fırka Kumandanı da, Alay Kumandanı Ali Bey'i asayiş temin etmek üzere Antakya'ya göndermişti. Ali Bey maiyetindeki askerlerle birlikte, 2 Kasım gecesi Belen'den hareket ederek 3 Kasım sabahı Antakya'ya gelmiş ve asayiş sağladıktan sonra, Mondros Mütarekesi gereği Türk Ordusunun Adana'ya doğru çekilmesi sebebiyle, şehri terketmek zorunda kalmışlardı. Türk askeri Antakya'yı boşalttıktan sonra şehirde asayiş tekrar bozulmuştur⁽³⁰⁾.

b) Fransızların Hatay Yöresini İşgali

Türkiye ile Fransa arasında bilinen ilk diplomatik ve ekonomik ilişkiler 1530'lu yıllarda Kanuni Sultan Süleyman ve I. François arasında başlamıştır. Fransa, bu dönemden sonra politikalarını devamlı olarak kendi menfaatleri doğrultusunda uygulamıştır. Napoleon'un, 1798' de Osmanlı ülkesi olan Mısır'a düzenlediği seferi, Fransızlar menfaatçi politikalarının en güzel bir örneği olarak övünerek anlatmaktadırlar⁽³¹⁾. Fransa, siyasî, dinî ve ekonomik menfaatlerini korumak için XVIII. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı topraklarında önemli bir nüfuz kazanmıştı. Bu menfaatlerin devamı için, politik ve stratejik öneme sahip

30) F. Türkmen, a.g.e., s. 918-921; Abdurrahman Melck, a.g.e., s. 1-2; Nuri Aydın Konuralp, a.g.e. s. 6-12; Tayfur Sökmen, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara, 1992, s. 20; M. Tekin, a.g.e., s. 90-93

31) Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 1988, s. 29-30

olan Suriye'yi elde etmeye uğraşmaktaydı⁽³²⁾. Bu sebeple, I. Dünya Savaşı esnasında, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında yapılan gizli anlaşmalarla Osmanlı Toprakları paylaşılıyordu. Fransa ile İngiltere arasında 16 Mayıs 1916 tarihinde yapılan Sykes-Picot Anlaşması gereğince, Suriye ve Lübnan Fransa'ya düşmekteydi⁽³³⁾.

Fransa yukarıda bahsedilen menfaatlerini korumak için diğer emperyalist devletlerin yaptığı gibi, Osmanlı Devleti içerisinde bulunan azınlıkları özellikle Ermenileri kullanıyordu. Kurulması düşünülen Ermeni Devleti sınırları içerisinde, kendi işgal bölgeleri de mevcuttu. Ermenilerin istekleri Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trapzon illerini içine alıyor ve sadece Dicle'nin Güneyindeki Kürt bölgeleri ile Ordu-Sivas çizgisinin Batısındaki Türk bölgeleri dışarıda bırakılıyordu. Diğer taraftan Fransız delegasyonu Kilikya'yı, yani Akdenize kadar uzanacak ve özellikle Mersin ve İskenderun limanlarını kapsayacak bölgeyi de istiyordu. Böylece Ermeni Devleti, Toroslardan ve Sivas yaylasından itibaren Küçük Asya'nın bütün doğu kısmını işgal etmiş olacak, Karadeniz ve Akdeniz'de kıyısı bulunacak⁽³⁴⁾.

Fransa'nın izlediği menfaatçi politikayı destekleyen Fransız yazarlar olduğu gibi, eleştiren yazarlar da vardı. Pierre Loti, 1919 yılı sonbaharında Kilikya'nın Türklüğünü ileri süren Türklerin yayınladığı bir belgeyi zikrettikten sonra, Kilikya ve halkı hakkında: "Kilikya, Türk vatanının en ayrılmaz parçası, hatta kalbidir; Avrupa diplomatlarının onu bir an bile esir etme gibi haksız bir projeyi neden ve nasıl kurduklarına insan şaşar" diyerek hayretlerini ifade ediyordu⁽³⁵⁾.

Kilikya'da bazı yerler 30 Ekim 1918 tarihli mütarekeden hemen sonra İngiliz ve Fransız kuvvetlerince işgal edilmişti. İngiliz Komutanlığı

32) Reşat Sagay, XIX. ve XX. y.y. Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul, 1972, s. 73-74

33) İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal ilişkileri (1936-1939)", Belleten, C. XLIX, S. 193, Ankara, Nisan-1985, s. 80

34) Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1976, s. 677-678; Y.Akyüz, a.g.e., s. 127

35) Y.Akyüz, a.g.e., s. 175

28 Kasım'da yaptığı açıklamayla, Türk Birliklerinin 21 Aralık tarihine kadar Pozantı'nın batısına çekilmelerini istemiş, gecikenlerin esir alınacağı bildirilmiştir. Fransız birlikleri 28 Kasım'a kadar, İskenderun ve civarında Türk birlikleriyle teması kurdular. Oldukça zayıf olan Türk birlikleri 24 Kasım'dan itibaren kuzeye doğru çekilmişlerdi. 5 Aralıkta İngiliz Komutanlığı, Fransız Genarali Hamelin'e, Fransızların Kilikya'yı işgal etmelerine izin verdi.

Fransızlar, 3 Ermeni taburundan oluşan bir güç yardımıyla Kilikya'yı kısmen işgal ettiler. İngiliz Albayı Newcombe, çok kalabalık İngiliz subay ve askerleriyle demiryollarının kontrolünü ele aldı. Fransa'nın "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" ünvanı ile Kilikya'ya gelen Georges Picot ile, Fransız Genarali Hamelin ve Albay Bre'mond ise çeşitli idarî işlere giriştiler. General Hamelin 20 Aralıkta Adana'da denetlemelerde bulundu ve "çok sıcak kabul gördü"⁽³⁶⁾.

Bu arada Fransa, Suriye ile birlikte Anadolu'nun içlerine girerek Hatay ve Çukurova bölgesini de ele geçirmeyi düşünüyordu. Mondros Mütarekesi sonrasında bu bölgelerin işgali için İngiltere ile uzlaşan Fransa, hiç zaman kaybetmeden planını uygulamaya koyulmuştu. İskenderun açıklarında bekleyen Fransızlar, şiddet kullanarak şehirdeki son osmanlı görevlilerini de uzaklaştırdılar. Kontrolü eline alan Fransızlar 14 Kasım 1918'de İskenderun'u ve 15 Kasım'da da Belen'i işgal ettiler. 27 Kasım 1918 tarihinde merkezi Beyrut'ta bulunan Fransa Yüksek Komiserliği'nin bir karnamesi ile, İskenderun merkez olmak üzere Antakya, İskenderun ve Harim (Reyhaniye dahil) kazalarını içine alan "İskenderun Sancağı" kuruldu.

Hatay yöresinin işgalini tamamlamak isteyen Fransızlar, 7 Aralık 1918 tarihinde Antakya'yı işgal ettiler. Fransız askerlerinin gelmesiyle Antakya'da kurulmuş olan Arap Hükümeti dağılarak destekçileri sağa sola kaçtı. Fransızların Antakya'ya gelişiyle şehirde kısmî bir sükûnet sağlandı. Fakat bu sefer de Fransız birliği içindeki Ermeniler halkı tedirgin etmeye

36) Y.Akyüz, a.g.e., s. 179

başladılar. İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Allenby, Arapların Antakya bölgesini 19 Ocak 1919 geceyarısına kadar terketmelerini istedi. 21 Ocak 1919 Cuma günü Fransızlar, Hükümet Konağına Fransız bayrağını çekerek Antakya'yı işgal etmiş oldular⁽³⁷⁾.

3) Hatay Türklerinin İşgale Karşı Silahlı Mücadeleleri

Mondros Mütarekesi sonrasında Yıldırım Orduları'nın dağıtılması üzerine, Ordu komutanlığında kalan Ali Fuat Paşa'nın girişimi ile cemiyetler kanununa uygun olarak, 21 Aralık 1918'de, Kilikyalılar Cemiyeti kuruldu. Nizamnamenin birinci maddesine göre; Adana ve çevresi ile İçel ve Maraş sancaklarında ve buralara komşu olan Ayıntap Sancağı ile Antakya, İskenderun, Beylan ve Reyhaniye kazalarında nüfusun yüzde doksandan fazlasının Türk olması sebebiyle bunların Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin kesilmemesi için gerekli çalışmaların yapılması belirtiliyordu⁽³⁸⁾.

Kısa süre içerisinde işgale uğrayan bölgelerde işgalcilere karşı mahallî imkanlarla silahlı mücadeleler başladı. Bu mücadeleler önce Dörtyol, daha sonra da diğer kazalarda kendini göstermeye başladı.

a) Dörtyol Yöresinde Silahlı Mücadele

11 Aralık 1918'de, 400 Ermeni askerinden kurulu bir Fransız taburu Dörtyol'a girdi. Türklerin evleri basıldı ve soyuldu⁽³⁹⁾. Güneyde ilk Kuvay-ı Millî birliği 1918 Aralığı'nda Dörtyol yakınlarında kuruldu. Fransız ve Ermenilerin savunmasız insanları öldürmeleri üzerine, Kuzuculu Köyü gençleri kendi imkanları ile bir birlik meydana getirdiler. Kara Hasan birliği adı verilen bu kuvvetin sayısı, yakın köylerdeki katılmalarla 300'e ulaştı⁽⁴⁰⁾.

37) F. Türkmen, a.g.e., s. 931-943; T. Sökmen, a.g.e., s. 20; N. A.Konuralp, a.g.e., s. 12-16; A. Melek a.g.e., s. 2; M. Tekin, a.g.e., s. 93-98

38) Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir, 1984, s. 129

39) Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Ankara, 1970, s. 27 -

40) Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara, 1990, s. 236-237

Bu arada, daha önce Suriye içlerine göçettirilmiş olan Ermenilerin, Dört Yol ve ona yakın bölgelerde toplanmaya başlaması sonucu bu civardaki Ermeni nüfus kısa sürede onbini aşmıştı. Ermeniler, kendi çetelerinin yaptıkları taşkınlıklara katılarak, her fırsatta Türklere saldırıyorlardı. Bu sıralarda Karakese köyünden bir vatandaşın, bir Fransız askerini öldürmesi üzerine, Fransız birliğindeki Ermeni askerler, 19 Aralık 1918 günü Karakese'ye bir saldırı düzenlediler. Köylüler, daha önce almış oldukları tedbir sebebiyle düşmanı köye sokmadıkları gibi, askerlerden 15 kişiyi de öldürdüler.

Ermeniler, Türklere karşı saldırılarını yoğunlaştırdığı günlerde, Dört Yol-Yeşilköy'den olan Kara Hasan'ın ünü de iyice arttı. Yöre halkı kendisine "Hasan Paşa" adını verirken, çetesini de "Kara Hasan Paşa Müfrezesi" ismiyle anmaya başladılar. Bu sırada Amanos dağlarında birçok çeteler türemişti. Bunlardan Fransızlarla Ermenilere karşı mücadele edenler olduğu gibi, soygun yapan, mal-can, ırz-namus tanımaksızın halka kötülük yapan çeteler de vardı. Kurulan bu çetelerden Kuvayi Milliye'ye katılanlar oldu. Fransızlar çetelere karşı takviye kuvvetler getirerek sıkı tedbirler aldılar. Ermeniler korkudan ovaya çıkamaz hale geldiler. Amanos dağlarının batısındakiler Dört Yol'da, doğu tarafındakiler ise Akbez'de toplandılar.

Ermenilerin Dört Yol ve Payas civarında işledikleri cinayetler yüzünden Osmanlı Hükümeti'nin İngiliz Yüksek Komiserliğini protesto etmesi üzerine Ermeni taburunun askerleri 1 Mart 1919'da bir piyade bölüğü gözetiminde, gemi ile Port Said'e gönderildi⁽⁴¹⁾.

5 Eylül 1919'da Türk çetelerini ortadan kaldırmak için ağır silahlarla donatılmış iki taburdan meydana gelen Fransız kuvvetleri Nur dağlarını geçtiler. Kara Hasan çetesi kendilerini Gürlevik mevkiinde karşıladı. Altı saat süren çatışma sonunda, Fransız birlikleri çekilmek

41) N. Konuralp, a.g.e., s. 19-22, 33-35; M. Tekin, a.g.e., s. 99-101

zorunda kaldı. Bu çarpışma Fransızları sarsarken, Türk çetelerinin ve halkın moralini yükseltmiş, güvenleri de iyice artmıştı⁽⁴²⁾.

b) Antakya Yöresindeki Silahlı Mücadele

1918 yılı sonlarında Reyhanlı ileri gelenlerinin girişimleri ile burda mahallî bir hükümet teşkilatı kurularak, Arapların emel ve saldırılarına engel olunmaya çalışılmıştı. Ancak, çöl Araplarının Amik Ovası'ndaki baskın ve soygunlarına engel olamamışlardı. Buna kendi güçleri yetmediği gibi, tedbir alınması, çare bulunması için başvuracak bir merci, bir idarî makam yoktu. Ne Halep'teki idarecilerden, ne de Harim'deki Fransızlardan olumlu cevap alamadılar. Türkiye'nin de durumu müsait olmadığı için, sonuçta mevcut çetelerden faydalanarak silahlı mücadeleye karar verdiler⁽⁴³⁾. Ancak, bölgenin içinde bulunduğu huzursuzluk ortamını kaldıramadılar. Nihayet Kürdağı'nda kararğah kurmuş olan Gavurdağı çetelerinin de yardımıyla ovada huzur sağlanabildi.

Bu çeteler, 28 Şubat 1919'da Hamam'daki (Reyhanlı yakınında) Fransız garnizonuna bir baskın düzenleyerek burasını ele geçirdiler. Bunun üzerine, İskenderun'dan gelen kalabalık Fransız kuvvetleriyle şiddetli çarpışmalar oldu, daha sonra Harim'e baskın düzenlendi ancak Ağustos 1920 sıralarında bu çeteler de dağıldı.

Mondros Mütarekesinden sonra çeşitli cephelerde savaşa katılmış olan Antakya, İskenderun ve çevresi Türkleri memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Antakya'da ilk teşkilatlı mücadele Mayıs 1919'da başladı ve ilk icraatları Antakya'da Şerif Hüseyin adına Arapça okunan hutbeyi Türkçe okutmak oldu. Daha sonra Eylül 1919'da Hocasade Yüzbaşı Asım Bey ve Küçükalioğullarının torunu Dedebeyzade Hakkı Bey'le birlikte 10 kişi Halep'e gidip cephane ve silah yardımı alarak geri döndüler. Bu çete ilk olarak Kasım 1919'da Kuseyr'de görüldü ve ilk silahlı çatışmayı milislerle yaptı. Böylece Antakya'da silahlı mücadele dönemi başlamış oldu. Fransızlar, çetecilerin yakınlarını tutuklayıp Hükümet Konağındaki

42) M. Tekin, a.g.e., s. 104

43) N. Konuralp, a.g.e., s. 35-36; T. Sökmen, a.g.e., s. 25; M. Tekin, a.g.e., s. 101

hapishaneye kapatmışlardı. Çete, 13 Mart 1920 Cuma günü Antakya'ya girerek Fransızlara bir baskın düzenledi. Hükümet Konağındaki hapishanenin kapısı kırılıp mahpuslar salıverildi. Asım Bey'in kumandası altındaki çete çeşitli çarpışmalara girişti, baskınlar düzenledi ve Fransızları bir hayli meşgul etti. Gün geçtikçe artan çete mensuplarının sayısı 250 kişiye ulaştı⁽⁴⁴⁾.

1919 Temmuz ayında, Türkiye üzerine mandater olması sözkonusu olan Amerika Birleşik Devletleri'nin gönderdiği King-Crane Komisyonu Türkiye'ye gelmişti. Azınlıklar doğrudan doğruya Fransız idaresine tabii olmak istediler. Araplar ve Arap olmadığı halde Şerif Hüseyin yanlısı olanlar, bir Arap hükümeti istediler. Türkler, Türk idaresinden başka bir idare istemediklerini belirterek Amerikan mandasına karşı çıktılar. Komisyonun yaptığı görüşmeler sonucunda Fransızlar, kendi idarelerini isteyenlerin sadece azınlıklar olduğunu görünce Türklere baskı yapmaya, idareye sertleştirmeye başladı. Sonra bağımsızlık peşinde koşan fakat bu hevesleri Fransızlarca engellendiği için öfkeye kapılan Araplar, da aynı muameleye tabi tutuldu. Baskı böylece Müslüman halkın tümüne yönelmiş oldu. Bu tutum, hem Türklerin, hem de Arapların işgal idaresine karşı direnişe geçmesine yol açtı. Ancak daha sonra Araplar, Fransızların gölgesine sığınarak Türkleri susturmaya ve ezmeye çalışacaklardır⁽⁴⁵⁾.

Hatay'da bu gelişmeler olurken, Nisan 1920'de Antep'in Sam köyünden, Tayfur Mürsel'in isteği üzerine Ankara'ya çekilerek, Antakya, İskenderun ve havalisinin Misak-i Milliye dahil olup olmadığını soran telgrafa, Mustafa Kemal Paşa; "Telgrafınızı aldım, alakınıza memnun oldum. Teşekkür ederim. Misak-i Milliye dahilsiniz. Azami fedakarlığınızı isterim. Maraş'taki 2. Kolordu ile münasebet tesis ediniz." cevabını vermiştir⁽⁴⁶⁾.

44) M. Tekin, a.g.e., s. 102

45) N. Konuralp, a.g.e., s. 17; T. Sökmen, a.g.e., s. 21; M. Tekin, a.g.e., s. 103-104

46) T. Sökmen, a.g.e., s. 32-35; M. Tekin, a.g.e., s. 108

Antakya ve civarında millî mücadele devam ederken, 23 Nisanda Türk çeteleri tarafından Antakya'ya bir baskın daha yapıldı. İskenderun'dan takviye Fransız birlikleri gönderilmesi üzerine çeteler bunları önce Topbogazi'nde baskınla durdurmaya çalıştı, sonra Antakya'ya çekilerek tahkimat yaptılar ve 27 Nisanda şehri ele geçirdiler. 4 Mayıs'tan itibaren Fransızlar şehre top ve makineli atışlarına başlamışlardı. Fransızlar, çetelerin ateşine karşılık şehri 17 gün boyunca bombardımana tuttular. Bu sırada halk, ya dağa çekildi, ya da Narlıca taraflarına, Harbiye'ye, Kuseyr'e gitti.

Bu günlerde I. Dünya Savaşı yıllarında çekilen acılar, sefalet ve anarşi yüzünden idareden soğumuş ve sinmiş olan şehir halkının bilinçlenerek yeniden kazanılması için çalışmalar yapıldı. Türkmenzade Ahmet Ağa'nın yönetimindeki Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ile İhtiyat Zabitleri Cemiyeti tarafından yürütülen bu çalışmalar halkta Türk milliyetçiliği şuurunun yeniden canlanmasına sebep oldu⁽⁴⁷⁾.

Temmuz 1920'de Suriye işgal edilmiş, Halep de Fransızların eline geçmişti. 10 Ağustos 1920 de, Osmanlı İmparatorluğu'nun adeta tasviyesi demek olan Sevr Andlaşması imzalandı. İmparatorluk parça parça oldu. Bağımsız bir Ermenistan devletinin kuruluşu bu anlaşmada yer aldı. Artık Suriye fiilen elimizden çıkmıştı⁽⁴⁸⁾.

Fransızlar Halep'e girdiklerinde, Asım Bey'in yanında kalan grup dışındaki çete elamanları Antakya'dan Hassa taraflarına, daha sonra Maraş'a gittiler. Bu arada, hem çete ile hem de Faysalcılarla ilişkisi olan bazı nüfuzlu kişiler Fransızlarla pazarlığa girişmiş, çeteleri dağıtma taahhüdünde bulunarak, Yüzbaşı Asım Bey'i çetesini dağıtmaya ve silahları teslim etmeye razı ettiler. Asım Bey 15 Ağustos 1920'de silahları teslim ederek çetesini dağıttı. Ancak Asım Bey Mart 1921'de tekrar çete kumandanı olarak göreve döndü ve yararlı hizmetler gördü. Fakat son zamanlarda tutarsız ve sorumsuz davranışları rahatsızlık yaratmıştı.

47) M. Tekin, a.g.e., s. 108-109

48) M. Tekin, a.g.e., s. 109

Gayelerine ulaşamayan Araplar da kendisine hınç duyuyorlardı. Nihayet Asım Bey, Temmuz 1921'de Cebel-i Zaviye'de İbrahim Henano'nun kurduğu söylenen bir pusuda öldürüldü⁽⁴⁹⁾.

Eylül 1920 sonlarında Kırıkhan-Hassa arasında bulunan Boklukaya mevkiinde asker takviyeli Türk çeteleri, sayısı bir hayli kalabalık olan Fransız birlikleri ile büyük bir çatışmaya girdi. Fransızlar, alay kumandanı dahil çok sayıda subay ve askerinin öldürülmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldılar⁽⁵⁰⁾.

1921 yılı ilkbaharında Şeyhköy'ünde Abdusselam Ağa, Kuseyr bölgesinin bağımsızlığını ilan etti. Burasını bir Türk Kaymakamlığı haline getirip kendinî "Kaymakam" ilan etti. Burası aynı zamanda mıntıkadaki silahlı çetelerin de hareket ve ikmal merkezi oldu. Jandarma teşkilatı kurulup vergiler kondu. Haziran ayı başlarında Antep Kahramanı Özdemir Bey komutasındaki bir Türk birliği Kuseyr'e gelip onlara katıldı. Fransızların istihbaratına göre bu birliğin 400 tüfeği, 20 otomatik tüfeği bulunuyordu. Fransızlar bu teşkilatı dağıtıp bölgeyi zaptetmek için "Seyyar Kuseyr Grubu" adında bir kuvvet teşkil etti.

Antakya ve Lazkiye'den çeteleri yok etmek için gelen Fransız birlikleri 22 Temmuz 1921 günü Ordu'da birleştiler. Ordu yakıldı ve halkın çoğu Bayır-Bucak başta olmak üzere diğer çevre köylere dağıldılar. Aynı gün çeteler aniden ateş kesip cepheden çekildi. Fransızlar buradan Şeyhköy üzerine yürüdüler. 22-23 Temmuz günleri uçak inebilmesi için Şeyhköy'ünün bir kilometre kuzeydoğusundaki Kızılgöl düzlüğünde bütün kaya ve taşları temizleyip bir uçak iniş alanı meydana getirdiler. Ancak istenen uçak gelmediğinden yörenin bu ilk havaalanı hiç kullanılmadı. Özdemir Bey ve çetelerin peşinde olan Fransızlar Şeyhköy'üne yaklaştıklarında Özdemir Bey'le birliğinin, çetelerin ve Abdüsselam Ağa'nın Maraş'a gitmek üzere 22 Temmuz günü köyü

49) M. Tekin, a.g.e., s. 110

50) M. Tekin, a.g.e., s. 110

terkettiklerini öğrendiler. Bunun üzerine 25 Temmuz günü köye girerek hareketi sona erdirdiler⁽⁵¹⁾.

d - Ankara Andlaşması ve Hatay

Hatay'da silahlı mücadele devam ederken Anadolu'da da istiklal mücadeleleri için her türlü gayret gösteriliyor ve bunun sonucunda da güzel neticeler ortaya çıkıyordu. Hatay'ın kurtuluşu Anadolu'nun kurtuluşuna bağlı idi. Bu sebeple Hatay'daki mücadeleye paralel olarak Anadolu'daki mücadelenin daha iyi olması gerekmektedir.

Çukurova'da hakimiyeti sağlamak için Toroslar ve Pozantı'yı elde bulundurmamak gerekmektedir. Bunun için Fransa'nın Suriye bölgesinde nüfuzunu kurmak ve bu yöreyi kuzeyden gelecek tehlikelere karşı korumak için, Toros Geçitlerini ele geçirmesi gerekiyordu. Suriye'de kurulacak Fransız hakimiyetinin devamını sağlamak için Toros Tünellerine hakim olmak, aynı zamanda Çukurova'ya da hakim olmaktı. Buradaki stratejik önem yanında, Çukurova'nın zirai açıdan da büyük bir potansiyelinin bulunması, Fransız sanayii için hammadde kaynağı olarak gözönünde tutulmakta idi⁽⁵²⁾.

Mustafa Kemal Paşa, cepheleeri ziyaret etmek üzere, yanında Fevzi Paşa (Çakmak) ve bazı milletvekilleri olduğu halde 5 Ağustos 1920 Perşembe günü sabahı, Pozantı'ya geldi. Pozantı'yı, Adana il merkezi ve Mersin milletvekili Safa Özler'i de il'in valisi yaptı. Mustafa Kemal Paşa bu kararının bir beyanname ile duyurulmasını istedi⁽⁵³⁾.

Mustafa Kemal önderliğinde mücadele eden Müslüman Türk Milleti büyük bir direniş gösteriyor ve istiklale doğru ilerliyordu. Bu mücadelenin tabii sonucu olarak Meclis-i Mebusan, 28 Ocak 1920'de altı maddeden oluşan Misak-ı Milli'yi kabul etti. Birinci madde Hatay ilini çok

51) N. A. Konuralp, a.g.e., s. 130-133; M. Tekin, a.g.e., s. 111-113

52) Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara, 1989, s. 7

53) K. Ener, a.g.e., s. 200-202; S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 59-73

yakından ilgilendiriyordu. Bu maddeye göre Hatay ve Musul bölgelerinin milli sınırlar içerisinde olması gerekmektedir⁽⁵⁴⁾.

Bu güzel gelişmeler olurken, Türk Milleti'nin geleceğini yönlendirme hakkının Ankara'da olduğu iyice anlaşılmıştı. Türk Milletini temsil eden Ankara, 16 Mart 1921 tarihinde Rusya ile 16 madde ile eklerinden oluşan **Moskova Andlaşması** imzalayarak bu günkü Türk-Rus sınırı belirlemiştir⁽⁵⁵⁾.

Emperyalist Devletlerin son ümidi olan Yunan Ordusu, Eylül 1921'de Sakarya yenilgisine uğradıktan sonra toparlanamadı. Türkiye'deki gelişmeleri Sakarya Zaferine kadar izleyen Fransa, o günkü menfaatleri icabı, Türkiye ile anlaşma gereğini duydu. 20 Ekim 1921'de Türkiye ile Fransa arasında yapılan ve 13 madde ile eklerinden oluşan **Ankara Andlaşması** ile iki ülke arasındaki savaş sona ermiştir. Bu Andlaşmanın 7. maddesine göre; İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacak, bölgenin Türk soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacak ve Türk dili orada resmî bir niteliğe sahip olacaktı⁽⁵⁶⁾.

Fransa ile yapılan Ankara Andlaşması neticesinde, Fransız desteğini yitiren Ermenilerin Kilikya üzerindeki hayalleri yıkıldı. Bölgede yoğunlaşmış olan 130.000'in üzerinde Ermeni Suriye'ye, 30.000 kadar Ermeni de Kıbrıs'a göç etti. Doğu Anadolu'dan da 300.000 kadar Ermeni, Ermenistan'a göç etti⁽⁵⁷⁾.

Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra iki devlet arasında savaş hali sona erdi. Fransız manda bölgesi içinde kalan Suriye ile Türkiye arasında sınır belirlendi. Hassa ile Dört Yol Türkiye'de kaldı. Kuvayi Milliye birlik ve çeteleri silahı bırakarak cepheden çekildi,

54) İ. Soysal, a.g.e., s. 15-16

55) İ. Soysal, a.g.e., s. 32-38

56) İ. Soysal, a.g.e., s. 50-60; İ. Soysal, a.g.m., s. 80; Kültür Bakanlığı, Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C. I, Eskişehir, 1992, s. 587-590

57) E. Aybars, a.g.e., s. 293

haklarında ölüm emri verilmiş olan mücahitler Türkiye tarafına geçtiler. Fransızlar 15 Kasım 1921'de Hassa'yı, 8 Ocak 1922'de Erzin'i, 9 Ocak 1922'de Dört Yol'u boşaltarak çekildiler. Fransızların Türkiye ile bir anlaşma imzaladığı ve Adana-Antep bölgelerini Türklere bıraktığı haberi yayılınca, bu yörelerde yaşayan Ermenilerle, Türklere düşmanlık yapmış olan diğer azınlıklar, hesap sorulacağı korkusuyla göçetmeye başladılar. Bu göç, 1 Aralık 1921'den 4 Ocak 1922'ye kadar sürdü ve bu süre içinde Dört Yol'dan İskenderun'a 10.000'i Ermeni olmak üzere 12.066 kişi göçetti⁽⁵⁸⁾.

2 - 1921-1939 DÖNEMİNDE HATAY SİYASİ TARİHİ

Ankara Antlaşması neticesinde, Fransa'nın mandası olan Suriye topraklarında kalan Hatay'ın, Misak-ı Millî sınırları içerisine alınması için çalışmalar yapılacak ve neticede Hatay'da önce özerk bir yönetim kurulacak ve sonra da bu bölge Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dahil olacaktır.

a - Hatay Devleti Kuruluşuna Kadar Yapılan Siyasi Mücadeleler

Bu dönem, silahlı mücadelenin kazanılmasından sonra, siyasi mücadelenin başladığı bir dönem olacaktır. Bu mücadelelerin gayesi ise; Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışında kalan Hatay bölgesinin tekrar Anavatanına ilhak edilmesi idi. Bunun için başta Atatürk olmak üzere Meclis büyük bir gayret göstermiş ve Hatay meselesi artık, millî bir mesele haline gelmişti.

1) 1921-1936 Döneminde Siyasi Mücadele

Ankara Anlaşması ile Suriye içerisinde kalmak suretiyle Fransız mandası altına girmiş olan Hatay ve yöredeki Türk halkı, bu sıralarda bağımsızlık mücadelesi vermekte olan Türkiye'nin zafere ulaşmasını ve kendilerinin de kurtarılacağı günü büyük bir ümitle bekliyordu.

58) M. Tekin, a.g.e., s. 119

Türk Ordusu, Anadolu'da yaptığı mücadelelerde büyük zaferler kazanarak yoluna devam ediyordu. Mustafa Kemal Komutasındaki Türk Ordusu, 26 Ağustos 1922'de başlattığı Büyük Taarruz'u kazanarak 9 Eylülde İzmir'e girmiş ve Yunanlılar'a son darbeyi vurmuştu. Kesin zafer sonucunda 11 Ekim 1922'de Türkiye ile Yunanistan adına katılan Fransa, İtalya ve Büyük Britanya temsilcileri arasında 14 maddeden oluşan **Mudanya Ateşkes Andlaşması** yapıldı⁽⁵⁹⁾. Böylece Türk Milleti, kanıyla kazandığı istiklal mücadelesini bütün dünyaya kabul ettirmişti.

Büyük Zaferin kazanıldığı yolundaki haberin, Sancak Türkleri arasında yarattığı büyük sevinç, kurtuluş ümitlerinin yeniden canlanmasına yol açtı. Ankara'ya zaferi kutlama mahiyetinde telgraflar çekildi. Bu arada İskenderun Sancağı'nın Türkiye ile ilgisi kesilmiş ve bölgede Ermeni nüfusu hızla artmaya başlamıştı. Sancağa bağlı Musadağı köyleri, Kırıkhan, Belen, Atik, Soğukoluk ve Kesep, Ermenilerin yerleştikleri başlıca yerler olmuştu⁽⁶⁰⁾.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, 15 Mart 1923 tarihinde Adana'ya geldiğinde, memleketlerinin kurtarılmasını isteyen Antakya'lı ve İskenderun'lulara, "**Kırk asırlık Türk yurdu ecnebî elinde esir kalmaz.**" demek suretiyle bu bölgenin tekrar Anayurda bağlanması için çaba sarfedileceğini bildirmişti⁽⁶¹⁾.

30 Mayıs 1923'te Adana'da "**Antakya ve İskenderun Yurdu Cemiyeti**" kuruldu. Cemiyetin başkanlığına Tayfur Mürsel (Sökmen), ikinci başkanlığına Samih Azmi (Ezer) ve sekreterliğine de Şükrü Oğuz (Alpkaya) getirildi. Cemiyetin kuruluş amacı ise, mevcut olan çalışmaların kanun çerçevesi içine alınması ve davanın Türkiye'de resmî ve kanunî bir hüviyete kavuşturulmasıydı. Cemiyet, sesini duyurmak ve Sancak'ta bulunan Türklerle bağlarını devam ettirmek amacıyla "**Altunöz**" adlı bir de gazete çıkarmıştı⁽⁶²⁾.

59) İ. Soysal, a.g.e., s. 63-66

60) M. Tekin, a.g.e., s. 123

61) M. Tekin, a.g.e., s. 124

62) M. Tekin, a.g.e., s. 126

24 Temmuz 1923'de Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri ve Türkiye temsilcilerinin katıldığı 143 maddeden oluşan **Lozan Barış Andlaşması** yapıldı. Bu andlaşmanın 3. maddesinde yer alan Türkiye-Suriye sınırı, 20 Ekim 1921 günü yapılan Fransa-Türkiye Andlaşmasının 8. maddesinde belirtildiği şekilde onaylandı⁽⁶³⁾.

30 Mayıs 1926'da Ankara'da, uluslararası anlaşmalar gereğince Suriye ve Lübnan üzerinde yetki sahibi olan Fransa ile Türkiye arasında 16 madde ile protokollerden oluşan ve 5 yıl süreyle yürürlükte kalacak olan, **Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi** yapıldı. Bu sözleşmeyle Türkiye-Suriye ilişkileri düzenlenirken, bu iki devlet arasında kalan sınırlar da çizilmişti. Ayrıca Suriye sınırları içerisinde kalan Sancak bölgesi için, 1921 Ankara Anlaşması'nın öngördüğü özel yönetim biçiminin Fransa Hükümeti'nce göz önünde tutulacağı hükme bağlanmıştı. Türkiye-Suriye sınırının işaretlenmesi ise 4 yıl sonra sonuçlandırılarak, 3 Mayıs 1930'da "Son Protokol" imzalanacaktı⁽⁶⁴⁾.

Fransa, Suriye'yi işgal ettikten sonra bölgeyi yönetmek için yaptığı idarî düzenlemelerde zayıf ve birbiriyle bağlantısı olmayan devletçikler oluşturmaya özen göstererek ayrılıkçı eğilimleri desteklemişti. Ayrıca Büyük Lübnan, Lazkiye hükümetleri ve İskenderun Sancağı gibi bölgelerin oluşturduğu devletçikler zinciri ile de Suriye'yi denizden soyutlamıştı. Ancak bu üç birimde de en üst yetkiler Fransız vali ya da delegeler tarafından kullanılıyordu. İskenderun Sancağı idaresi de, Sancak Merkezi İskenderun olmak üzere Antakya ve Kırıkhan'dan müteşekkil üç kaza halinde organize edilmişti.

Kazalar ve kazalara bağlı nahiyeler ise şu şekilde belirlenmişti:

Kazalar Nahiyeler

İskenderun İskenderun, Arsuz

63) İ. Soysal, a.g.e., s.85-139; İ. Soysal, a.g.m., s. 80; M. Tekin, a.g.e., s. 127

64) İ. Soysal, a.g.e., s. 285-303; İ. Soysal, a.g.m., s. 80-81

Antakya Ordu, Kesep, Süveydiye, Bityas, Kuseyr Fevkani,
Kuseyr Vustani, Kuseyr Tahtani, Harbiye, Karamurt
Kırıkhan Beylan, Reyhaniye, Hacılar

Sancak, mutasarrıf tarafından yönetiliyordu. İlçeleri yöneten kaymakamlar doğrudan mutasarrıfa, nahiye müdürleri ise kaymakama karşı sorumluydu. Sancak bütçesi Suriye Devleti maliyesinden ayrı olduğu için, mutasarrıf ayrıca bütçenin düzenlenmesinden ve harcamalarından da sorumluydu. Sancak'ta her ne kadar en yüksek idareci mutasarrıf ise de, gerçek otorite sadece Beyrut'taki yüksek komisere karşı sorumlu olan Fransız "Delege" (temsilci) idi⁽⁶⁵⁾.

Türkiye ile Fransa arasındaki birçok sorunlar çözüldükten sonra, 3 Şubat 1930'da Türkiye ile Fransa arasında 19 maddeden ve 1 protokoldan oluşan **Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması** Paris'de imzalandı. Andlaşma TBMM'de kısa zamanda onaylanırken, Fransız Hükümeti bunu 1933 baharında onaylamıştı. Fransa'nın Türkiye'ye karşı bu sert tutumunun yumuşamasındaki asıl sebep, 1933'de ortaya çıkan Hitler tehlikesinden dolayı Türkiye'ye duyulan ihtiyaç idi⁽⁶⁶⁾.

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler, yeni savaşları önlemek ve sorunların barışçı yollarla çözümünü sağlamak için 25 Ocak 1919'da Paris'de, **Milletler Cemiyeti Yasası** hazırlamış ve bu yasayı, savaştan yenik olarak çıkan devletlerle yapacakları barış andlaşmalarının şartı olarak kabul etmişlerdi. Türkiye, 10 Ocak 1920'de yürürlüğe giren Milletler Cemiyeti'ne, bu yasa hükümleri gereğince 10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devleti'nin Sevres'de imzaladığı andlaşmayı tanımadığı için üye olamamıştı. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Barış Andlaşması'na ise yasa metni konulmayacaktı. Türkiye bir taraftan Milletler Cemiyeti'ne girmeye çalışırken, bir taraftan da elinden çıkan Hatay topraklarını kurtarmaya çalışıyordu. Bunun için Türkiye ancak 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne, 1935 yılında da Adalet Divanına üye olarak kabul

65) M. Tekin, a.g.e., s. 131

66) İ. Soysal, a.g.e., s.385-390; İ. Soysal, a.g.m., s. 81

edilmişti⁽⁶⁷⁾. Milletler Cemiyeti Yasası 26 madde ve ekinde oluşmaktaydı⁽⁶⁸⁾.

2)1936'dan Hatay Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Siyasi Mücadele

Türkiye 20 Temmuz 1936 tarihinde 29 madde, 3 ek ve bir protokolden oluşan Montreux Boğazlar Sözleşmesi neticesinde birçok devletle ilişkili olan boğazlar meselesini halletmişti⁽⁶⁹⁾. Boğazlar meselesinin Türkiye'nin lehine sonuçlanması neticesinde, A. İnan artık başka bir mesele kalmadığını söyleyince Atatürk" Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var" diyerek bu meselenin de halledilmesi gerektiğini bildirmiştir⁽⁷⁰⁾.

Fransa, Avrupa'da II. Dünya Savaşı öncesi ortaya çıkan buhranlardan dolayı, Suriye ve Lübnan ile münasebetlerini yeni bir düzene sokarak 1936 Eylülünde Suriye'ye ve 1936 Kasımında da Lübnan'a bağımsızlık verdi. Lakin Suriye'ye bağımsızlık veren ve Suriye ile Fransa arasında ittifak kuran 1936 Eylül Andlaşması'nda İskenderun Sancağı hakkında hiçbir hüküm yoktu. Yani Fransa Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terketmekteydi. Bu sebeple Türk hükümeti, bu durumu kabul etmedi ve Milletler Cemiyeti Konseyi'nin toplantısı sırasında Eylül ayında Cenevre'de Fransa ile yapılan görüşmelerden de bir netice alınmadı.

Bunun üzerine Türkiye, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği resmî bir notada, Suriye'ye yapıldığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi. Atatürk de 1 Kasım günü Büyük Millet Meclisini açılış konuşmasında "**Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun,**

67) İ. Soysal, a.g.e., 397-403

68) İ. Soysal, a.g.e., s. 404-415

69) İ. Soysal, a.g.e., s. 493-518; İ. Soysal, a.g.m., s. 82

70) A. İnan, a.g.e., s. 134

Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerine, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz" diyordu⁽⁷¹⁾.

Bu dönemde İskenderun Sancağı'nda yaşayan Araplar da belli görüşler etrafında toplanmışlardı. Bunlar Suriye'deki yapıya paralel olarak üç ana gruba ayrılıyordu. Bu gruplardan Şam yanlıları olarak bilinen Milliyetçi blok, Sancak dahil, bütün Suriye'nin bağımsızlığını hedef alıyorlardı. İkinci bir grup ise Fransız mandası altında kalmayı tercih ediyorlardı. Üçüncü grup ise Fransız mandası altında kalmayı tercih ediyorlardı. İkinci bir grup ise Fransız mandası altında kalmayı tercih ediyorlardı. Üçüncü grup da, Arap imparatorluğu kurma gayesi güdüyordu. Halk arasında "Usbeciler" denilen ve en radikal görüşlere sahip olan bu grup, bütün Türk karşıtı elamanları bünyesinde toplamıştı⁽⁷²⁾.

Atatürk, 2 Kasım 1936 günü, dönemin Antalya mebusu olan Tayfur Sökmen'i çağırır ve Antakya-İskenderun yöresinin adının "Hatay" ve Cemiyetlerinin isminin de "Hatay Egemenlik Cemiyeti" olarak değiştirilmesini ister. Ayrıca, merkezi İstanbul'da kalmak üzere Mersin, Dört Yol, Hassa ve Kilis'te de cemiyetin şubelerinin açılmasını söyler⁽⁷³⁾.

Görüldüğü gibi Atatürk, Hatay meselesini yakından takip ediyordu. Çözüm konusunda gelişme olmayınca 5 Ocak 1937 günü, meseleyi bizzat halletmek üzere İstanbul'dan törenle yola çıkarak 6 Ocak günü Eskişehir'e geldi. Burada Başbakan İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak, içişleri ve dışişleri bakanları ile yapılan toplantı ve görüşmelerden sonra, konunun çözümleneceği konusunda her türlü teminat verilen Atatürk, Ankara'ya dönmeye ikna edildi. Atatürk bunun üzerine Eskişehir'den ayrıldı. 7 Ocak günü Konya'ya sonra Ulukışla'ya geçti, oradan trenle Ankara'ya döndü. Bu gezi yurt içinde ve yurt dışında büyük yankılar uyandırdı⁽⁷⁴⁾.

71) Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990), C. I, s. 348

72) M. Tekin, a.g.e., s. 165

73) T. Sökmen, a.g.e., s. 95; M. Tekin, a.g.e., s. 166-167

74) M. Tekin, a.g.e., s. 174

Tayfur Sökmen başkanlığında Dört Yol'da yapılan faaliyetlerde, Hatay halkının bağımsızlığı için gösteriler tertipleniyordu⁽⁷⁵⁾. Bu gelişmeler karşısında, 31 Ocak 1937 tarihinde Antakya'ya gelen Milletler Cemiyeti Müşahit Heyeti, 29 Mayıs 1937 tarihli kararı ile İskenderun Sancağı'na ayrı bir idare şekli tanımış ve birçok konuları ihdiva eden maddeler Konsey yetkilileri ve Türk yetkililer tarafından onaylanmıştı⁽⁷⁶⁾.

Dersim (Tunceli) İsyanı'nın Hatay İçin Önemi

Türkiye ile Fransa arasında devam edip giden "Hatay Meselesi" üzerine durumu kendi lehlerine sonuçlandırmak isteyen Fransa çeşitli çarelere başvuruyordu. Bunun için 1927 yılında Suriye'de Kürt ve Ermeni fanatikleri tarafından kurulan Hoybun Cemiyeti harekete geçirilerek, Doğu Anadolu'da bir isyan çıkarılması kararlaştırıldı. Plana göre Türkiye bu isyanla uğraşırken Hatay'dan vazgeçecek ve Fransa da Hatay'ı rahatça elde edecekti.

Bunun üzerine, Suriye Hoybun Cemiyeti tarafından özel olarak yetiştirilmiş Kürtçü ve Ermenici üyelerinden müteşekkil bir grup, başlarında Kürtçüler adına Mehmet Nuri Dersimî ve Ermeniciler adına da Movses Potigliyan olduğu halde Tunceli (Dersim) ve çevresine gönderildiler. Bu ajanlar, aşiretler arasında gizlice faaliyet yaparak, halkı Devlet'e karşı silahlı isyana teşvik etmeye başladılar.

Gizli yollarla Dersim'e çok sayıda Fransız silahı getirildi ve 21-22 Mart 1937'de başlayan isyan, 7 Ağustos 1938'e kadar sürdü. Dersim İsyanı'nın senaryosunu hazırlayan Fransa, yöneten Hoybun ve oynayanlar da bütün hilelerden habersiz olan Kürt türkü vatandaşlardı. İsyanın bastırılması üzerine M. Nuri Dersimî Halep'e kaçmış, Ermeni Movses Potigliyan ise yakalanmıştı. Böylece Avrupalı emperyalistlerin Türkiye üzerindeki son kozları olan bu planları da tutmamıştı. Hatay'ı ellerinde tutmak için başka çıkaryol bulamayan Fransa, 1938 yılı sonlarına kadar para, silah ve her yönden yardımda buldukları ve Türk Devleti'ne karşı

75) M. Tekin, a.g.e., s. 174-175

76) İ. Soysal, a.g.e., s. 544-572

bir tehdit unsuru olarak kullandıkları Hoybun Cemiyeti'ni kapattırdılar⁽⁷⁷⁾.

Dersim'deki isyan hareketleri bastırılmaya çalışılırken Sancak'a gelip incelemeler yapan Milletler Cemiyeti heyeti, hazırlamış olduğu raporunu 10 Aralık 1937 tarihinde Cemiyet Konseyi başkanlığına sundu. Rapora göre Hatay yöresini içine alan Sancak'ta yapılacak olan seçimin ilk turu 28 Mart, ikinci turu 12 Nisan 1938 tarihinde yapılacaktı. Bu günlerde çaresiz kalan Suriye'de basın ve resmî kişiler gelişmelere karşı şiddetli tepki göstererek; "Ey Sancak Arapları! Suriye bayraklarını mukaddes bir emanet olarak saklayınız. Gün gelecek, Arap orduları şehit memleketinizi fethedecek ve siz de bu bayrakları çekeceksiniz.!" şeklinde beyannameler yayınlıyorlardı⁽⁷⁸⁾.

1938 yılı başında Hatay'daki Türkler arasında ihtilaflar olduğunu söyleyen Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek'in Hatay'a gitmesini istedi. Bunun üzerine A. Melek Antakya'ya gelerek, Halk Partisi'yle görüşmeler yapmak üzere bir "Heyeti Faale" oluşturdu. Kendisinin başkanı olduğu bu heyette V. Münir Karabay, Rasim Yurtman, Abdullah Mursal, İnyet Mursal ve Dr. Vedi Bilgin görev almışlardı.

Halk arasında "referandum" olarak bilinen seçim sırasında Suriye idaresi, açıkça Türk aleyhtarı bir tutum sergiliyordu. Türklerin oylarının bölünebilmesi için yazım sırasında halk Türk, İslam-Sünni, Alevi gibi suni gruplara ayrılıp bunlardan birine yazılmaya zorlanıyor, propaganda ve tahriklerin arkası kesilmiyordu. Alevilerden adını Türk listesine yazdırdığı için tartaklanan, hatta bu yüzden öldürülenler oldu. İdareciler bir yana, mahkemeler dahi Türk aleyhtarlığını açıkça sergilemekten çekinmiyorlardı.

Bu gelişmeler üzerine Milletler Cemiyeti'nde cereyan eden çetin görüşmeler sonunda 19 Mart 1938 günü, seçim komisyonu kararı bozuldu. Türk tezi olduğu gibi kabul edildi. Her Hatay'lı dilediği cemaat

77) Hayri Başbuğ, *Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri*, Ankara, 1984, s. 73-74

78) M. Tekin, *a.g.e.*, s. 184-185

listesine yazılabilecekti. Karar 21 Mart günü kesinleşti ve Milletler Cemiyeti aracılığıyla Fransa'ya bildirildi. Milletler Cemiyeti, Sancak'ta seçim çalışmalarını kontrol edecek komisyonda yer alacak kişileri 24 Martta belirledi⁽⁷⁹⁾.

19 Mayıs 1938 günü Beyrut'tan Avrupa ve Amerika'nın her tarafına çekilen telgraflarda, Atatürk'ün tehlikeli bir surette ve devlet işlerine bakamayacak derecede ağır hasta olduğu duyuruluyordu. Atatürk bu haberi duyduğunda üzüldü. Hastaydı ve doktorlar yorulmasına izin vermiyorlardı. 19 Mayıs günü Ankara'daki törenleri izledikten sonra saat 17.00'de trenle Mersin'e hareket eden Atatürk, 20 Mayıs günü saat 13.00'te Mersin'e ulaştı. Halk kendisini coşkunun gösterileriyle karşıladı. Sonra istasyonda askerî birliklerin geçit resmini izledi ve geçit resmi sırasında bol bol resim çektirip, mümkün olduğu kadar çabuk çoğaltıldıktan sonra Hatay'a gönderilmesini emretti. Fotoğrafçılar bütün gece çalışarak resimleri çoğalttılar. Ertesi gün bu resimler, Mersin Valiliğince özel kuryelerle Hatay'a gönderildi. Bu yıllarda Hatay'la ilgili faaliyetler özellikle Adana ve Mersin Valileri tarafından yürütülüyor, Ankara'nın direktifleri bu valiler kanalıyla uygulama alanına intikal ettiriliyordu.

Mersin'den gelen resimler Antakya'da Selim Çelenk'e ulaştırıldı. Selim Çelenk gece Halep'e giderek klişe yaptırıp döndü ve resim Antakya'da "Atayolu", İskenderun'da "Hatay" gazetesinde yayınlandı. Gerek bu iki gazeteden, gerekse diğer ajanslardan Atatürk'le ilgili bu haberleri öğrenenler çok şaşırılmışlardı.

Atatürk 23 Mayıs'a kadar Mersin'de kaldı. Hatay'la ilgili olarak yabancı ülkelerin elçileri ile yapılan görüşmeler günü gününe Atatürk'e ulaştırılmaktaydı. Atatürk, bu mesele çözümlenmeden Ankara'ya dönmeyeceğini söylemişti. Gelişmelerle ilgili yeni durumu Ankara'dan telefonla kendisine arzeden Başvekil Celal Bayar'a; "Ecnebi sefirlere

79) M. Tekin, a.g.e., s. 186-187

deyiniz ki, Atatürk Mersin'dedir ve Hatay meselesi halledilinceye kadar Mersin'de kalacaktır" talimatını verdi.

23 Mayıs günü Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin talebi üzerine yaptığı toplantıda Türk tezini kabul ederek "hiçbir Türk'ün İslam-Sünni yazılamayacağına" karar verdi. Karar telgrafla Antakya'daki heyet sekreterliğine (Seçim Komisyonu Sekreterliği) bildirildi. 24 Mayıs günü Mersin Valisi'ne telefon eden Başvekil Celal Bayar, "Atatürk'e arzediniz. Fransız ve İngiliz elçileri ile görüştüm. Bütün şartlarımızı kabul ediyorlar." mesajını ilettili. Atatürk bunu öğrenince memnun oldu. 24 Mayıs günü Adana'ya gitti, askerî birliklerin geçit resmini izledikten sonra aynı akşam trenle Ankara'ya hareket etti⁽⁸⁰⁾.

10 Ağustos 1938 günü Dört Yol'da, Ankara'dan gelen Hatay Egemenlik Cemiyeti Umumî Katibi (ve Emniyet Umum Müdürü) Şükrü Sökmensüer ile Hatay'dan gelen Başmurahtas Cevat Açıkalin, Başkonsolos Fethi Denli, Tayfur Sökmen'in çalışma odasında bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda meclis başkanı, başvekil ve hükümet üyesi olacak kişiler üzerinde görüşmeler oldu. Bu arada 40 mebusluktan 34'ünün Türk, (22 Sünni+12 Alevi) 2'sinin Arap, 2'sinin Ermeni ve 2'sinin Rum Ortodoks olması kesinleştiğinden başvekil, vekiller, müsteşarlık ve umum müdürlükleri için Cemiyetin tesbit ettiği isimler incelenerek kararlaştırıldı. Sökmensüer, Cumhurreisi'ni bizzat Atatürk'ün tesbit ve tayin ettiğini, bu kişinin de Tayfur Sökmen olduğunu belirtti⁽⁸¹⁾.

b - Hatay Devleti ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı

Hatay'da yapılan seçimlerden sonra, 2 Eylül 1938 günü Hatay Millet Meclisi açıldı. Gündüz sinemasında toplanan Mecliste ilk celseyi en yaşlı aza sıfatıyla Hacı Mehmet Adalı açtı. Meclis Başkanlığına, Parti Başkanı Abdulgani Türkmen seçildi. Meclis Başkanı'nın nutkundan sonra birinci ve ikinci başkanvekilleri (Vedi Münir Karabay ve Zeynel Abidin Cilli) ile Katipler (Bekir Sıtkı Kunt ve Dr. Vedi Bilgin) seçildiler. Tayfur Sökmen

80) M. Tekin, a.g.e., s.190-191

81) T. Sökmen, a.g.e., s.106 M. Tekin, a.g.e., s. 203

de Devlet Reisi olarak seçildi ve devletin adı "**Hatay**" olarak kabul edildi. Hatay Bayrağının şeklini tesbit üzere bir komisyon seçildikten sonra Hatay Şehitleri için 2 dakikalık saygı duruşu yapıldı ve celse kapatıldı.

5 Eylül 1938 günü Devlet Reisi Tayfur Sökmen, Dr. Abdurrahman Melek'i başvekil olarak görevlendirdi. Abdurrahman Melek dört bakandan meydana gelen kabinesini şöyle kurmuştu: Başvekil, Dahiliye Hariciye ve Müdafaa Vekili Dr. Abdurrahman Melek, Adliye Vekili Cemil Yurtman, Maliye Vekili Cemal Bakı, Nafia ve Ziraat Vekili Kemal Alpar, Maarif ve Sıhhat Vekili (Sıhhat ve Kültür) Ahmet Faik Türkmen.

Meclisi oluşturan milletvekilleri ise şunlardı:

Antakya Milletvekilleri

Abdulgani Türkmen	Dr. Vedi Bilgin
Suphi Bereket	Vedi Münir Karabay
A. Hikmet Celal (Erbayır)	İzzet Zekeriya (Güçlü)
Ali Mısırlı	Nuri Aydın (Konuralp)
Mehmet Kamil (Karsulu)	Mehmet Sait Tüleyli
Süleyman Tuhani	Mehmet Kösediyap
Selim Mahmut	Salih Güzel
Agop Davidyan	Dr. Basil Huri
Hacı Mustafa Fansa	Samih Azmi (Ezer)
Dr. İbrahim İnal	Bekir Sıtkı Kunt
Mehmet Adalı	Hasan Ali Davud
Zeynelabidin Cilli	İsa Kazancıyan
Hacı Razuk	

İskenderun Milletvekilleri

Bostan Mercan	Abbas Ülkü
Hamdi Selçuk	Davut Şeyh Mehmet Reyhani
Ahmet Celal Abdulhamit	Marsel Balit
Mihran Keşişyan	Kamil Züreyk

Kırıkhan Milletvekilleri

Seydi Oğuz	Arif Hikmet Sürel
Bahri Bahadırılı	Cevat Abalı
Abdurrahman Mursal	Abdullah Mursal
Hacadur Karabacakyan ⁽⁸²⁾	

Hükümet, Meclisin 6 Eylül günkü oturumunda güvenoyu aldı ve aynı gün Meclis'te, Milletler Cemiyeti tarafından Sancak için kabul edilmiş Anayasa'nın benzeri olan yeni Hatay Anayasası Kabul edildi. Hatay Devleti Anayasası; devletin adı Hatay Devleti'dir, Hatay Devleti Türk çoğunluğa dayanmaktadır, idare şekli Cumhuriyet'tir, Devletin merkezi Antakya'dır gibi maddeleri ihtiva ediyordu. Diğer bir maddede ise, Anayasada ilk seçimlere mahsus olarak belirlenen cemaat ve mezheplerle ilgili ifade değiştirilmiş ve "Hatay Milleti'nin cins ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin bir bütün olduğu" hükmü getirilmişti. Hatay Devleti ile ilgili diğer resmî ve idarî konular da halledilmişti⁽⁸³⁾.

23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında Ankara'da imzalanan andlaşma gereği Türkiye ile Suriye arasındaki toprak sorunu kesin çözüme ulaştı. Bu andlaşmanın metni 11 madde ve bir protokol, iki ek ile tutanaktan oluşmaktaydı⁽⁸⁴⁾. Bunun üzerine, 23 Haziran 1939 günü toplanan Hatay Millet Meclisi, gerekli konuşmalar yapıldıktan ve Türkiye'ye katılma kararı aldıktan sonra görevine son verilerek kapatıldı⁽⁸⁵⁾. Böylece Hatay meselesi de halledilmiş oldu.

3 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY SİYASİ TARİHİ

Hatay Millet Meclisi'nin, Türkiye'ye katılma kararı almasından sonra Anavatana katılan Hatay'ın önünde yeni bir hedef daha vardı. Bu da, Hatay'ın gelişmesi ve kalkınması için gerekli çalışmaların başlatılması idi.

82) M. Tekin, a.g.e., s. 208

83) A. Melek, a.g.e., s. 65; M. Tekin, a.g.e., s. 209-216

84) İ. Soysal, a.g.e., s. 573-579

85) T. Sökmen, a.g.e., s. 117; A. Melek, a.g.e., s. 84; M. Tekin, a.g.e., s. 237-239

Ancak bu sırada yeni başlamış olan II. Dünya Savaşı, tüm Avrupa'yı olduğu gibi Türkiye'yi de yakından ilgilendiriyordu. Bu dönemde, kalkınmaktan ziyade savaşın dışında kalmak için her türlü tedbir alınmaya başlanmış ve ülkenin karşı karşıya kalabileceği tehlike bir durumda, ihtiyaç duyulabilecek şeylerin hazırlıklarına girişilmişti.

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra, 1939 tarihinde ili T.B.M.M.'nde temsil edecek milletvekillerinin belirlenmesi için kısmî bir seçim yapılmıştı. Bu seçimde Abdulgani Türkmen, Mehmet Tecirli, Abdullah Mürseloğlu, Bekir Sıtkı Kunt ve Hamdi Selçuk milletvekili seçilerek Hatay İli'nin ilk milletvekilleri olmuştu⁽⁸⁶⁾. 1943 Döneminde Abdulgani Türkmen, Eyup Durukan, Ali Şelhun Devrim, Hasan Ilgaz, Mehmet Tecirli ve Abdullah Mürseloğlu Hatay milletvekili seçilerek T.B.M.M.'ine gönderildiler⁽⁸⁷⁾.

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması, Türkiye'nin tek partili sistemden çoğulcu demokratik sisteme geçmesinin başlangıcı olmuştur. 21 Temmuz 1946'da yapılan seçim sonunda, Türkiye genelindeki toplam 465 milletvekilinin 395'ini C.H.P, 66'sını D.P, 7'sini de bağımsızlar kazanmıştır. Hatay İli'nde ise bu dönemde seçilen T.B.M.M. üyeleri, Abdullah Türkmen, Hasan Mürseloğlu, Suphi Bedir, Abdullah Cilli, Eyüp Durukan ve Rasim Yurtman idi.

Demokrat Parti'nin tek başına iktidara geldiği 1950 seçimlerinde Hatay, Cavit Yurtman, Tayfur Sökmen, Abdullah Cilli, Dr. Abdurrahman Melek ve Hasan Reşit Tankut'u milletvekili seçerek T.B.M.M.'ye gönderdi. 1954 seçimlerinde ise Hatay'ın T.B.M.M. üyeleri, Abdullah Fevzi Atahan, Dr. Mithat Kuseyri, Şemsettin Mürseloğlu, Ali Muhsin Bereket, Şevket Sarıcalı, Şekip İnal ve Abdullah Cilli idi. 1957 Döneminde de Hasan İkiz, İnyet Mürseloğlu, İhsan Ada, Bahri Bahadırlı, Ahsen Aral, Ahmet Sırrı Hocaoğlu ve İzzettin Cilli Hatay milletvekili olarak görev almışlardır.

86) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 341

87) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 341

27 Mayıs 1960 yılında Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyması üzerine Meclis feshedilmiş ve bir yıl aradan sonra 1961 yılında yapılan seçimlerde Ahmet Sırrı Hocaoğlu, Rifat Bahadırlı, Ali Şelhum Devrim, Ömer Fevzi Reşa, Ali Muhsin Bereket, Şekip İnal ve Yahya Kanbolat milletvekili seçilerek Hatay İli'ni temsil etmişlerdir. 1961 Anayasası gereğince milletvekili dışında bir de senatörlük kurumu kurulmuştu. Bu dönemdeki Hatay senatörleri ise, Vehbi Aksu ve Sabahattin Adalı idi. Hatay'dan 1965 seçimlerinde Sabahattin Adalı, Talat Köseoğlu, Abdullah Cilli, Şemsettin Mürseloğlu, Reşat Mürseloğlu ve Hüsnü Özkan milletvekili olarak, Enver Bahadırlı ve Mustafa Deliveli ise senatör olarak seçilmişlerdir. Ali Yılmaz, Halil Akgöl, Talat Köseoğlu, Abdullah Cilli, Sait Reşa, Mehmet Aslan ve Hüsnü Özkan milletvekili olarak, Mustafa Deliveli ve Enver Bahadırlı da senatör olarak 1969 seçimlerinde Hatay'ı temsil etmeye hak kazanmışlardır⁽⁸⁸⁾.

1973 tarihinde yapılan seçimlerde, 7 milletvekilinden, iki tanesini AP, dört tanesini CHP, bir tanesini de DP almıştır. Seçilen milletvekillerinin isimleri ise Sabahattin Adalı, Ali Yılmaz, Mehmet Sait Reşa, Mehmet Sönmez, Malik Yılman, Sabri İnce ve Abdullah Cilli'dir. 1977 seçimlerinde, seçime katılan partilerden CHP beş, AP üç milletvekili çıkarırken, seçime katılan MHP milletvekili çıkaramamıştır. Bu seçimlerde Ali Yılmaz, Sabahattin Adalı, Mehmet Sait Reşa, Malik Yılman, Ömer Miski, Mevlüt Önal, Sabri Öztürk ve Haydar Demirtaş milletvekili olarak seçilmiştir.

1970'li yıllarda ülkede başgösteren terör olayları sonucu 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri müdahale yapmak suretiyle yönetimi eline almış ve tüm siyasî partiler kapatılarak meclis feshedilmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin her yerinde olduğu gibi, Hatay'da da huzur ve güven ortamı sağlanmıştı.

Müdahaleden sonra 1983 yılında tekrar demokratik sisteme geçilmesi için yapılan seçimlerde, Hatay'daki yedi milletvekilliğinden

88) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 341-344

üçünü H.P, ikisini ANAP ve ikisini de M.D.P. elde etmişti. ANAP'dan Hamit Melek ile Kamran Karaman, MDP'den Abdurrahman Demirtaş ve Mustafa Murat Sökmenoğlu, HP'den Mustafa Çelebi, Tefik Bilal ve İhsan Gürbüz milletvekili olarak seçilmişlerdir⁽⁸⁹⁾. 1987 seçimlerinde, ANAP'dan Vehbi Dinçerler, Kamran Karaman ve Mehmet Pürdeoğlu, SHP'den Mehmet Döner, Kemal Duduoğlu, Turfan Hırfanoğlu, Ömer Miski ve Ali Uyar, DYP'den Mustafa Murat Sökmenoğlu milletvekili olarak seçilmişlerdir. Seçime katılan diğer partilerden, DSP, IDP, MÇP ve RP milletvekili çıkaramamıştır⁽⁹⁰⁾.

1991 seçimlerinde, DYP'den Abdullah Kınalı, Bestami Teke ve Nurettin Tokdemir, SHP'den Mehmet Döner, Ali Uyar, Fuat Çay, Nihat Matkap ve Onur Kumbaracıbaşı olmak üzere toplam 8 milletvekili seçilmiştir. Seçime katılan diğer partilerden RP- DSP, SP ve Bağımsızlar milletvekili çıkaramamışlardır⁽⁹¹⁾. 1995 seçimlerinde, RP'den Süleyman Metin Kalkan ve Mehmet Sılay, DYP'den Abdulkadir Akgöl ve Ali Uyar, ANAP'dan Levent Mıstıkoğlu ve Hüseyin Yayla, DSP'den Ali Günay, CHP'den Atila Sav, Fuat Çay ve Nihat Matkap milletvekili olarak seçilmişlerdir. HADEP, İP, MHP, MP, YHD, YDP, YP ve Bağımsızlardan milletvekili seçilememiştir⁽⁹²⁾.

Hatay'da iç siyasî gelişmeler bu şekilde gelişirken, Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı 1939 tarihinden beri Türkiye-Suriye ilişkileri bir türlü istenilen düzeyde gelişme gösterememiştir. Türkiye, Fransız ve İngiliz işgal kuvvetlerinin çekilmesiyle 8 Mart 1946 günü bağımsızlığını kazanmış olan Suriye'yi tanımış ve siyasal ilişkilere girmiştir. Ancak o tarihten bugüne iki devlet arasında birçok anlaşma yapılmasına rağmen, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra oluşan yeni sınırı tanımak adına temel bir anlaşma yapılamamıştır⁽⁹³⁾.

89) D.İ.E., Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-6.11.1983, Ankara, 1985, s. 31002, 31020

90) D.İ.E., Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-29.11.1987, Ankara, 1988, s. 17, 29

91) D.İ.E., Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-20.10.1991, Ankara, 1992, s. 232, 236

92) D.İ.E., Milletvekili Genel Seçim Sonuçları-24.12.1995, Ankara, 1996, s. 68

93) İ. Soysal, a.g.e., s. 610-611

B - XX. YÜZYIL HATAY İKTİSADİ TARİHİ

1 - 1900-1939 DÖNEMİNDE HATAY İKTİSADİ TARİHİ

XX. yüzyılın başlarında, az gelişmiş ülkeler arasında bulunmakta olan ülkemizin başlıca gelir kaynağını, tarım ve hayvancılık oluşturmakta idi. Sanayi ve imalat gelişmemiş, ticaret ise daha çok gayrimüslimlerin elinde bulunmaktaydı. Halkın refah seviyesi alabildiğine düşmüş, savaş ve isyanlar sebebiyle ne tarımda, ne hayvancılıkta, ne de diğer alanlarda verimli bir ortam bulunmamaktaydı.

Ülkenin genel durumu böyle iken, Hatay'ın durumu da aşağı yukarı aynı vaziyet içerisindeydi. Üstelik Hatay bölgesi işgal ve isyanlardan en çok etkilenen illerimizin başında gelmekte idi. Böyle bir ortamda iktisadi hayatın istenilen düzeye ulaşması mümkün değildi. Ancak halk elinden geldiği kadarıyla tarım, hayvancılık ve imalatla meşgul olmaktaydı.

a - Tarım ve Hayvancılık

Hatay'daki tarım alanlarının başında Amik Ovası ve sırasıyla Kuseyr Yaylası ile Asi Vadisi gelmekteydi. Hatay'da ekilen tarım ürünlerinin başında hububat bulunmaktaydı. Bunlar buğday, arpa, mısır, darı, yulaf, çavdar ile pamuk, susam, pirinç, patates, fasulye, tütün, üzüm ve çok miktarda meyva idi. Meyveciliğin yapıldığı yerlerin başında, Asi vadisi ve sırasıyla dağ mıntıkası ve Kuseyr yaylası gelmekteydi. Buralarda yetiştirilen başlıca meyvalar üzüm, kayısı, şeftalî, portakal, limon, incir, badem, fıstık, armut, ceviz ve erik idi⁽⁹⁴⁾.

XX. yüzyılın başlarında İskenderun kaza merkezinde 126 arsa ve 2 bahçe; köylerinde ise 823 bahçe, 201 bağ ve 25.550 dönüm araziye kapsayan 4.527 adet tarla var idi. İskenderun'un mahsülleri, çeşitli hububat ile portakal ve limondan ibaretti⁽⁹⁵⁾.

94) F. Türkmen, *Mufassal Hatay Tarihi*, C. I, s. 69-79

95) *Salname-i Vilayet-i Haleb*, 1324, s. 276-278

Antakya kaza merkezi ve köylerinde 254 çiftlik, 3.110 bağ, 2.525 bahçe, 255 bostan, 49.521 tarla bulunmaktaydı. Antakya Kazası'nda hububat cinsinden buğday, arpa, yulaf, darı, kişne (kişniş-kara kimyon), nohut vs. çeşitli hububat yetiştirilmekte ve bu hububatın büyük bir kısmı Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Ayrıca bol miktarda ipek üretilmekte ve bunun da büyük kısmı Haleb ve diğer beldelere gönderilmekteydi. Bunların yanında diğer önemli bir geçim kaynağı ise zeytindi⁽⁹⁶⁾.

Belen Kazası'nın kuzey, güney ve batı tarafları tamamen bağlık, bahçelik olup, her çeşit nefis meyvalar bulunmaktaydı. Belen'de imal edilen pekmez ve sucuk meşhurdu ve kasaba civarında 238 bahçe ile 731 bağ var idi⁽⁹⁷⁾.

1934'lü yıllarda, tarımda modern makinelerin kullanılmasına başlanmasıyla üretimde büyük bir artış kaydedildi. Bu dönemde bir yılda üretilen başlıca ürünler ve yıllık üretim miktarı ise şöyle idi: Buğday (240.000 kental), Arpa (72.000 kental), Yulaf (63.000 kental), Üzüm (57.000 kental), Küşne (18.000 kental), Portakal (17.500 kental), İncir (16.000 kental), Darı (15.000 kental), Cilban (15.000 kental), Nohut (13.000 kental), Şeker kamışı (3.500 kental), Tütün (1.400 kental), Pamuk (1.050 Kental).

Antakya ve çevresinde yapılmakta olan ipek üreticiliğinin bin yıllık bir geçmişi olduğu sanılmaktadır. Yörede 1897'ye kadar ipek kozası ilkel yöntemlerle elde edilmekteydi. Senede birkaç bin paket böcek beslenir, ancak 20-30 bin kilo koza alınır. Daha sonraları Bursa'da açılan İpekçilik ve Tohumculuk Okuluna gönderilen iki genç, orada iki yıl eğitim görüp yeni teknikleri öğrendikten sonra dönerek, modern usülleri böcek yetiştiren şehirli ve köylülere öğretiler. O dönemde bütün ova dut ağaçlarıyla kaplıydı. Bahçelerde kamış yetiştiriliyor, sedirler bundan yapılıyordu. Yeni yöntemle yapılan çalışma sonucunda üretim 1904 yılında 300.000, 1909 yılında 600.000, 1918 yılında 1.000.000 kiloyu

96) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 293-296

97) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 328-329

buldu. Bunun sadece öşürü (vergi) 40.000 altın lira tutuyordu. Birinci Dünya savaşıdan sonra suni ipekçiliğin gelişmesiyle kozacılık gerilemeye başladı. 1930'lu yıllardan sonra bahçelerde dut ağacı sayısı hızla azaldı, meyvecilik yaygınlaşmaya başladı⁽⁹⁸⁾.

Hatay coğrafyasının her tarafı hayvan yetiştirmeye elverişliydi. Amik ovası ve karasu havzası hayvan yetiştiriciliği için müsait bir konumdaydı, özellikle dağ köyleri hayvancılık için önemli bir yer tutmaktaydı. 1930'lu yıllarda Hatay içerisinde bulunan tahmini hayvan sayısı, at, eşek, katır, deve 5 000, sığır 40.000, koyun 55.000, keçi 100.000 ve manda 1.000 kadardı⁽⁹⁹⁾.

b - Sanayii ve Ticaret

Hatay bulunduğu coğrafya itibari ile sanayii ve ticaret için elverişli bir konuma sahiptir. Bölgede bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarının çokluğu bu iki sektörün gelişmesi için önemli bir imkandı.

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ilk petrol aramaları da İskenderun bölgesinde gerçekleştirilmiştir. XIX. asrın sonlarında Haleb Vilayeti'ne bağlı bir kaza olan İskenderun'un Kabaev nahiyesine bağlı Çengen köyünde yapılan aramalarda petrole rastlanmış ve 17 Temmuz 1887'de İstanbul'da kimyaşer Moreau tarafından yapılan tahlillerde kesin sonuç alınmıştı. Bu petrol imtiyazı çeşitli kişilerde el değiştirerek, 26 yıl sonra (15 Ocak 1916)'da feshedilmişti. Günümüzde İskenderun Körfezinde petrol arama çalışmalarının sürmesi bölgede petrol bulunma ihtimalini göstermektedir⁽¹⁰⁰⁾.

İskenderun Kazası'nda, XX. yüzyılın başlarında iktisadî mahiyeti olan birçok kurumlar ve ticarethaneler vardı. İskenderun'daki Gazhane İdaresi, Ziraat Bankası Meclisi, Ticaret ve Ziraat Odası, Osmanlı Bankası

98) M. Tekin, a.g.e., s. 158

99) F. Türkmen, a.g.e., s. 78-79

100) İdris Bostan, "Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu Ve İskenderunda İlk Petrol İşletme Çalışmaları", Coğrafya Araştırmaları, C. I, S. 2, Şubat-1990, s.129-135

Şubesi ve Reji İdaresi (Tekel idaresi) bu kurumlardandı⁽¹⁰¹⁾. Kaza merkezinde, iktisadî ve ticarî hayata canlılık veren 1 hastane, 1 belediye eczanesi, 1 gaz deposu, 1 kiprit deposu, 1.199 hane, 446 dükkan, 7 çeşme, 25 mağaza, 17 han, 2 hamam, 20 fırın, 21 kahvehane, 13 meyhane, 2 gazino, 4 lokanta, 1 silahhane, 5 meyhan fabrikası, 6 hotel bulunmaktaydı. Köylerinde ise; 1.940 hane, 44 dükkan, 18 değirmen var idi.

İskenderun bulunduğu coğrafî mevkii itibariyle, Haleb ve Diyarbakır ile Irak hattının iskelesi olduğundan çok büyük ticarî öneme sahiptir. Süveyş Kanalı açılmadan önce Hindistan'ın, Bahr-i Sefide (Akdeniz)'de birinci iskelesi sayılırdı. Bu tarihlerde kasabaya yarım saat mesafede bulunan Pınarbaşı ismindeki yöreden çıkan gayet hafif ve leziz suyun demir konuklar (borular)'la kasabaya akıtılması ile İskenderun Kasabası bir kat daha şeref kazanmıştır⁽¹⁰²⁾.

Bir sene içerisinde İskenderun Limanı'na 400 bin tonilatoluk 600 vapur ve gemi uğrayarak, 3.296.774 liralık ihracaat ve ithalaat meydana gelmiştir. İhracaat ve ithalaat mamülleri arasında çok çeşitli maddeler bulunmaktadır. İskenderun'un Arsuz nahiyesi ile Abacalı köyünde epeyce önemli ormanlar ve Arsuz'da zengin bir cam madeni, Ekbez köyünde bir maden suyu ve Çengen köyünde bir gaz madeni var idi⁽¹⁰³⁾.

Antakya Kazası'nda da iktisadî yönden değerlendirilebilecek kuruluşlar ve ticarethaneler mevcuddu. Antakya'daki Ziraat Bankası Meclisi ve Reji İdaresi bu kuruluşlardandı⁽¹⁰⁴⁾. Kaza'nın, iktisadî ve ticarî durumunu yansıtan 1 askerî hastane, 10.281 hane (kasaba merkezinde ve bağlı yerlerde), 5 hamam, 2.553 dükkan, 330 mağaza, 24 han, 2 otel, 123 değirmen, 32 fırın, 30 kahvehane, 3 gazino, 10 meyhane, 1 silahhane, 1 dabakhane, 12 kiremithane, 30 çeşme, 15 sabunhane, 30 ipek fabrikası, 1

101) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 266-271

102) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 276-277

103) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 278

104) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 284-286

un fabrikası, 50 zeytinyağı mengenesi, 1.602 anbar, samanlık vs. ve 3 dalyan bulunmaktaydı⁽¹⁰⁵⁾.

Antakya ahalîsi, sabunhanelerde zeytinyağı ile imal ettikleri sabunları, Kayseri, Adana, Sivas ve başka taraflara gönderirlerdi. Ayrıca Kaza'da, mensucat cinsinden en kaliteli mendiller, meşlih, kuşak, kefyeye, yatak çarşafı ve kadınlara mahsus ipekli çarşafı imal edilirdi. Yün ve pamukdan oda döşemeleri, aba ve dimi (Sıkı dokunmuş bir tür pamuklu kumaş) imalına mahsus tezgahlar vardı. Antakya'ya 6 saat mesafede müdüriyet merkezi olan Süveydiye İskelesi vardı. Bu iskele eskiden pek mamur iken sonradan geri kalmış ve o dönemde bu iskeleye zahire (buğday), odun ve kömür gibi eşya nakleden yelken gemileri ve bazen de vapur uğramaktaydı⁽¹⁰⁶⁾.

Belen Kazası'nda da çeşitli kurumlar ve ticarethaneler var idi. Kaza'daki Ziraat Bankası Meclisi ve Reji İdaresi bu kurumlardandı. Belen'de, iktisadî yönden değerlendirilebilecek 675 hane, 2 hamam, 11 pınar, 2 köprü, 4 su değirmeni, 130 dükkan, 1 hotel, 6 han, 6 fırın, 7 dabakhane, 2 silahhane, 7 kahvehane, 1 gazino, ve 5 meyhane var idi⁽¹⁰⁷⁾.

Hatay sanayiini küçük el sanatları oluşturmaktaydı. Başlıca sanayii dalları, tahta işleri, kumaş sanayii, deri sanayii, maden el işleri, çanak-çömlek için kullanılan çamur sanayii ve gıda sanayii idi⁽¹⁰⁸⁾. Hatay'da 1934'lü yıllarda sanayii alanında biraz gelişme olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde İl sınırları içerisinde, 12 sabunhane (hepsi Antakya'da), 1 zeytinyağı taktirhanesi (İskenderun), 1 tereyağı fabrikası (Kırıkhan), 2 rakı imalâthanesi (Kırıkhan ve Reyhanlı), 110 zeytin mengenesi bulunmaktaydı⁽¹⁰⁹⁾.

105) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 293

106) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 295-296

107) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, s. 326-329

108) F. Türkmen, a.g.e., s. 81-87

109) M. Tekin, a.g.e., s. 158

Hatay sınırları içerisinde ticaret olmakla birlikte, asıl Hatay dışına yapılan ticaret önemliydi ve bu da İskenderun limanı vasıtasıyla yapılırdı. Hatay yöresinden ihraç edilen maddelerin başında ipek, daha sonra yaş ve kuru meyvalarla, portakal, limon, zeytinyağı, sabun, beyaz darı, meyankökü ve işlemeli kumaşlar gelmekteydi⁽¹¹⁰⁾.

Bu dönemde Hatay'da bazı gelişmeler olmaya başlamış, Ağustos 1921'de Antakya'da Asi nehrinden elektrik üretilmesi için teşebbüse bulunulmasına rağmen üretim ancak 3 Kasım 1931 tarihinde gerçekleştirilerek bazı yerlere elektrik verildi. 1931 yılında Belediye Reisi Süreyya Bey'in çabalarıyla Sancak Maliyesi'nden sağlanan 150.000 lira kredi ile Selevkoslar döneminde yapıldığı gibi Harbiye'den Antakya'ya içme suyu getirildi. Suyu yetersiz gelen İskenderun'a ise Aşkarbeyli köyü civarındaki "Karasu" adını taşıyan kaynak suyu, 150.000 lira sarfedilerek Eylül 1931'de şehre getirildi⁽¹¹¹⁾.

1935 yılında İskenderun Sancağının sınırları içinde 125 km. asfalt, 377 km. taşlı ve 45 km. dağ yolu bulunmaktaydı. İskenderun Toprakkale demiryolu hattının İskenderun-Payas arasındaki 20 km'lik bölümü Sancak sınırları içerisindeydi. Bu hattın yıllık taşıma kapasitesi 31.000 ton idi. 1935 yılı sonu itibariyle Sancak'taki otomobil sayısı 269'dur. (Otomobil sayısı 1919'da 15, 1930'da 353, 1934'te 280 idi.) Otomobil plakalarında Sancak'ın rumuzu Ax idi. İskenderun limanı yıllık 128.000 tonluk kapasiteye sahipti⁽¹¹²⁾.

Suriye'de yapılan yeni düzenlemelere göre; Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odalarının kuruluşu da düzenlenmişti. Ocak 1935'te bu üç odanın kurulması için alınmış olan kararlar, Sancak'a da tebliğ edildi. Odaların bu yeni düzenlenişinde, her odanın 18 üyeden meydana gelmesi esası getirilmişti. Ticaret Odası İskenderun'da, Ziraat ve Sanayi odaları

110) F. Türkmen, a.g.e., s. 88-91

111) M. Tekin, a.g.e., s. 114, 140-141

112) M. Tekin, a.g.e., s. 157

Antakya'da kurulacaktı. Odaları kuracak üyelerin tayinleri 1935-Şubat ayı başında yapıldı ve çalışmalar başladı⁽¹¹³⁾.

Hatay Devleti döneminde 1 Aralık 1938 günü, Hatay ürünlerinin Türkiye'ye gümrüksüz girmesi hakkındaki kanun yürürlüğe girdi ve ilk olarak Türkiye'ye tren ve vapurla sabun, zeytinyağı, sebze, portakal sevkedilmeye başlandı. Suriye ve Lübnan'dan Hatay'a girecek mallara 15 Aralıktan geçerli olmak üzere %15 gümrük vergisi kondu. Bir ay içinde İskenderun limanından Türkiye'ye yüzbin sandık portakal gönderilmiş, kış mevsimi olmasına rağmen sebze sevkiyatı hızla artmıştı. Türkiye'den Hatay'a buğday, un, koyun, sığır ve diğer kasaplık hayvanları gönderiliyordu⁽¹¹⁴⁾.

2 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY İKTİSADI TARİHİ

a - Tarım ve Hayvancılık

Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra her alanda olduğu gibi tarım ve hayvancılık alanında da önemli gelişmeler olmuştur. İlin 540.261 hektarlık toplam arazisinin yaklaşık % 50'si (268.906 hektar) tarıma elverişli alan haline getirilmiştir. Aynı zamanda hayvancılık alanında da önemli gelişmeler gösterilerek yörede beslenen hayvan sayısında bariz artışlar olmuştur.

1939-1941 yılları arasında Hatay'da üretilen ziraat ürünleri ile hayvanların sayısı ise şöyle idi⁽¹¹⁵⁾:

Yıllar	Hububat (Ton)	Bakliyat (Ton)	Sınai ürünleri (Ton)	Büyük ve küçükbaş hayvan
1939	31.094	16	64	1940 yılı-301.372
1940	67.909	28	180	1941 yılı-328.291
1941	37.392	13	109	1942 yılı-326.635

113) M. Tekin, a.g.e., s. 162

114) M. Tekin, a.g.e., s. 221

115) İstatistik Yıllığı, 1941-1942, Ankara, s. 162-163

1940'lı yıllarda Hatay arazisinin durumu tesbit edilmiş ve çeşitli alanlarda değerlendirilmesi için çalışmalara geçilmişti. Yapılan tesbitler sonucunda Hatay arazisinin durumu, aşağıda belirtildiği şekilde oluşturulmuştur⁽¹¹⁶⁾:

Arazi çeşidi	Hektar
Ormanlık alan	120.000
Bataklık alan	22.000
Amik Gölü	9.000
Dağlık ve Taşlık alan	22.000
Ziraat Arazisi	391.000
Toplam	564.700

K. Bilgemre'nin verdiği bilgilere göre; 1940'lı yıllarda Hatay'da 7.234'ü at, 8.818'i eşek, 2.384'ü katır, 87.271'i sığır, 4.519'u manda, 1.426'sı deve, 141.882'si kılkeçi, 80.152'si koyun ve 144'ü tiftik olmak üzere toplam 335.030 hayvan bulunmaktaydı⁽¹¹⁷⁾.

1953 yılı itibariyle Hatay'daki zirai çalışmalar sonunda hububat 168.558, bakliyat 4208, sınai bitkileri 31.180, meyve 9.235 ton civarında üretilmiştir⁽¹¹⁸⁾.

Son dönemlerde Hatay ili'nin Reyhanlı, Kırıkhan ve Antakya ilçeleri geniş ve verimli arazilere sahip olup, buralarda daha çok buğday, arpa, yulaf ve pamuk gibi ziraat ürünleri ekilmektedir. Samandağı, İskenderun ve Dört Yol ilçelerinde turfanda sebzeçilik yapılmakla birlikte, dağlık bölgelerde meyvecilik, bağcılık, zeytincilik ve tütün ziraati yapılmaktadır. Altınözü'de zeytincilik, Yayladağı'nda tütüncülük ve Hassa'da tarla ürünleriyle birlikte dağlık bölgelerinde bağcılık yapılmaktadır⁽¹¹⁹⁾.

116) Kadri Bilgemre, "Hatay'da Ziraat ve Hayvancılık", Hatay Haftası, Ankara, 1945, 121

117) K. Bilgemre, a.g.m., s. 122

118) İstatistik Yıllığı, 1846-1954, Ankara, 1955, s. 90

119) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 234

Hatay yöresinde, son yıllarda tarım alanında büyük gelişmeler olmuştur. Hatay sınırları içerisinde toplam 540.261 hektarlık arazinin, 268.906 hektarlık bölümü tarıma elverişlidir. Bu sahalarda başlıca hububat, pamuk, sebze, narenciye ve zeytin üretimi yapılmaktadır⁽¹²⁰⁾.

Günümüzde Hatay'da hayvancılıkta önemli bir gelişme olmamakla birlikte, İpek böcekçiliği alanında önemli bir gelişme olmuştur⁽¹²¹⁾.

b - Sanayii ve Ticaret

Hatay'da ekonomik hayat genellikle tarıma dayalıdır. Coğrafi konumu ve iklim şartlarının uygunluğu nedeni ile, endüstri bitkileri ve turfanda sebze ziraatı İl'in başlıca gelir kaynakları arasındadır. Özellikle pamuk, zeytin gibi endüstri bitkilerinin ekonomik hayattaki yeri oldukça büyüktür. Uzun yıllar bu hammaddelerin sadece üreticisi durumunda olan Antakya, bu maddeleri işler ve imal ettiği malları ülkemizin diğer yörelerine de sevkederek duruma gelmiştir. Tarıma dayalı olan Hatay ekonomisi, 1970'li yıllarda endüstriyel yapıya dönüşmüştür. Demir Çelik Fabrikaları, İplik dokuma fabrikaları, çırçır, nebatî yağ ve sabun fabrikaları Hatay İli'nin ekonomik hayatına canlılık getirmiştir. Tarıma dayalı alet ve makinalarla birlikte diğer bazı sanayi dallarında küçük endüstri üniteleri de kurulmuştur. Antakya'daki etken nüfusun % 90'ı 1967 tarihinden önce tarım alanında çalışırken, 1972 yılında endüstri alanında çalışan etken nüfus % 50'ye çıkmıştır⁽¹²²⁾. Bu tarihlerde Hatay'da örgütlenmiş ticaret yerleri, Antakya Ticaret Borsası, İskenderun Ticaret Borsası ve Antakya ile İskenderun Hali mevcuttu⁽¹²³⁾.

Yine 1970'li yıllarda Hatay yöresinde çeşitli madanler bulunmakla birlikte, bunlardan sadece demir ve krom madeni işletilmekteydi. Yapılan araştırmalarda Karaağaç Köyü ile Arsuz Bucağı arasında zengin amyant

120) Osman Tekinel, "Hatay İli'nin Tarımsal Yapısı", Hatay İli'nin Ekonomik Kalkınması, İstanbul, 1994, s. 30-31

121) O. Tekinel, a.g.m., s. 45

122) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 197

123) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 197-198

madeni bulunmuştur. 1950-1960 yılları arasında 157.793 ton krom ve 20.850 ton demir madeni ihraç edilmiştir. Hatay yöresinde sanayi oldukça gelişmiş ve tarımsal ürünlerin işletmesi şeklinde gelişen gıda sanayi, yörenin transit ve ihracaat merkezi oluşu sebebiyle, ilgili sanayinin kurulmasını da sağlamıştır. Bu sebeple Hatay'da çok sayıda gıda sanayileri ortaya çıkmıştır⁽¹²⁴⁾.

1970'li yıllarda Hatay'da, dokuma sanayii, kimyevi maddeler sanayii, ambalaj sanayii, makina ve teçhizatı sanayii, oto yedek parçaları sanayii, sabun ve deterjan yapım sanayii, inşaat malzemeleri yapım sanayii, ağaç sanayii, ayakkabı sanayii, orman ürünleri sanayii ve plastik sanayii dallarındaki çok sayıda kuruluşlar teşekkül etmiştir. Bu yıllarda Hatay yöresinde petrol ürünleri üretimi yapılmamakla birlikte depolama, dağıtım ve ulaşım işleri gelişmiştir. 1970'li yıllarda İskenderun'da bulunan bu petrol kuruluşları üç tane olup isimleri; Petrol Ofisi Güneydoğu Bölge Müdürlüğü, The Shell Co. Of Turkey Türkiye Şubesi İskenderun Kuruluşu, Mobil Oil Türk A.Ş. Akçay Ana Kuruluşu idi. Yine bu yıllarda Hatay, elektrik ihtiyacını Adana Hidro Elektrik ve Mersin Termik Santralı paralel bağlantısı ile Harbiye'deki Hidro Elektrik Santralı'ndan karşılamaktaydı⁽¹²⁵⁾.

Günümüzde Hatay ve civarı, hammadde kaynakları bakımından Tarımsal sanayii ve tekstil Sanayii için önemli bir konuma sahiptir. İskenderun Demir-çelik tesislerinin bölgede bulunması kaliteli çelik, otomotiv yan sanayii ve bunlara entegre olabilecek makina sanayii için, elverişli bir yapıya sahiptir⁽¹²⁶⁾.

Hatay, tarım, sanayi ve ticaret gibi sektörlerde önemli bir yere sahip olduğu gibi, iktisadî yönden büyük bir paya sahip olan turizm sektörü açısından da önemli bir konuma sahiptir. Çok eski dönemlerden günümüze kadar değişik medeniyetlerin eserlerini içerisinde bulunduran

124) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 199

125) Hatay İl Yıllığı, 1973, s. 200-207

126) Hasan Lök, İskenderun Ekonomisi, İskenderun, 1995, s. 6

ve bir açık hava müzesi görüntüsü sergileyen Hatay, il sınırları içerisinde bulunan doğal zenginliklere de sahiptir. İl dahilinde bulunan, mesire yerleri, plajlar, kaplıcalar, şifalı sular ve av sahaları, bölgenin gün geçtikçe turistik önemini artırmaktadır.

C - XX. YÜZYIL HATAY KÜLTÜR TARİHİ

Hatay'ın kültür tarihi çok eskilere, ilk çağlara kadar uzanmaktadır. Kırk asırlık tarihe mal olan medeniyet izlerine Hatay'ın her tarafında rastlamak mümkündür. İslâm öncesi dönemlerde önemli bir kültür merkezi olan Antakya, İslâmiyet'ten sonra da bir çok alimler, şairler ve tanınmış devlet adamları yetiştirdi. Her türlü sanat dalı bu yörede yer almıştır⁽¹²⁷⁾.

Osmanlı saltanatı altında da Antakya, eski itibarını muhafaza etmişti. Antakya, yalnız Hatay yöresinde değil, civar bölgeler ve hatta bütün Güney Anadolu'da; Kayseri ve Konya gibi Ulum-u şeriye ve Edebiyat-ı arabiye tahsili için en müsait bir irfan merkezi olarak tanınmaktaydı⁽¹²⁸⁾.

1 - 1900-1921 DÖNEMİNDE HATAY KÜLTÜR TARİHİ

XIX. asrın yarısıyla XX. asrın başlarında, Hatay'da mektep ve medrese mücadeleleri, eğitim ve öğretim hayatını sarsmıştır. Bir taraftan Tanzimatçıların çıkardığı sıbyan ve rüştiye mektepleriyle batılılaşma fikri, diğer taraftan artık ilmî hüviyetlerini tamamen kaybetmiş olan medreselik zihniyeti bu devrede mücadele haline girmişti⁽¹²⁹⁾. İlin kültür hayatında rol oynayan temel kurumların başında; çeşitli kademedeki okullar, kütüphaneler, ibadet yerleri, kütüphaneler ve diğer kurumlar gelmekteydi.

127) Mesud Fani Bilgili, *Hatay Kültür Tarihi*, Antakya, 1939, s. 11-12

128) M. Bilgili, *a.g.e.*, s. 12-13

129) M. Bilgili, *a.g.e.*, s. 14

a - Okullar ve Medreseler

I. Dünya Savaşı'na kadar Antakya'da mahalle mescidlerinde veya camilerin müsait medrese odalarında, öğrenci velilerinin verdikleri paralarla geçinen muallimler ders vermekteydiler. Bu dönemde Antakya'da 37 erkek ve 7 kız mektebi bulunmakta idi. Bu mektepler haricinde, umumi veya hususi dairelerinde ulûmu şeriye ve edebiye dersleri veren müderrisler de vardı⁽¹³⁰⁾.

1900'lü yılların başlarında Türk okullarının yanı sıra İl'in bazı yerleşim birimlerinde (Süveydiye) erkek ve kız Amerikan okulları bulunmakta idi. Ancak bu okulların ne zaman ve nasıl bir ruhsat alınarak açıldığı konusunda kesin bir bilgi bulmak mümkün olamamıştır⁽¹³¹⁾.

1901-1902 yıllarında İstanbul Ermeni Patrikhanesinin verdiği bilgilere göre; Hatay'da Ermenilerin 10 adet okulunda, 10 tane öğretmen görev yapıyor ve 440 erkek, 47 kız öğrenci eğitim görüyordu⁽¹³²⁾.

1317 (1899) tarihinde Adana vilayetine bağlı olan Payas kazasında bulunan Erzin yöresinde 4 medresede 90 öğrenci öğretim görmekteydi⁽¹³³⁾. 1318 (1900) tarihinde Haleb Sancağına bağlı olan İskenderun ve Antakya Kazalarında birer tane rüşdiye mektebi bulunmaktaydı. İskenderun'daki rüşdiyede 3 öğretmen, 1 hademe ve 40 talebe bulunmaktaydı. Antakya'daki rüştiyede ise; 4 öğretmen kadrosu, 1 hademe ve 35 talebe bulunmaktaydı⁽¹³⁴⁾. Aynı tarihte Haleb Livası'nın Antakya Kazası'nda, 11 mahallede bulunan 11 medresedeki 11 hocanın kontrolünde toplam 444 tane talebe öğrenim görmekteydi⁽¹³⁵⁾.

130) M. Bilgili, a.g.e., s. 16-18

131) M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, Ankara, 1990, s. 120

132) Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara, 1990, s. 48

133) *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, İstanbul, 2. Sene 1317, s. 1317

134) *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, İstanbul, 3. sene, 1318, s. 1252-1253

135) *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 1318, s. 1260-1263

Aynı dönemde, Haleb Livası'nın İskenderun Kazası'nda, kuruluş tarihi meçhul ve ruhsatsız olan, Rum Cemaatine ait 42 erkek öğrencisi bulunan, bir adet rüştiye mektebi vardı. Yine aynı vasıflarda İskenderun'da, Ermeni Cemaatine ait 30 erkek öğrencisi ve 26 kız öğrencisi bulunan iki adet rüştiye mektebi mevcuttu⁽¹³⁶⁾.

Yine aynı vasıflarda İskenderunda, Fransa Cemaatine ait 50 erkek ve 30 kız öğrencisi bulunan iki rüştiye mektebi var idi. Antakya'da ise, aynı vasıflara sahip olan, İngiltere Cemaatine mensup, idadi derecesinde, 38 erkek öğrencisi bulunan İngiliz Protestan Mektebi var idi⁽¹³⁷⁾.

1324 (1906) tarihli Salnameye göre; Haleb Vilayeti'ne bağlı olan İskenderun kaza merkezinde, 2 muallimi ile 35 öğrencisi olan bir mülkî rüştiye mektebi vardı. Yine merkezde birer muallimi ile birisinin 28 ve diğerinin de 82 öğrencisi olan iki ibtidaiye mektebi ve 2 muallimesi ile 75 öğrencisi olan bir kız ibtidaiye mektebi mevcuttu. Ayrıca merkezde 1 muallimi ile 98 öğrencisi olan bir Rum Ortodoks Mektebi ve bir muallimi ile 82 erkek ve 41 kız öğrencisi olan iki tane Ermeni Ortodoks Mektebi bulunmaktaydı.

İskenderun'a bağlı olan köylerden Karaağaç'ta 25, Ağçalı'da 24, Kiliseözü'nde 22 ve Elhub'da 23 olmak üzere 4 köydeki ibtidaiye mekteplerinde toplam 94 öğrenci bulunmaktaydı. Bunların dışında Fertisli Köyü'nde 1 muallimi ile 25 öğrencisi olan bir Ermeni Protestan Mektebi bulunmakta idi. İskenderun'da bu okulların dışında merkezde bir medrese ile 6'sı merkezde ve 4'ü de köylerde 10 tane sıbyan mektebi var idi⁽¹³⁸⁾.

Yine bu dönemde Antakya merkezde, 5 muallimi ve 50 öğrencisi bulunan bir mekteb-i rüştiye-i mülkî bulunmaktaydı. Ayrıca kaza merkezinde birer muallimi olan Habibi Neccar'da 40, Köprübaşı'nda 60, Affan'da 35, Saha'da 20 ve Dörtayak'ta 25 olmak üzere 5 ibtidaiye

136) Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318, s. 1268-1269

137) Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318, s. 1270-1271

138) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 271-272, 276

mektebinde toplam 180 öğrenci eğitim görmekteydi⁽¹³⁹⁾. Antakya'da bu okulların haricinde, 2 tane Protestan ve 1 tane de Yahudi mektebi ile 30 medrese bulunmaktaydı⁽¹⁴⁰⁾.

Süveydiye Nahiyesi'nde birer muallimi olan, Loşya'da 25, Meşrukiye'de 10, Mugayrun'da 15 ve Cilye'de 10 olmak üzere 4 köydeki ibtidaiye mektebinde toplam 60 öğrenci bulunmaktaydı. Karamurt Nahiyesi'nde birer muallimi olan, Aydın'da 15, Menguliye'de 15, Telil Hanbelas'ta 7, Saylıca'da 17 ve Dursuniye'de 15 olmak üzere 5 köydeki ibtidaiye mektebinde toplam 69 öğrenci mevcut idi. Harbiye Nahiyesi'nde ise; yine birer muallimi olan, Kurye'de 10, Yaktu'da 13 ve Bağdadiye'de 10 olmak üzere 3 köydeki ibtidaiye mektebinde toplam 33 öğrenci öğrenim görmekteydi⁽¹⁴¹⁾.

Belen kaza merkezinde, bir muallimi ile 33 öğrencisi olan bir rüştiye mektebi ve bir muallimi ile 27 öğrencisi olan bir ibtidaiye mektebi bulunmaktaydı. Bu okulların dışında bir de Ermeni mektebi vardı⁽¹⁴²⁾.

1907 senesinde yayınlanan Salnameye göre; Hatay yöresindeki 120.224 nüfusun yanında, 52 iptidaî ve üç rüştiye mektebinde 1.262 öğrenci eğitim görmekteydi⁽¹⁴³⁾.

Osmanlı Ordusu 1918 senesi sonlarına doğru Suriye'den bozgun bir halde çekilmesi sonucu, Hatay halkı Faysal Hükümetini ve Türkiye'yi destekleyenler olarak ikiye bölünmüştü. Ayrıca Fransa da yörede manda idaresini kuvvetlendirmek için faaliyet göstermekteydi. Bölgenin içinde bulunduğu bu duruma uygun olarak Hatay'da millî ve manevî değerlere göre eğitim ve öğretim yapma imkanı kalmamıştı. Çünkü Fransa kendi menfaatleri için halkın, dinî, etnik ve diğer duygularını her fırsatta kullanıyordu⁽¹⁴⁴⁾.

139) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 285

140) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 293

141) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 289-290

142) Haleb Vilayet salnamesi, 1324, s. 327-329

143) M. Bilgili, a.g.e., s. 19

144) M. Bilgili, a.g.e., s. 28-29

Fransızlar Hatay'ı işgal ettikleri zaman Antakya'da Meşrutiyet devrinde yapılmış olan beş sınıflı bir idadi ile birisi kız, diğeri erkek çocuklarına ait olmak üzere iki rüştiye mektebi bulunmaktaydı. Beylan'la İskenderun kasabalarında da birer rüştiye mektebi vardı; gene bu kasabalarda ve Hatay'ın çeşitli bölgelerinde 41 iptidaî mektebi bulunmaktaydı⁽¹⁴⁵⁾.

b- İbadethaneler ve Kütüphaneler

İskenderun merkezde dinî ve kültürel faaliyeti olan 2 camii, 1 kütüphane, 4 kilise ve manastır, 1 havra bulunurken; köylerde 3 camii ve mescid ile 1 kilise mevcuddu⁽¹⁴⁶⁾.

Bu dönemde, Antakya'da, 1290 (1873) tarihinde Muhibbi Mahallesi'nde Mehmed Efendi tarafından inşa edilen ve içerisinde 1000 adet kitap bulunan Rauf Efendi Kütüphanesi bulunmaktaydı⁽¹⁴⁷⁾. Antakya'da dinî ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı 130 camii ve mescid, 5 tekke ve zaviye, 5 kütüphane, 15 kilise ve havra bulunmaktaydı⁽¹⁴⁸⁾.

Belende ise; Müslümanlara aid 1 camii, 4 mescid, 1 tekke ve medrese, 4 sıbyan mektebi ve Ermenilere aid 1 kilise var idi⁽¹⁴⁹⁾.

XX.yüzyılın başlarında Haleb Livası'nın merkezi olan Haleb Kazası'nda, Türkçe ve Arapça eserler basabilen resmî bir matbaanın yanında, Türkçe ve Arapça eserler veren, Hoca Naum-u Veled-i İlyas Hakim adlı birine aid olan özel bir matbaa daha var idi. Ayrıca Liva'da Haham Şaban'a aid olan ve İbranice eserler basabilen bir matbaa daha bulunmaktaydı. Liva genelinde Türkçe ve Arapça olarak dağıtımı yapılan "Fırat" adlı resmî bir gazete var idi. Bunların hepsi Liva merkezi olan Haleb Kazası'nda çıkarılmaktaydı⁽¹⁵⁰⁾.

145) M. Bilgili, a.g.e., s. 34

146) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 276

147) Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318 s. 1272-1273

148) Haleb Vilayet Salnamesi, 1324, s. 293

149) Haleb Vilayet salnamesi, 1324, s. 327-329

150) Salname-i Maarif-i Umumiye, 1318, s. 1272-1273

2 - 1921-1939 DÖNEMİNDE HATAY KÜLTÜR TARİHİ

Bu dönem, Hatay'ın anavatandan ayrı, Suriye'ye bağlı Fransız mandası altında kaldığı dönem ile son bir yılını bağımsız bir devlet olarak geçirdiği dönemdir. Bu dönemde Hatay'da, Fransız ve Arap kültürünün yerleştirilme çabaları olmakla birlikte, bunda fazla başarı elde edilemediğini görmekteyiz.

XIX. asrın ortalarından itibaren Türkiye'de bir kültür kargaşası bulunmakta idi. Bu kargaşanın meydana gelişinde Hıristiyan misyonerlerin yapmış olduğu faaliyetlerin çok önemli bir yeri bulunmaktaydı⁽¹⁵¹⁾. Misyonerlik faaliyetleri için en elverişli yerler ise yabancı okullardı. Hatay topraklarında açılan yabancı mekteplerin epeyce eski bir mazisi vardır. Bunların hepsi de XIX. asrın ikinci yarısında hudutlarımız içine yerleşen muhtelif batı milletlerine mensup misyonerler tarafından meydana getirilmiştir. Daha önce Suriye bölgesinde Fransız ve İngiliz misyonerleri bulunuyorlardı; özellikle Fransızlar XVIII. asır öncesinden bölgede faaliyete geçmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki güç durumunu gören batı emperyalizminin misyoner şirketleri harekete geçerek Lübnan kıyıları ve Kuzey Suriye'ye akın etmeye başladılar.

Hatay yöresinde ilk olarak XIX. asır ortalarında gelmeye başlayan ve Cihan harbine kadar devam eden misyoner faaliyetleri sonucu, Hatay'ın birçok yerleşim yerlerine hastane, manastır, kilise, okul, mezarlık gibi binalar yaptırılmış ve azınlıklar devlet aleyhinde teşkilatlandırmışlardır. Ayrıca her misyoner teşkilatı, azınlıkları kendi mezhebine girdirmek için gayret göstermiştir. Cihan Harbi'nde bu misyoner teşkilatlarına ait kurumlar kapatılmış, fakat savaş sonrası eskisinden daha yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir⁽¹⁵²⁾.

a- Manda Döneminde Eğitim ve Öğretim

151) E. Kırşehirlioğlu, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul, 1963, s. 15-16

152) M. Bilgili, *a.g.e.*, s. 21-25

Hatay'da, Manda yönetiminin ilk yıllarında Türk olmayan unsurlar için mektepler açılmağa başlandığı halde, Türk mekteplerinin sayısı artırılmadı ve Türk diliyle öğretim yalnız Türk mekteplerine mahsus kılındı. Manda idaresi tarafından yapılan yeni tayinlerle Türk Kültürünü, Arap ve Fransızlaştırmaya başladılar. Bu yeni tayinlerin başında azınlıklar ile Araplar yer alıyor ve Türkler ve Türk Kültürü aleyhinde her türlü çabayı gösteriyorlardı⁽¹⁵³⁾.

1928 yılına kadar devam ettirilen Araplaştırma politikası, bu tarihten sonra yerini Fransız kültürünü hakim kılma faaliyetlerine bıraktı. Yine çalışmaların çoğu Türkler üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu hal, 1928 senesinde Sancak maarifinde çalışmak üzere gönderilen dört Fransız muallimi ile resmî bir hal aldı. Artık Fransız dili ve Kültürü, Türk ve Arap Kültürü üzerinde hakim kılınmaya başlanmıştı. Bu sebeple Fransız muallimlerinin sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Yapılan çalışmalarda, yeni sınıfların açılması, okunacak kitaplar, eğitimle ilgili harcamalar konusundaki taraflı uygulamalar Türk kültürünü zayıflatıyordu⁽¹⁵⁴⁾.

Hepsi de Yabancı misyonerler tarafından idare edilen ve Cihan Harbinde kapatılan okullar, Manda idaresi döneminde tekrar açılarak daha rahat bir çalışma içine girmişlerdir. Kaposen papasları Antakya'da, Lazaristler Kırıkhan'da, Frerler İskenderun'da, Senjozef sörleri İskenderun ve Antakya'da, Perkarem İtalyan müessesesi İskenderun'da, Doktor Lepsiyos'un kurduğu Alman şark misyoner şirketi Kesep'de ve İngiliz misyonerleri de Süveydiye, Antakya ve İskenderun'da yeni ve muazzam binalar yaparak işe koyuldular.

Hatay'ın Manda idaresine girdiği 1921 tarihinde İskenderun Sancağı'nda fiilen 26 mektepte 1.550 talebe bulunmakta idi. Yine 1921 tarihinde Hatay hududuna dahil bulunan yerlerde 32 iptidaî, 3 rüştiye ve Antakya şehrinde beş sınıflı bir idadi olmak üzere 36 resmî hükümet mektebi mevcuttu. Bunlardan başka Türk olmayan unsurlara ait mektepler

153) M. Bilgili, a.g.e., s. 42-45

154) M. Bilgili, a.g.e., s. 46-64

olduğu gibi, yabancılar tarafından açılmış ve manda idaresinden himaye görmeye başlamış ecnebî mektepleri de vardı. Manda devresinden evvel Hatay'da Türk olmayan unsurların hususi mektepleri yoktu. Bunlarla daha ziyade misyonerler meşgul oldu. Yalnız Ermenilerin 8 tane küçük köy mektebi ve Ortodoksların da Rusya himayesinde iki ibtidaî mektebi vardı⁽¹⁵⁵⁾.

Bu okullar serbest bir şekilde ve hiçbir yere hesap vermeden faaliyetlerini sürdürüyorlardı. 1935 senesi istatistikine göre bu müesseselerde okuyan öğrenci sayısı 2.432'ye çıkmıştı. Bunların arasında yalnız 113 müslüman bulunuyordu, bunların da yarısından fazlası Eti Türklerinin çocuklarıydı. Kalanın tamamı Hristiyan çocukları idi ve bu rakam Hatay'da bulunan gayrimüslim talebenin %83'üne ulaşmaktaydı. Bu çocuklar o ecnebî mekteplerde Türkçe öğrenemediler. Halbuki hepsinin ailesi Türkçe konuşuyordu. Manda İdaresi, Hatay'da bulunan her unsura, Türkçeyi bildikleri halde, kendi öz dilinde eğitim yapma imkanı sağlayarak, onları kendi menfaatleri için kullanmaya çalışmıştı. Osmanlı Hükümeti zamanında bu azınlıklar Arapça kadar Türkçe de bilmelerine rağmen, Manda idaresi başladıktan sonra yeni nesle Türkçe öğretilmedi ve mekteplerde Türk diline yer verilmedi⁽¹⁵⁶⁾.

b- Hatay Devleti Döneminde Eğitim ve Öğretim

Manda idaresi kalkıp Hatay Devleti kurulunca, bir ders yılı devam eden bu dönemde bazı gelişmeler olmuştu. Anavatan'dan Hatay'a eğitim elamanları gönderilmiş, yeni okullar açılmış ve böylece öğrenci sayısında bariz bir artış olmuştur⁽¹⁵⁷⁾.

1939'lu yıllarda nüfus dairelerinin resmî istatistiklerine göre Hatay'da, 12.245 Ortodoks ve 2.000 kadar da Katolik vardı. Bunlardan Ortodoksların biri kız ve biri erkek çocuklarına ait Antakya'da iki ve Süveydiye'de bir ilkokulları bulunuyordu. Bu okullar I. Dünya

155) M. Bilgili, a.g.e., 19-20

156) M. Bilgili, a.g.e., s. 68-71

157) M. Bilgili, a.g.e., s. 73

Harbi'nden önce mevcuddu. Ve yerli halkın yardımından ziyade Rus çarlığının yardımıyla yaşıyordu.

Hatay bölgesinde, Katoliklerle, toplam sayıları bini geçmeyen Protestan ve Yahudilerin de kendilerine ait ötedenberi mektepleri olmadığı için, bu cemaatin çocukları Fransız ve İngiliz misyonerlerinin açtıkları mekteplerde eğitim görmekteydiler. Bu eğitim tarzı, Manda idaresi kültür siyasetine pek uygun düştüğü için bu küçük cemaatler için ayrı mektepler açılmadı.

Fakat 1938 yılında Yahudiler kendilerine mahsus bir ilkokul açmış ve Türkçe tedrisat yapmışlardı. Diğer cemaatler de aynı yıl çocuklarına Türkçe okutmaya başlamışlardı. 1939 yılında da resmî ve hususî, yerli ve yabancı bütün mekteplerde Türkçe öğretilmiş ve kültür birliğine doğru ilk adım atılmıştı⁽¹⁵⁸⁾.

1938-1939 tarihinde Hatay'daki çok sayıda yabancı okul vardı. Bu okullar aşağıda öğrenci mevcutlarıyla birlikte verilmiştir. Bu listedeki Ermeni Ortodoks ve Rum Mektepleri hariçten yardım gördükleri için Ecnebî Okullar arasında sayılmıştır⁽¹⁵⁹⁾.

Okul Adı	Kız	Erkek
Antakya Sen-Piyer (Frerler) Erkek Okulu	-	171
Antakya Sen-Josef (Sörler) Kız Okulu	156	-
Antakya İngiliz Okulu	90	127
Antakya Ortodoks Erkek Okulu	-	279
Antakya Ortodoks Kız Okulu	173	-
Antakya Ermeni Muhtelit Okulu	42	38
İskenderun İngiliz Muhtelit Okulu	105	99
İskenderun (Frerler) Okulu	-	388
İskenderun Sen-Josef (Sörler) Kız Okulu	253	-
İskenderun İtalyan Sen Jorc Erkek Okulu	-	210
İskenderun Karemlen (Sörler) Kız Okulu	181	-
İskenderun Nobaryan Muhtelit Okulu	235	289
İskenderun Yunan Muhtelit Okulu	66	69
İskenderun Muhtelit Ortodoks Okulu	32	39
Kesap Alman Yetimhanesi	17	75
Toplam	1.308	1.746
Genel Toplam	3.134	

158) M. Bilgili, a.g.e., s. 71-72

159) M. Bilgili, a.g.e., s. 27

Hatay Devleti kurulup Hükümetin oluşturulmasından sonra, Eğitim Bakanlığı'na A. Faik Türkmen getirilmiş ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına kadar bu göreve devam etmiştir. Eylül 1938'de göreve başlayan Hükümeti eğitim yönünden önemli problemler ve büyük imkansızlıklar bekliyordu. Bütün imkanlar yabancılar, azınlıklar ve belirli yerlere harcanmış olduğundan, ayrıca sürekli ve planlı bir çalışma merkezi, planı ve yöntemi de olmadığından işe nereden başlanacağı büyük bir problem olarak ortaya çıkmıştı. Eğitim teşkilatının, Türk kontrolünden çıktığı zamandan o güne kadar çok şey değişmişti. Ayrıca bu süre içinde yapılan çalışmalarla ilgili bütün belge ve kayıtlar da manda idaresi görevlilerince alıp götürülmüştü.

Yeni devletin yapacağı iş, Hatay'ın yönünü Suriye'den Türkiye'ye çevirmektir. Fransa ve Suriye, Hatay'ın Türkiye ile ilişkilerini keserlerse öksüz ve zayıf düşeceğini ve kolayca ellerine geçeceğini düşünmüşler ve bunun için ellerinden geleni yapmışlardır. Hatay da ilk iş olarak Türkiye ile sıkı kültürel ilişkiler kurdu, gençlerini Türkiye'deki çeşitli okullara gönderdi. Türkiye aleyhine çalışan, Suriye ve Fransa'ya hizmet eden görevliler bu görevlerinden uzaklaştırıldı. Bu arada müfettiş P. Pazantay da istifa etmek zorunda kalınca yerine, Nuriye Siliöz Tedrisat Müfettişi olarak tayin edildi. Okullara Hatay doğumlu öğretmenler tayin edilmekle kalınmadı ve Türkiye'den öğretmenler getirildi.

Türkiye'den gelen öğretmenler, Manda idaresi zamanında eğitim ve kültür hayatında açılan yaraların sarılması ve Hatay'da Türk kültürünün yeniden canlandırılıp yaşatılması için Hatay eğitimcilerine yardımcı olmuşlardır. Fransız kalıntısı okullar kapanmış, yabancı ve azınlık okulları bazı düzenlemeler yapmışlar ve programlarında Türkçeye yer vermişlerdir. Arapça devletin resmî dili olduğundan Arapça ile öğretim yapan okulların bu dille devamına izin verilmiş fakat Fransızca öğretim yapılmasına izin verilmemiştir. Bu dilin sadece yabancı dil olarak okunmasına izin verilmiş, bütün programı Fransızcaya dayanan okullar kapanmıştır⁽¹⁶⁰⁾.

160) M. Tekin, *Hatay'da Eğitim ve Kültür*, İskenderun, s. 74

Manda idaresi zamanında "Unas Mektebi" denen kız ortaokulu Hatay Devleti zamanında Kız Lisesi haline getirilmiş, Antakya Lisesi de "Hatay Lisesi" adını almıştır. İlçe merkezlerinde ortaokul açma çalışmaları başlarken buralarda mevcut okullara birer sınıf daha eklenmiştir. Bu öğretim yılında İskenderun Ortaokulu'nda, zamanında öğretmen ve kitap sağlanamadığından dersler uzun süre boş geçmiştir. Bu sıkıntılara rağmen Türk kültürünü canlı tutmak için çalışmalar devam ederken, Belen İlkokulu'na "Şükrü Kanatlı İlkokulu" adı verilmiştir⁽¹⁶¹⁾.

1938-1939 yılında Hatay'daki şehir merkezlerindeki okullar ile okulu bulunan köylerin isimleri aşağıda verilmiştir.

Antakya Merkez İlçe'de bulunan ilkokullar: Köprü İlkokulu, Habibi Neccar İlkokulu, Kastal Yeni Okul, İlk Açılan Erkek İlkokulu, Kız İlkokulu, Yeni Açılan Kız İlkokulu, Merkez Affan Erkek İlkokulu, Affan kız Okulu, Saha Erkek İlkokulu.

İskenderun Merkez'de, Muhtelit Türk Okulu ve Muhtelit Arap Okulu; Beylan'da Kanatlı İlkokulu ve Beylan Ermeni Mektebi ve Reyhaniye'de Reyhaniye İlkokulu, Reyhaniye Kız İlkokulu, Kırıkhan İlkokulu, Kırıkhan Ermeni Mektebi, Ordu Erkek Okulu, Ordu Kız Okulu, Şeyh Köyü İlkokulu ve Süveydiye İlkokulu.

İlçe merkezleri haricinde, Hatay'a bağlı şu köylerde de okul bulunmakta idi: Antakya'nın köylerinden Supha (Üzümdalı), Çaksına (Dağdüzü), Karbeyaz, Harbiye, Cünthe (Tokaçlı), Suru (Sarılar), Babatorun, Mukabrus (Yolağzı), Mishanı (Yunushan), Karaksı (Kavutçu), Avakiye (Üçgedik), Aydi (Ekinci), Mengüliye (Koçören), Tünel Humbeles (Toygırlı), Bityas (Batıayaz) ve Yoğunluk köylerinde ilkokul var idi.

Kırıkhan'ın köylerinden Delibekirli, Aktepe, Kömürçukuru, Ayrıanca, Yenişehir ve Asker Çayırı köylerinde ilkokul bulunmaktaydı.

161) M. Tekin, a.g.e., s. 74-75

İskenderun'un köylerinden Akarca, Karayılanlı (Kadrosu münhal), Sakıt, Abacalı Güzelli, Abacalı Oğullu, Karahüseyinli, Müftüler, Soğukoluk (Öğretmeni Ermeni), Karaağaç, Akçay, Kiliseönü, Ekber (Öğretmeni Türk değil), Arsuz (Öğretmeni Türk değil), Haymaseki, Elhup ve Araphan köylerinde de ilkokul var idi.

1938-39 öğretim yılındaki eğitim faaliyetleri bu okullar ve kadrolar ile tamamlanmıştır. 1939 yılında okuma yazma öğretimi çalışmaları da yapılmış, ilgi görmüştür⁽¹⁶²⁾.

3 - 1939'DAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY KÜLTÜR TARİHİ

Hatay'ın Anavatana katılmasıyla birlikte her konuda olduğu gibi, Hatay'ın kültür durumunda da büyük değişiklikler olmuştur. Yılların geçmesiyle birlikte kültür hayatında olumlu gelişmeler olmuştur.

a - Okullar

Hatay Anavatan'a katılınca yeterli sayıda öğretmen atamaları yapılmış ve 1939-1940 Öğretim yılı 2 Ekim günü başlamıştır. Okullarda karma eğitim uygulanmaktadır. Lise müdürü Zekeriya Gökaytaç, okullar açılmadan önce ayrılmış, yerine kısa süre Remzi Siliöz vekâlet etmiş, müdürlüğe atanan Balıkesir lisesi matematik öğretmeni Naci Alev Eylül ayı içinde göreve başlamıştır. Kız Lisesi müdürlüğüne atanan Kastamonu Kız Lisesi Tabiiye Öğretmeni Mazhar Egilmez de Ekim ayında göreve başlamıştır.

Ocak 1939'da İskenderun Halkevinde Türkçe dersleri verilmeye başlanmış, okuma yazma bilmeyenlere kurslar açılmış, kadınlar ve erkekler ayrı ayrı kursa alınmışlardır. İlkokul öğretmenlerinin verdiği bu kurslar, bir süre sonra gece kurslarıyla artırılmış. 16 Kasım 1939'da resmî olarak okuma yazma çalışmaları başlatılmış, Hatay ilinde ilk millet

162) M. Tekin, a.g.e., s. 76

mektepleri açılmıştır. Hatay'ın ilk Millî Eğitim Müdürü Rifat Necdet Evremer'dir⁽¹⁶³⁾.

1941-1942 öğretim yılında Hatay'da öğrenim çağında 22.925 kız, 29.497 erkek olmak üzere toplam 52.422 çocuk vardı. Eğitimli okullara 1.040 kız, 3.507 erkek devam etmektedir. Bütün vilayette 88 ilkokul, 135 eğitimli okul bulunmaktadır. Öğretmen sayısı 188'dir. Aynı yıl Erkek Lisesinin 820, Kız Lisesinin 280 öğrencisi, Kız Enstitüsünün 35, Akşam kısmının 189 öğrencisi, İskenderun Ortaokulu'nun da 407 öğrencisi bulunmaktadır. Aynı yıl Erkek Bölge Sanat Okulu ve Orta Ticaret kısmı açılması düşünülmektedir. Kırıkhan Soğuksu Eğitim Kursunun Köy Enstitüsüne dönüştürülmesine çalışılmaktaydı. Burada açılan Bölge Okulu 1953'te kapanmış, eşya ve araçları Yetiştirme Yurduna devredilmiştir.

Zaman geçtikçe Hatay Nüfusunun artmasına paralel olarak, okul ve öğretmen sayısı da artmıştır. 1982-1983 öğretim yılı başında Hatay'da, 579 ilkokul, 4.868 öğretmen ve 145. 253 öğrenci bulunuyordu⁽¹⁶⁴⁾.

Hatay'da 1982-1983 öğretim yılı başında Kız Meslek Liseleri ve Pratik Kız Sanat Okulu bünyesinde 5 anaokulu, 72 ilkokulda anasınıfları, toplam 130 öğretmen, 3.420 öğrenci vardır. Bu dönemde anasınıflarının sayısı ile devam eden öğrenci sayısının miktarının artırılması için yoğun çaba harcanmıştır⁽¹⁶⁵⁾.

Antakya Lisesi Hatay'da mevcut okulların içinde en eski geçmişe sahip olanıdır. Bundan sonra Kız Ortaokulu, Kız Lisesi ve 1939 yılında Frerler Okulunun yerine açılan İskenderun Ortaokulu takip etmiştir.

1941-1942 öğretim yılında açılan Antakya Kız Meslek Lisesi bünyesinde Akşam Sanat Okulu da açılmış, İskenderun Akşam Kız Sanat Okulu ise 1 Ocak 1949 da öğretime başlamıştır. 1982-1983 öğretim yılı başında ilde dört Kız Meslek Lisesi vardı.

163) M. Tekin, a.g.e., s. 76-77

164) M. Tekin, a.g.e., s. 77

165) Tekin, a.g.e., s. 80

Hatay'da ilk Endüstri Meslek Lisesi (Erkek Sanat Okulu) 1944-1945 öğretim yılında Antakya'da açılmıştır. 1982 yılında Antakya ve İskenderun'da Endüstri Meslek Liseleri açılmış ve 1983 yılında her ikisi lisenin bünyesinde de Teknik Lise bulunmaktaydı.

Hatay İlköğretmen Okulu 1960 yılında açılmış 1978 yılında kapanmıştır. Aynı binada 1975 yılında açılan iki ve üç yıllık Eğitim Enstitüsü, 1980 yılına kadar öğretime devam etmiştir. Eğitim Enstitüsü 1982-1983 döneminde Çukurova Üniversitesine bağlı "Eğitim Yüksek Okulu" adıyla açılarak eğitim ve öğretimine devam etmiştir.

1961-1962 öğretim yılında Kız Lisesi, Merkez Ortaokulu'na dönüştürülmüş, bu okul 1974 yılında Merkez Lisesi olmuştur. Merkez Lisesi yeni binasına taşınınca eski binasında Fevzi Çakmak Ortaokulu açılmıştır. Antakya İmam Hatip Lisesi 1966-1967, Ticaret Lisesi 1968-1969 öğretim yılında açılmışlardır.

Hatay İli'nde 1982-1983 öğretim yılı başında bağımlı ve bağımsız ortaokulların sayısı 80'dir. (Özel Ata Lisesi ve 1983-1984 yılı başında kapanan yedi köy ortaokulu dahil.) Bütün ortaokullarda toplam 673 öğretmen ve 26.342 öğrenci vardı.

1982-1983 öğretim yılında Hatay ilinde, 21 lisede 828 öğretmen, 9.932 öğrenci; 6 İmam Hatip Lisesinde 142 öğretmen, 929 öğrenci (Birinci devrede 2.025 öğrenci); 4 Ticaret Lisesinde 117 öğretmen, 1.712 öğrenci; 4 Kız Meslek Lisesinde 117 öğretmen, 359 öğrenci (Birinci devrede 1.971 öğrenci); 2 Endüstri Meslek Lisesinde 96 öğretmen ve 1.038 öğrenci bulunmaktaydı. Antakya'da 1975 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına bağlı bir Sağlık Meslek Lisesi, Reyhanlı'da Tarım Bakanlığına bağlı olarak 1967-1968 öğretim yılında bir Ziraat Meslek Okulu (Lise) açılmıştır.

Atatürk'ün doğumununun 100. yılında başlatılan okuma-yazma seferberliği çalışmalarında Hatay'da büyük başarı sağlanmış ve açılan 3.388 kursa 71.478 vatandaş kaydolmuştur⁽¹⁶⁶⁾.

Hatay'da değişik tarihlerde açılan birçok özel okul faaliyet göstermiş ve sonuçta kapanmıştır. Yalnız 1962 yılında Özel Ata Koleji olarak kurulan, Özel Ata Lisesi, Ata Lisesi Vakfı tarafından yönetilmekte ve halen öğretime devam etmektedir⁽¹⁶⁷⁾.

Son yıllarda Hatay'da okul ve öğrenci sayısında büyük artışlar olmuştur. 1993-1994 öğretim yılı başında 350'si ilçe merkezlerinde ve 643'ü de köylerde olmak üzere Hatay İli sınırlarında toplam 993 okul bulunmaktaydı. Bu okullarda toplam 8.478 öğretmen görev yaparken, 268.065 öğrenci öğretim görmekteydi. Bu öğrencilerin öğrenim durumları şöyleydi⁽¹⁶⁸⁾:

Okul öncesi Eğitim	İlkokullar	Ortaokullar		Liseler	
		Genel	Mes. ve Tek.	Genel	Mes. ve Tek.
4. 864	164. 728	52. 398	6. 875	27. 575	11. 625

Eğitim Enstitüsünden ayrı olarak 1976 yılında İskenderun'da ve 1977 yılında Antakya'da iki yıllık birer Meslek Yüksek Okulu açılmıştır. Bunlar 1982 yılında yayınlanan Y.Ö.K. kararnamesi ile Çukurova Üniversitesine bağlandılar, aynı kararname ile İskenderun'da Ç.Ü. Eğitim Fakültesine bağlı bir Yabancı Diller Yüksek Okulu açılmıştır⁽¹⁶⁹⁾.

166) M. Tekin, a.g.e., s. 82

167) M. Tekin, a.g.e., s. 85

168) D.İ.E., Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 1993-1994, Ankara, 1996, s. 13

169) M. Tekin, a.g.e., s. 80

Mustafa Kemal Üniversitesi, 1992 tarihinde kuruldu ve bünyesinde açtığı çok sayıda fakülte ve yüksek okullarla Hatay'ın kültür hayatına büyük bir canlılık getirdi.

b - Kütüphaneler ve Diğer Kültür-Sanat Kurumları

Hatay ili matbaa bakımından epeyce zengin sayılır. İldeki matbaa sayısı 1991'de 73, 1992'de 66, 1993'de 75, 1994'de 92 adetti⁽¹⁷⁰⁾. Aynı şekilde Hatay kütüphane ve kitap bakımından da birhayli zengin sayılır. Merkez ve diğer ilçelerde Halk Kütüphaneleri bulunmakta ve kütüphane ile kitap sayıları şöyle idi⁽¹⁷¹⁾:

Halk Kütüphaneleri	Adedi	Kitap Sayısı
Merkez	2	36. 821
Altınözü	1	4. 308
Belen	1	3. 968
Dört Yol	4	15. 854
Erzin	1	1. 920
Hassa	2	1. 979
İskenderun	2	31. 286
Kırıkhan	1	10. 337
Kumlu	1	1. 182
Reyhanlı	1	5. 828
Samandağı	1	7. 979
Yayladağı	1	6. 856
TOPLAM	18	128.318

Bu kütüphanelerin haricinde Hatay merkezde 1 tane çocuk kütüphanesi olup, içerisinde 6.881 kitap bulunmaktadır⁽¹⁷²⁾.

Hatay'da bir adet Arkeoloji ve Tarih Müzesi⁽¹⁷³⁾ olup, içerisinde çok sayıda tarihî eser bulunmaktadır. Ayrıca İl'de toplam 10 tane sinema

170) D.İ.E., Kültür İstatistiki 1994, Ankara, 1996, s. 1

171) D.İ.E., Kültür İstatistiki 1994, s. 10)

172) D.İ.E., Kültür İstatistiki 1994, s. 32

173) D.İ.E., Kültür İstatistiki 1994, s. 41

bulunmakta ve sinemaların 8 tanesi kendi malı, 2 tanesi kiralama olup, bunların 9 tanesi havalandırılmalı ve bir tanesi havalandırmasızdır⁽¹⁷⁴⁾.

c- Tarihi Eserler

Hatay İli genelinde, değişik kültürleri yansıtan ve tarihî özellikleri haiz olan birçok eser bulunmaktadır. Bu eserler kale ve surlar, su kemerleri, kiliseler, camiler, han ve kervansaraylar, çeşmelerle türbe ve köprülerden oluşmaktadır. Bunların dışında eski dönemdeki insanların yaşadıkları yerleşim yerleri olan, Cüdeydiye, Atçana, Tayinat ve Çatal Höyük (Kanula) adlarında tarihî mekanlar mevcuttur. Bu höyükler, Amik ovası'nda bulunmaktadır. Ayrıca Samandağı yöresinde bulunan St. Simon Manastırı, Çevlik Antik şehri ve Titus Tüneli eski dönemleri yansıtan tarihî yerlerdir.

1) **Kale, Sur ve Su kemerleri:** Antakya'da Antakya Kalesi ve surları, Trajan Su kemerleri (Memekli Köprü); Altınözü'nde Koz Kalesi (Kürşat Kalesi); Payas'ta Payas Kalesi ve Cin Kalesi; Reyhanlı'da Kasr'el-Benet (Kızlar Sarayı) ve Kırıkhan'da Darb-ı Sak (Beyazıd-ı Bestamî) Kalesi; İskenderun'da Bakras Kalesi, Sarıseki Kalesi, Şalan (Şıvlan) Kalesi.

2) **Kiliseler:** Antakya'da Rum Ortodoks Kilisesi; Arsuz'da Aziz Hanna Kilisesi; İskenderun'da Aziz Cora Kilisesi, Aziz Nikola Kilisesi, Karasun Manuk Ermeni Kilisesi, İtalyan Katolik Latin Kilisesi, Yayladağı'nda Barleam Manastırı.

3) **Camiler:** Antakya'da Ulu Camii, Habib-i Neccar Camii, Şeyh Ali Camii, Yeni (Zühriye) Camii, Ağalar (Civelek) Camii, Mahremiye Camii; Belen'de Kanunî Sultan Süleyman Camii; Şenköy'de Şeyh Ahmet Kuseyrî Camii; Payas'ta Sokullu Külliyesi Camii ve Yayladığı'nda Kasım Bey Camii.

174) D.İ.E., Kültür İstatistiki 1994, s. 74

4) **Han ve Kervansaraylar:** Payas'ta Sokullu Kervansarayı ve Sultan Selim Hanı; Belen'de Kanunî Sultan Süleyman Hanı; Bakras Köyü'nde Bakras Sultan Hanı; Antakya'da Tütün Hanı, Esat Ağa Hanı, Yeni Han, Kurşunlu Han, Hüsnü Sabuncu Kervansarayı; Belen'de; Kanunî Süleyman Hanı.

5) **Köprüler:** Asi Nehri üzerinde Roma Köprüsü diye bilinen köprü yıkılmış ve yerine yenisi yapılmıştır. Ayrıca Payas'ta Sokullu Köprüsü; Kırıkhan-Reyhanlı yolu üzerinde Muratpaşa Köprüsü; Bakras'ta Bakras Han Köprüsü ve Antakya-Reyhanlı arasında Hitit Köprüsü (Demirköprü).

d - Türbe ve Ziyaret Yerleri

Hatay'da çok sayıda türbe ve ziyaret yerleri bulunmaktadır ve bunlardan bazıları tarihî özelliğe de sahiptir. Bunlardan en önemlileri; Antakya'da Habib-i Neccar Türbesi ve Habib-i Neccar Mağarası, Şenköy'de Şeyh Ahmedü'l-Kuseyrî Türbesi, Kırıkhan Alabeyli Köyü'nde Beyazıd-i Bestamî Türbesi, Belen'de Abdurrahman Paşa Mezarı, Samandağı'nda Hızır Aleyhisselam Makamı ve Harbiye'de Şih Yusuf Hekim Ziyareti.

Habib-i Neccar Türbesi, Antakya'da Habib-i Neccar Camii'nde bulunmakta olup, Müslüman ve Hristiyanlar tarafından ziyaret edilmektedir. Yine aynı camii avlusunda bulunan ve Hz. İsa'nın elçileri, Yahya, Yunus ve Şem'un'a ait olduğu söylenen kabirler de, her iki dine mensup vatandaşlar tarafından ziyaret edilmektedir. Ziyaretler esnasında orada yatan kişiler için dualar okunmakta ve hurafeye yönelik herhangi bir görüntü bulunmamaktadır.

Dağdaki Habib-i Neccar Türbesi'nde ise; ziyarete gelen insanlar genellikle orada dua etmekle birlikte, mum yakma, buhur yakma, küçük taşları ziyaretin iç duvarlarına yapıştırmak, saç tellerini ziyaret içindeki mağara girişini kapatan demir çerçeveye bağlamak ve dışardaki ağaçlara iplik-çaput bağlamak suretiyle sıkıntılarının giderilmesi için dileklerde

bulunmaktadırlar. Bu gibi davranışları, Alevî olsun Sünnî olsun oraya gelen Müslümanların çoğu yapmaktadır

Beyazid-i Bestamî Türbesi, Kırıkhan'a 4 km mesafede bulunan Alaybeyi köyü civarındadır. Türbenin girişinde, türbeyi inşaa ettiren Mustafa Şevki Paşa ile Beyazid-i Bestamî Hazretlerinin öğrencisi ve koyun çobanı olan Muhammed Sadi Baba'nın kabirleri vardır. Bu kabirler Alevî ve Sünnî her kesim Müslüman tarafından ziyaret edilmekle birlikte, daha ziyade Sünnîlerin rağbet ettiklerini görmekteyiz. Türbeye gelenlerin bazıları, dua edip ve orada namaz kıлып dilekte bulunduktan sonra oradan ayrılmaktadır. Bazı ziyaretçiler ise; dua ve namaz sonrasında orada kalıp uzun süre ibadet etmekte ve türbede tahsis edilmiş olan odalarda konaklamakta hatta birkaç gün kalmaktadır. Bu ziyaret yerinde buhur yakmak, mum yakmak gibi davranışları görmedik.

Şih Yusuf Hekim Ziyareti, Antakya'ya bağlı olan Harbiye bucağında bulunmaktadır. Harbiye'de, bu ziyaretten başka çok sayıda ziyaret bulunmakta ve bu ziyaretlere genellikle Alevî mezhebi mensupları gelmektedirler. Hatay yöresinde yaşayan Aleviler'in çoğu burayı ziyaret etmektedirler. Ziyaretimiz esnasında Samandağı'ndan çok sayıda Alevî vatandaşın geldiğini gördük. Ziyarete gelenler, ziyaretin içine girmeden dua edip kapı girişini öpmeye başlamakta ve içeri girince kabrin etrafını dua ederek dolaşmakta ve bu esnada kabrin kenarlarını da öpmektedir. Ayrıca ziyaretin içinde buhur yakıp ve orada bulunan Kur'an-ı Kerim'leri de öpmektedirler.

Türbeye gelenlerden ibadetlerini tamamlayıp gidenler olduğu gibi, bunların geneli orada kestikleri kurbanlardan büyük kazanlarda hazırladıkları yemekleri yedikten sonra ayrılıyorlar. Hatta bazıları birkaç gün orada kalarak uzun süre ibadet etmektedir. Türbenin bulunduğu yerde inşa edilmiş olan çok sayıda oda bulunduğu için uzun süre orada kalma imkanı bulunmaktadır.

Hızır Aleyhisselam Makamı, Samandağı ilçesinde deniz kenarında bulunmaktadır ve Hatay'da bulunan çok sayıdaki Hızır

ziyaretleri içerisinde en önemlisidir. Türbeye gelen ziyaretçiler, Şıh Yusuf Türbesi'nde olduğu gibi ibadetlerini yerine getirmektedirler. Türbe meydana olduğu için etrafından arabalar rahat bir şekilde gitmektedir. Bu şekilde Alevî vatandaşlar arabalarıyla türbenin etrafını dolaşarak ibadet yaptıklarına inanmaktadırlar.

Dağistanlı Kalfa Ziyareti, Belen ilçesinde bulunan ve Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olan hamamın içindedir. Bu ziyaret yeri fazla bilinmemekle birlikte ilginç bir tarihi vardır. Belen'li Adnan Çalışkan adlı bir vatandaşın verdiği bilgiye göre; Mimar Sinan'ın kalfalarından olan Dağistanlı Kalfa, hamamın inşası sırasında, kendisine taş veren işçinin, taşı üzerine düşürmesiyle yaralanmıştır. Kalfa, yaralarından dolayı can çekerken, kendisini oraya gömmelerini vasiyyet etmiş ve vefat etmiştir. Bunun üzerine, kalfanın vasiyyeti yerine getirilerek, yaralandığı yere gömülmüştür. Hamamın bir köşesinde bulunan kalfanın kabri, o dönemlerde halkın ziyaret ettiği bir makam halini almıştır. Bu gün hala kullanılmakta olan hamamın içindeki ziyarete o yörede bulunan vatandaşlar gelmekte ve dua edip mum yakarak ibadet etmektedirler.

e - İbadethaneler

Osmanlılar döneminde olduğu gibi, günümüzde de Hatay yöresinde Yahudîler bulunmaktadır. Önceki dönemlerde, bölgede Yahudîlerin ibadetine açık havra bulunmakta idi. Aynı şekilde günümüzde de, bölgedeki araştırmamız esnasında, Yahudîlerin ibadetine açık olan ve İskenderun merkezinde bulunan bir havranın bulunduğunu tesbit ettik.

Hatay yöresinde eski dönemlerde olduğu gibi, günümüzde de Hristiyanlar bulunmaktadır. Geçmiş dönemlerde Hristiyanların ibadetlerine açık olan kiliseler olduğu gibi, günümüzde de Hatay'ın çeşitli yerleşim yerlerinde ibadete açık olan kiliseler bulunmaktadır. Yörede yapmış olduğumuz araştırma sonucunda, tesbit ettiğimiz kiliseler şunlardır:

Rum Ortodok Kilisesi

Antakya	1	(Merkezde bulunuyor)
Altınözü	2	(Biri merkezde, diğeri Tokaçlı köyünde bulunuyor)
İskenderun	3	(İkisi merkezde, biri Arsuz bucağında bulunuyor)
Samandağı	1	(Merkezde bulunuyor)

İtalyan Katolik Kilisesi

Antakya	1	(Merkezde bulunuyor)
İskenderun	1	(Merkezde bulunuyor)

Ermeni Katolik Kilisesi

İskenderun	1	(Merkezde bulunuyor)
Samandağı	1	(Merkezde bulunuyor)

Toplam 11

Hatay yöresinde, 1 tane Yahudîlere ve 11 tane Hristiyanlara ait olmak üzere, toplam 12 tane ibadethane faal durumdadır.

Hatay Yöresinde geçmiş dönemlerde yaşamış olan Müslümanlara ait çok sayıda camii var idi. Günümüzde de, Hatay yöresinde yaşayan nüfusun % 99'dan fazlasını oluşturan Müslümanların ibadetlerine açık olan çok sayıda camii bulunmaktadır. Diyanet işleri başkanlığının 1989 yılı istatistiklerine göre; Hatay i ve ilçe merkezlerinde 176, kasaba ve köylerinde 497 olmak üzere toplam 673 tane camii bulunmaktaydı⁽¹⁷⁵⁾. İl Müftülüğü'nden aldığımız bilgilere göre, 1996 yılı itibari ile il genelinde 750 civarında camii bulunmaktadır.

Antakya, Samandağı, İskenderun gibi Alevi vatandaşların yoğun olduğu yerlerde çok sayıda ziyaret yerleri bulunmaktadır. Bu yörelerde yaşayan Alevilerin büyük kısmı, ibadet amacıyla ziyaret yerlerine gitmektedirler.

¹⁷⁵⁾ H. Sahillioğlu, "Antakya", T.D.V.İ.A., C. III, s. 232

II. BÖLÜM

OSMANLI HAKİMİYETİNDEN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY İLİ DİNİ TARİHİ

A - HATAY'DA BULUNAN DİNLER VE MEZHEPLER

1 - YAHUDİLİK VE MEZHEPLERİ

Yahudilik, Allah Teala tarafından gönderilmiş olan ilahî dinlerden ilki olup, zamanla mensupları arasındaki görüş ayrılıkları neticesinde bir takım mezhepler ortaya çıkmıştır. Hatay yöresinde önceki dönemlerde mevcut olan ve günümüzde yaşamakta olan, Yahudilik ve mezhepleri konusunu genel olarak inceleyeceğiz.

a - Yahudilik

Yahudi kelimesi, Hz. Yakub'un (İsrail) oniki oğlundan birisi olan Yehuda'dan gelmektedir. Hz. Yakub'un oniki oğlundan türemiş olan bu kabilelerin hepsine birden, İsrail Oğulları denilmekteydi. İsrailoğulları içerisinde de Yehuda'nın soyundan gelenlere bu isme izafeten Yahudi ismi verilmiştir⁽¹⁾.

Din olarak Yahudilik ise, Allah tarafından, Hz. Musa aracılığı ile insanlara gönderilen ve Tevhid inancına sahip olan dinin adıdır. Yahudiler, tarihlerini Hz. İbrahim ile başlatmalarına rağmen, Hz. Musa'yı en büyük peygamber ve Tevrat'ı da en büyük Kitap olarak kabul ederler. Bugünkü anlamda Yahudilik, İsrail Oğullarının dininin adıdır.

Yahudilik, ortaya çıktığı ilk dönemlerde milletlerarası bir din olup, herhangi bir ırka ait olmadığından, her milletin mensubu bu dine girebiliyordu. Fakat, daha sonraları Yahudiler bu dini, sadece İsrail Oğullarına ait millî bir din haline getirdiler. İslam inancına göre ise

1) Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler*, C. I, İstanbul, 1976, s. 28-29; Şaban Kuzgun, *Hazar ve Karay Türkleri*, Ankara, 1993, s. 186

Yahudilik, İslamiyet ve Hristiyanlık'tan önce hak bir din olarak gönderilmiş ve sonradan tahrifata uğrayarak hak olma özelliğini kaybetmiştir. Çünkü, bu dinin inanç ve diğer esaslarında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir²⁾.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, devletin sınırları içerisinde fazla bir Yahudi nüfus yoktu. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim topluluklara karşı uyguladığı adaletli tutum neticesinde, Avrupa'nın muhtelif bölgelerinden göç edenlerle birlikte, İmparatorluk içerisindeki Yahudilerin sayısı zamanla artmıştır. Yahudiler 1376'da Macaristan'dan, 1394'de Fransa'dan ve 1492 yılından itibaren de İspanya'dan, Katolik Kralların ve yöneticilerin yaptıkları baskılardan kaçarak Osmanlı ülkesine gruplar halinde göç etmişlerdir. Rusların zulmüne uğrayan Yahudilerin büyük bir kısmı da, 1882 yılından sonra Rusya topraklarını terkederek, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine ve yoğun olarak Kudüs sancağına yerleşmişlerdir.

Musevi hacısı Tuleytuli Benjamin, 1170 yılında Kudüs'ü ziyaret ettiği zaman, o dönemde Filistin'in tamamında 1440 Yahudi bulunduğunu söylemektedir ki; bu da bölgedeki Yahudi nüfusun sonradan bölgeye yapılan göçlerle çoğaldığını göstermektedir. Yahudilerin Filistin'de toplanmasında etkili olanların başında, siyasî siyonizmin babası olan Theodore Herzl gelmektedir. Herzl (1860-1904), "Judenstaat" adını verdiği "Yahudi Devleti" kitabını yayınlarken (1895), Yahudi toplumunu bilinçlendirmiş ve Filistin arazisinde bir "Yahudi Devleti" kurulabilmesi için bu bölgenin uygun olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple, Yahudiler XIX. yüzyılın sonlarına doğru Filistin'de toplanmaya başlamışlardır.

Yahudiler, ilk dönemlerde siyasî konulardan ziyade, iktisadî ve ticarî faaliyetlerle meşgul olduklarından dolayı İstanbul, İzmir ve Selanik gibi liman şehirleriyle nüfus bakımından kalabalık olan Bağdat ve Halep

2) Ş. Kuzgun, a.g.e., s. 186

gibi önemli vilayetlere yerleşerek, Osmanlı ticaretinde önemli bir yere sahip olmuşlardır⁽³⁾.

b - Yahudi Mezhepleri

Yahudiler'de ilk mezhep, M.Ö. IV. yüzyılda ortaya çıkan Şomronim mezhebidir. Asur İmparatoru Sargon tarafından Filistin'den sürgün edilen Yahudilerin yerine getirilen Putperest insanların inancı ile, Yahudiliğin inancının karışması sonucu, bu mezhep oluşmuştur. M.Ö. II. yüzyılda, Peruşim, Sadukim ve İsiyim adlarında üç mezhep daha ortaya çıkmıştır. M.S. VIII. yüzyıldan itibaren İseviye, Yudganiye, Muşkaniye ve Ananiye (Karaim) gibi mezheplerin de ortaya çıktığı görülmektedir.

Orta Çağ'da Karaîlik hareketi ortaya çıkıp gelişmeye başlayınca, Peruşî fikirlere sahip olanlar, bu defa Rabbanî ismi ile yeniden organize olarak Karaîlerle mücadeleye başlamışlardır. Başlangıçta Karaîler, süratle gelişerek büyük başarılar elde etmiş, sonraları Rabbanîler onlara üstünlük sağlamışlardır. Bu Karaî-Rabbanî mücadelesi günümüze kadar sürüp gelmiştir. Hazarların Yahudiliği kabul ettikleri sıralarda, Karaîler dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış ve başka ırklara mensup olan insanlara, kendi inançlarını benimsetmeye çalışıyorlardı. Rabbanîler ise, İsrail Oğullarının en üstün ırk ve Yahudiliğin en büyük din olduğu fikrine sahip olduklarından, başka ırklardan insanları Yahudi yapmaya çalışmamışlardır⁽⁴⁾.

2 - HİRİSTİYANLIK VE MEZHEPLERİ

Hristiyanlık, Allah Teala tarafından gönderilmiş olan İlahî dinlerden ikincisi olup, bu dine inanan insanların değişik yorumları neticesinde çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. Hatay yöresinde geçmişte bulunmakla

3) Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul, 1996, s. 73-74

4) Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara, 1965, s. 141,153; Ş. Kuzgun, a.g.e., s. 189-193

birlikte, günümüzde mensubu bulunan Hristiyanlık ve mezhepleri hakkındaki bilgileri, genel olarak inceleyeceğiz.

a - Hristiyanlık

Hristiyan, Mesih'e bağlı demek olup, Yunanca "Hristos"tan gelmektedir. Mesih kelimesinin aslı ise İbranice Maşiha olup, yağlanmış anlamına gelir. Filistin bölgesinde evrensel bir din olarak ortaya çıkan Hristiyanlık, vahiy ve kutsal kitaba dayanan ilahî bir din olmakla birlikte, sonradan üçlemeye (teslis) yer vermiş ve ilahîlik özelliğini kaybetmiştir⁽⁵⁾.

Hristiyanlık dininin peygamberi olan Hz.İsa'nın doğduğu yıllarda Filistin, Roma İmparatorluğu hakimiyeti altında idi. Yahudiler, çeşitli mezheplere bölünmüşler ve kendilerini putperest Romalılardan kurtaracak bir Mesih bekliyorlardı. Hz. İsa, bu dönemde ortaya çıkarak insanları doğru yola çağırdı. Havarilerden başka O'na inanan insanlar çok az idi. Hz. İsa'nın ölümünden sonra, ona inananların sayısı artınca, Roma'nın baskı ve zulmü de arttı. Bu sebeple, kendilerini Hristiyan diye adlandıran insanlar biraraya gelerek dinlerini yaymaya başladılar.

Pavlus'un Hristiyan olmasından sonra, ortaya attığı fikirler sebebiyle, M.S. 49 yıllarında yapılan Havariler Konsili'nde, ilk ihtilaflar ortaya çıktı. Hristiyanlık dini yayıldıkça, mensupları arasındaki ihtilaflar da artmaya başladı. İmparator Konstantin, 313 tarihinde Hristiyanlara karşı müzahama göstererek ihtilafların çözümü için 325'de İznik'de bir konsil topladı. Bu konsilde, Konstantin'in desteğini alan ve Hz. İsa'nın tanrılığını savunan Pavlus geleneğine tabi olanlar, Hz. İsa'nın tanrılığını reddedip onun yaratık olduğunu savunan Aryüsçülere karşı, hakimiyet sağladılar.

İmparator Büyük Teodosyüs (Theodosius), 380'de Hristiyanlığı tek resmî inanç haline getirince, Roma Piskoposu, diğerleri karşısında güç kazandı ve Papa (Baba) ünvanını aldı. Roma, 476'da siyasî yönden çökünce Papa, sadece kilisenin değil, bütün Batı dünyasının başkanı oldu.

5) Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988, s. 136

Roma'ya karşı Doğu Kiliselerini, Bizans Patrikliği temsil etmeye başladı. Ayrıca İskenderiye ve Antakya'da da patrikler vardı. Doğuda ise Ermeni, Süryani, Habeş ve Kıptî Kiliseleri millî ve müstakil durumdaydı.

Hristiyanlık, XI. yüzyılda batıda tamamen yayıldıysa da, dinî ve siyasî mücadeleler neticesinde, 1054'de ikiye ayrıldı. Roma Kilisesi'ne Cihanşümül anlamında "Katolik" ve Bizans Kilisesi'ne de Öze bağlı anlamında "Ortodoks" denildi. Bununla beraber İslam'ın yayılması karşısında Türklere karşı Haçlı Seferleri başlatıldı. Haçlı Seferleri (1096-1204), bile Hristiyan alemi arasındaki düşmanlığı ortadan kaldıramadı. Türkler 1453 tarihinde Bizans'a son verirken, İstanbul'daki çeşitli Hristiyan gruplarına hiçbir milletin yapamayacağı dinî müsamahayı gösterdiler⁽⁶⁾.

b - Hristiyan Mezhepleri

Hristiyanlar arasında inanç, ayinler ve benzer konularda ilk asırlarda meydana gelen ihtilafların, sonraki dönemlerde de artmasıyla birtakım mezhepler ortaya çıktı. Bu mezheplerin başında Katolik, Ortodoks, Protestan ve Monofizit Mezhepler gelmekteydi⁽⁷⁾.

1) Katolikler

Katolikler, Hristiyan toplumlar içerisinde en fazla taraftarı olan bir mezheptir. Bu mezhep, kendisini Hz. İsa'nın vekili Petrus'a bağlamaktadır. Ruhanî reisi Papa'dır. Papa, bugün, aynı zamanda Vatikan Devleti'nin başkanıdır. Papa'yı kardinaller seçer. Hiyerarşide kardinallerden sonra piskoposlar ve rahipler gelir⁽⁸⁾.

Fatih Sultan Mehmet 1453'de İstanbul'u fethettikten sonra, Galata'da oturan ve Latin reayası denilen Katolıklere, dinlerinde serbest oldukları ve zorla müslüman yapılmayacakları konusunda bir ferman vermiştir.

6) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 140-142

7) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 160

8) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 160

Fatih, Bosna'nın fethiyle orada bulunan katoliklere de aynı mahiyette bir ferman vermişti. Fatih, Katoliklerin bütününe içine alan bir statü tanımamış ve bunlara bir millet statüsü vermemiştir. Bunun sebebi ise; ülke içerisindeki nüfuslarının az olması, Katoliklerin dinî yönden Roma'daki Papalığa bağlı olması ve Ortodoks Kilise'sini canlandırarak, Osmanlı Devleti'ne karşı kurulması muhtemel olan Hristiyan ittifakını engellemek idi⁽⁹⁾.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında, I. Fransuva ile kurulan Osmanlı-Fransız dostluğundan ve Osmanlı ülkesindeki Katolik nüfustan istifade eden Papalık makamı, Osmanlı topraklarında yoğun misyonerlik faaliyetlerine girişmişti. Papalığın bu yoğun faaliyetleri, XIV.Lui zamanına (1643-1715) rastlar. XIV. Lui, Osmanlı ülkesindeki Katolik reayanın hamisi sıfatıyla, elçiler ve Katolik papazlar vasıtasıyla, onların sayısını çoğaltma çabası içinde idi. İki önemli Katolik tarikatı olan Fransiskenler ve Fransız Cizvitleri'ne mensup rahipler İstanbul, İzmir, Adalar, Haleb, Kudüs, Mısır, Irak, Suriye ve Filistin'de misyonerlik faaliyetleri yaparken; Paris, Tur ve Britanya şehirlerinden de destek görüyorlardı.

Fransa'nın bu faaliyetleri Rumlar ve Ermeniler tarafından o kadar çok kabul görmüştü ki; Antakya Rum Patriği, XIV. Lui'ye yazdığı mektupta kurtuluşlarını Allah'dan ve Kral'dan beklediklerini belirtirken, Haleb Ermeni Patriği de Kral'a aynı mahiyette bir mektup göndermişti. İstanbul Ermeni Patriği ise, Ayasofya'nın tekrar kilise olacağı hayalini gerçekleştireceğini düşündüğü XIV. Lui'yi yeni Kostantin olarak görüyordu⁽¹⁰⁾.

2) Ortodokslar

Ortodoks, doğru ve öze uygun görüş ve inanç anlamına gelmektedir. Roma'nın üstünlük iddiasına karşı Bizans Patrikliği, kendisinin doğru yolda bulunduğunu ve üstün olduğunu belirtmek üzere

9) B. Eryılmaz, a.g.e., s. 69

10) B. Eryılmaz, a.g.e., s. 70-71

bu adı almıştır. 1054'deki Doğu-Batı ayrılığından sonra Bizans, Ortodoksluğun merkezi olmuştur. Birbiriyle inanç ve ayinler bakımından ortak yönleri bulunan birçok Ortodoks Kilise, Bizans'a bağlı idi. 1453'ten sonra Rus Ortodoks Kilisesi, İstanbul Ortodoks Patrikliği ile mücadeleya girişti. Ancak 1917'deki Rus İhtilalinden sonra bundan vazgeçen Rus Ortodoks Kilisesi patriklik halini aldı.

Ortodoks dünyasında dört büyük patriklik vardır ve bunlar da; İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'tür. Çok sayıda millî kiliseler, bu dört patrikliğe bağlıdır. Ancak özerk ve kısmen özerk Kiliseler de vardır. Monofizit Kiliselerle beraber bu sayılanlar, tek bir "Doğu Kiliseleri" başlığı altında adlandırılmaktadır. Bu Kiliseler, İstanbul Patrikliği, Fener Patrikliği veya Rum Ortodoks Patrikliği diye de adlandırılır⁽¹¹⁾.

Osmanlı Devletinde en fazla mensubu olan gayrimüslim millet topluluğunu oluşturan Ortodokslar, İstanbul'un fethinden sonra bütün dinlere ve ırklara tanınan haklardan yararlananların başında yer almıştır. İstanbul'daki Fener Patrikhanesine, Ortodoksların dinî ve idarî merkezi durumunda olduğu ve Ortodoksların çoğunluğu da Rum olduğu için, Rum Patrikhanesi de denilmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks mezhebi mensupları, başta Rumlar olmak üzere, Eflak-Boğdan halkı, Bulgarlar, Karadağlılar ve Sırlar'dan oluşmakta ve tamamına yakını da Balkanlar'da yaşamakta idiler. Bu milletler, mezhep bakımından İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin idaresi altındaydılar⁽¹²⁾.

3) Protestanlar

Protestan kelimesi, başkaldıran ve itiraz eden anlamına gelmektedir. Martin Luther (1489-1546), XVI. yüzyılda Roma Katolik Kilisesinin, günahları bağışlayarak bunu malî bir kaynak haline getirmesi, Kutsal Kitabın yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi elinde tutması, ayin dilinin

11) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 161

12) B. Eryılmaz, a.g.e., s. 59

Latince olması gibi uygulamalarına karşı itiraz etmiş ve bunun neticesinde çeşitli Protestan Kiliseler ortaya çıkmıştır¹³⁾.

XIX. yüzyılın başlarında Fransızlar Katoliklerin, Ruslar ise Ortodoksların hamisi sıfatıyla Osmanlı topraklarında kendi çıkarları için faaliyet göstermekteydiler. İngiltere ise, Osmanlı topraklarında Protestan mezhebi mensupları olmadığı için, faaliyet gösterebileceği böyle bir bahaneden yoksundu. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı topraklarında bir Protestan cemaati oluşturmak için, XIX. yüzyılın başından itibaren bu bölgeye çok sayıda Protestan papazlar göndererek misyonerlik faaliyetlerine girişmiş ve Amerika ile Almanya'nın da desteğini görmüştür¹⁴⁾.

4) Monofizit Kiliseler

Hız. İsa'da ilahî ve insanî tabiatın birleşerek tek tabiat olduğunu savunan ve diğer kiliselerden bu görüşleriyle ayrılan Kiliselere Monofizit kiliseler denmektedir. Monofizit Kiliseler (Ermeni, Süryanî, Habeş ve Kıptî Kiliseleri), Doğu Ortodoks Kiliseleri içinde gösterilse de bağımsız ve özerk kiliselerdir. Bu kiliseler, 451 tarihinde yapılan Kadıköy Konsili'nden sonra Bizans'tan ayrılmıştır¹⁵⁾.

a) Süryanîler

Süryaniler bu adı, Mezopotamya bölgesinde Suriye'de yaşadıkları için almışlar ve 38 yılında Hristiyan olduklarında Antakya'yı merkez edinmişlerdi. Süryaniler, Hristiyanlığı havari Petrus, arkadaşı Tomas, onun kardeşi Aday ve onların şakirtleri Agay ve Mara'dan öğrendiler. Hristiyan olduktan sonra, Arami adını kendileri için kullanmayıp bunu putperest kalanlara bırakarak bir mezhebi ifade etmek için, Süryani adını seçtiler. Daha sonra Yakubî adını alan Süryaniler, Nasturî ve Melkit (Rum Ortodoks) Kiliselerinden farklı bir yapıya kavuştular. Süryaniler,

13) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 162

14) B. Eryılmaz, a.g.e., s. 74-75

15) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 163

kendilerini ilk Hristiyan, en eski ortodoks bir cemaat olarak nitelendirmekle birlikte, Monofizit bir Kilise olup, ibadetlerini Süryanice yapmaktadırlar.

Yakup Bardayos adlı piskopos, baskılardan dolayı Suriye Monofizitlerini, Sasanilere karşı teşkilatlandırdı. Bunlara Yakubîler denildi. Mısır ve Suriye'nin Müslümanların eline geçmesinden sonra, Ehl-i Kitap oldukları için kendilerine iyi muamele edilen Yakubîler huzura kavuşunca bilim ve kültür hareketlerinde yer aldılar. Günümüzde Türkiye'de Süryanî Kadim Kilisesine bağlı 25.000 kişi bulunmaktadır. Bunlar Mardin, Antakya gibi güney illerimizde yaşarlar. Yeni patrikleri "Antakya Patrikliği" diye adlandırılarak Şam'da seçilmiştir⁽¹⁶⁾.

b) Ermeniler

Ermeniler, Hristiyanlığın yayıldığı ilk yıllarda Thade (Thadeus 35-43) ile Barthelemy (Bartholemeus 46-60) tarafından aydınlatıldıklarını ve 301 yılında da Saint Grigor'un (Gregoire) başkanlığında toptan Hristiyanlığa girdiklerini kabul ederler. Ermeniler, toplu olarak Hristiyanlığa giren ilk topluluk oldukları için, "Apostolik" (havarilere ait) bir özelliğe sahip olduklarını iddia ederler.

Ermeniler Aziz Grigor'a, kendilerini İncil'in ışığı ile aydınlattığından dolayı, "aydınlatici" anlamına gelen "Lusavoriç" derler. Grigor, İlk Ermeni Kilisesi'ni Eçmiyazin'de (Rusya'da Erivan yakınında) kuran ve 25 yıl kadar yöneten kişidir. Ermenilerin inancına göre, Hz. İsa, Eçmiyazin'e inerek Ermeni Kilisesi'ni kurmuş ve onu Doğu ve Batı'daki Kiliselerden müstakil olarak ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Eçmiyazin, "Allah'ın yeğane mevlûdunun indiği yer" anlamına gelmektedir.

Ermeniler, İsa'da tek tabiat bulunduğunu kabul ettiklerinden, 451'deki Kalkedon (Kadıköy) Konsili'ni kabul etmedikleri için "Monofizit" olarak adlandırılan Kiliseler sınıfına dahil olmuşlardır. Ermeniler, daha sonra Katolik ve Ortodoks diye ikiye ayrılan

16) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 163-164

Hristiyanların baskı ve zulümlerine maruz kalmışlardır. Malazgirt Zaferi'nden sonra, Türkler'in Anadolu'ya gelmesiyle zulümlerden kurtulan Ermeniler, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de İstanbul Ermeni Patrikliği'ni kurdurarak, dinî konularda serbestlik tanınmasıyla huzura kavuşmuşlardır.

Osmanlı İdaresi altında rahatça yaşayan Ermeniler, misyonerlik faaliyetlerine maruz kalarak Katolik veya Protestan yapılmaya çalışıldığı gibi, Türklere karşı isyan ettirmeye de uğraşmıştır. Buna rağmen günümüzde Ermeniler'in bir kısmı, Türkiye'de din hürriyeti içinde serbestçe yaşamakta ve varlıklarını sürdürmektedirler. Bugün Gregoryan Ermenilerin Eçmiyazin (birinci derecede) ve Beyrut'ta (ikinci derecede) katogikoslukları (katolikosluk), İstanbul ve Kudüs'te patriklikleri bulunmaktadır⁽¹⁷⁾.

Ermeniler, Tatarların Erivan bölgesini istila etmesinden dolayı, buradan kaçarak yanına aldıkları kutsal emanetleriyle birlikte Sis (Kozan)'e gelmişler ve ruhanî merkezleri olmak üzere burada bir kilise inşa etmişlerdir. Ermeniler, Eçmiyazin'den göç ederken, Katogikos'un akrabalarından biri Van gölündeki Ahtamar adasında kalmış ve burada inşa ettirdiği kilise, o bölgede kalan Ermenilerin ruhanî merkezi olmuştur. Böylece Ermenilerin Eçmiyazin, Ahtamar ve Sis olmak üzere üç tane ruhani merkezi olmuştu.

Erivan bölgesindeki Ermeniler Eçmiyazin'i, Van bölgesindeki Ermeniler Ahtamar'ı, Kozan, Maraş ve Halep dolaylarındaki Ermeniler Sis'i ruhani merkez olarak kabul etmişlerdi. Bu üç katogikosluk içinde Eçmiyazin, kiliselerin en üstünü idi ve o dönemde İstanbul Ermeni Patriği de, ruhanî bakımdan Eçmiyazin'e bağlıydı⁽¹⁸⁾.

I. Dünya Savaşı sıralarında Türkiye'den Suriye ve Lübnan'na göç eden Ermenilerden bir kısmı savaş sonrasında tekrar dönerek Kilikya (Çukurova)'ya yerleştiler. İstiklal Savaşı sonrasında ve Fransa'daki

17) G. Tümer-A. Küçük, a.g.e., s. 165-167

18) Cevdet Paşa, Tezakir, (Yay: Cavid Baysun), C. IV, Ankara, 1991, s. 202

değişiklikler nedeniyle Ermeniler bölgeden ayrıldılar. 1939 tarihinde Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla burada bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı bu bölgeyi de terk ettiler. Suriye'de bulunan 100.000 Ermeni'den, 73.000'i Gregoryan, 20.000'i Katolik ve 6.000'i de Protestan'dır. Buradaki Ermeniler, Halep (70.000), Şam (6.500), Kamışlı (9.300) ve Lotakia (950)'da olmak üzere kuzey vilayetlere dağılmışlardır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu'daki 300.000 Ermeni arasında Sovyetler Birliği'ndeki Ermeni Cumhuriyeti'ne dönmek için bir göç başladı. Bunların yaklaşık 20.000-25.000 kadarı Suriye ve Lübnan'dan gitmişlerdi⁽¹⁹⁾.

c) Marûnîler

Marûnîler, Hz. İsa'da "Yalnız bir hareket gücü", "Yalnız bir arzu" (monotelisme) olduğunu söyleyen, Doğu Hristiyanlarının oluşturduğu bir gruptur. Bu grup, VII. yüzyılda bir ruhanî olan Aziz Moran ile önem kazanmış ve VIII. yüzyıldan sonra da Marûnîler adıyla tanınmışlardır. Bunlar daha sonra eski inanaçlarını bırakarak, Kadıköy Konsili'ni kabul ettiklerini açıklayarak Katolikliğe yaklaşmış ve 1445 tarihindeki Floransa Konsili'nde Katolikliği kabul etmişlerdir. Marûnîler önce komşuları olan ve "heretik" (sapık) olarak gördükleri Hristiyan gruplarla ve sonra da Müslümanlarla çatışmışlardır. Bu çatışmalarda, önce Sünnîlere karşı Dürzîlerle birlik olurken, sonradan onlarla da kanlı kavgalar yapmışlardır.

Marûnîler, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış olmakla birlikte, bugün Suriye ve Lübnan'daki Katolik cemaatini meydana getirmektedirler. Ayinle ilgili kitapları Arapça olmakla birlikte, Süryanî harflerini kullanırlar ve ibadetlerini de Süryanîce olarak yaparlar. Papazların takdisten önce evli olmalarına müsaade ederler. Marûnîlerin toplam sayıları yaklaşık olarak Suriye ile Lübnan'da 400.000 ve Mısır'da

19) Peoples and Cultures Of The Middle East, Moshe Zeltzer "Minorities in Iraq and Syria", (Edited By Ailon Shiloh), New York, 1969, p. 29-30

da 15.000 olmak üzere 415.000 kişi civarındadır⁽²⁰⁾. Bazı araştırmacılara göre, Suriye'deki Marûnî sayısı yaklaşık 18.000 kişi civarında olup, bunların aşağı yukarı yarısı Latakiya İli'nde, bir kısmı Lübnan kıyılarına yakın köy ve kasabalarda ve dörtte biri kadarı da Halep'te bulunmaktadır. Irak'taki sayıları ise sadece bir kaç kişidir⁽²¹⁾.

d) Keldanîler

Keldanîler, M.Ö. üçbin yıllarında Mezopotamya'ya gelip bölgenin güneyine yerleşmiş olan Sâmi bir kavimdir. Keldanîlerin Sabî inancı ile Haniflik inancı hakkında bilgi sahibi oldukları konusunda görüşler vardır. İlk zamanlarda Keldanîlerde bulunan tek tanrıcılık inancı daha sonra yerini çok tanrıcılığa terketmiştir⁽²²⁾.

Bu topluluk Ortadoğu'da yaklaşık 170.000 kişi civarındadır. Bunların 145.000'i Irak'ta, 11.500'ü İran'da, 5.500'ü Piskoposluk bölgeleri olan Suriye'nin Haleb-Cezire kentinde ve geri kalanları ise Lübnan, Mısır ve Türkiye'de yaşamaktadır.

Musul bölgesindeki Keldanî Kilisesi, 1750'de Dominik Tarikatı rehberliğinde farklı bir şekilde tesis edilmişti. Ancak Nesturi Kilisesi'nden ayrılmak için organize edilmiş teşebbüsler, 1553'e kadar geriye gitmektedir. 1845 tarihinde Keldanîler, Osmanlı Hükümeti tarafından bir millet olarak tanındı. En önemli merkezleri Musul Ovası olup, Babil Patriği burada oturmaktaydı. Onlar orada birçok yerleşim yerleri ve köylere sahiptiler. I. Dünya Savaşı yıllarında binlerce Keldanî Türkiye'nin güneyinden Musul ve Cezire'ye kaçtılar. Bir kaç bini ise Kuzey ve Güney Amerika'ya göçettiler. Keldanîlerin Suriye'deki merkezleri Cezire Humus ve Haleb idi⁽²³⁾.

20) G. Tümer, A. Küçük, a.g.e., s. 168-169

21) Moshe Zeltzer, a.g.m., P. 42

22) Şaban Kuzgun, *Dinler Tarihi Dersleri*, C. I, Kayseri, 1993, s. 156

23) Moshe Zeltzer, a.g.m., p. 38

Keldanîlerin ana dilleri Surit olmakla birlikte, ayinlerini Süryanîce yaparlar. Dinleri Hristiyanlık olan bu topluluğun Başpikosluğu İstanbul'da, Patrikliği ise kâğıt üzerinde Diyarbakır'da görünmesine rağmen, fiilî olarak Musul'dadır. Türkiye'de de taraftarları bulunan Keldanîlerin çoğu Irak'ta yaşamaktadırlar⁽²⁴⁾.

3 - İSLÂMİYET VE MEZHEPLERİ

İslamiyet, Allah Teala tarafından gönderilmiş olan İlahî dinlerin üçüncüsü ve en sonuncusu olup, itikadî ve amelî konulardaki değişik yorumlar neticesinde bir takım mezhepler ortaya çıkmıştır. Hatay'da yaşayan insanların büyük bir kısmının mensup olduğu ve geçmiş dönemlerde mevcut olmakla beraber, günümüzde de varlığını devam ettiren İslâm dini ve mezhepleri hakkındaki bilgileri genel olarak inceleyeceğiz.

a - İslâmiyet

İslâm, teslim olmak, boyun eğmek, itaat etmek ve huzur bulmak gibi anlamlar ifade eden Arapça bir kelimedir. İslam kelimesi terim olarak, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in haber verdiği şeyleri kabul etme ve onlara bütün varlığıyla teslim olma, diye ifade edilmektedir⁽²⁵⁾.

Allah Teâla, insanlar Tevhid İnancı'ndan uzaklaştıkları dönemlerde onları, tekrar Tevhid İnancı'na çağırmak için birçok peygamber, din ve kutsal kitap göndermiştir. Tevhid İnancı'nın yok olmaya az kaldığı miladi 610 yılında, Kur'ân'ın ifadesiyle "Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resûlü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."⁽²⁶⁾ emrine uygun olarak, Hz. Muhammed (s.a.v.) en son peygamber olarak gönderilmiştir. Yine Kur'an'da belirtildiği gibi; "...Bu gün size dininizi ikmal ettim, üzerinize

24) Peter Alford Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, (Çev: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul, 1992, s. 232-233

25) G. Tümer, A. Küçük, *a.g.e.*, s. 184

26) *Kur'an-ı Kerim*, Ahzâb, 40

nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim..."⁽²⁷⁾ ve "Kur'an-ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız"⁽²⁸⁾ buyrukları gereğince, İslam Dini en son din, Kur'ân-ı Kerim de en son ilahî kitap olarak gönderilmiştir.

Temel prensipleri iman, ibadet ve ahlak olan İslâm dini, kısa sürede değişik milletlerde ve değişik coğrafyalarda nüfuz bulmuş, insanlık aleminin Tevhid inancına yönelmesini sağlamıştır.

b - İslâm Mezhepleri

İslam Dini her ne kadar Mekke'de ortaya çıktıysa da, emir ve yasakları bütün insanları kapsayan ilâhi bir dindir. Yüce Allah, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e hitaben; "Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik, fakat insanların çoğu bunu bilmezler"⁽²⁹⁾ diye buyurarak İslam'ı bütün insanlara gönderdiğini açıkça ifade etmektedir. Ancak Peygamber Efendimiz'in vefatından sonraki yıllarda, İslam Dini'ne giren insanların artması ve bu insanların değişik milletlere mensub olması sebebiyle, çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan bu mezheplerden bir kısmı günümüze kadar mevcudiyetini devam ettirirlerken, bazıları da ortadan kalkmıştır. Günümüze kadar gelen ve Ehl-i Sünnet (Sünnî) diye isimlendirilen mezhepler olduğu gibi, Ehl-i Sünnet dışında kabul edilen birkısım mezhepler de varlığını devam ettirmiştir. Şimdi Ehl-i Sünnet diye adlandırılan mezhepler ile, özellikle Hatay yöresinde görülen diğer İslam mezheplerini kısaca görelim.

1) Sünnî Mezhepler

Ehl-i Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sünneti ile sahabe ve onların yolundan gidenler demektir⁽³⁰⁾. Bu mezheplerin sayısı 4 olarak kabul

27) Kur'an-ı Kerim, Mâide, 3

28) Kur'an-ı Kerim, Hicr, 9

29) Kur'an-ı Kerim, Sebe, 28

30) Ethem Ruhi Fıçlalı, Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri, Ankara, 1986, s. 54

edilmiştir. Bunlar da Hanefî, Malikî, Şafîî ve Hanbelî Mezhepleridir. Hatay yöresinde, bu mezheplerden özellikle Hanefî ve Şafîî mezhepleri bulunmaktadır.

a) Hanefî Mezhebi

Hanefî Mezhebi'nin kurucusu olan İmam Azam Ebu Hanife Nu'man b. Sabit (h.80 /m.699) tarihinde Kûfe'de doğmuş ve (h.150 / m.767) tarihinde de Bağdat'ta vefat etmiştir. Ebu Hanife aslen İranlıdır. R. Fığlalı, Türklerin batıya kayışları ve İran dolaylarında yerleşmeleri sebebiyle O'nun, Tirmizli bir Türk kabilesine mensub olduğunu kaynaklara dayalı olarak söylemektedir⁽³¹⁾.

Hanefî Mezhebi, Türkiye, Irak, Pakistan, Rusya ve Çin'de bulunan İslam Ülkeleri ile Mısır'da yayılmıştır⁽³²⁾.

b) Şafîî Mezhebi

Şafîî Mezhebi'nin kurucusu olan İmam Ebu Abdillah b. İdrisi's-Şafîî (h.150) tarihinde Gazze'de doğmuş ve (h.204) tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. Şafîî'nin nesebi Abdu Menaf'da Resulullah (s.a.v.)'in soyu ile birleşir⁽³³⁾.

Şafîî Mezhebi genelde Mısır, Endonezya ve Aden'de yayılmış olmakla birlikte, Irak ve Pakistan'da da mensupları bulunmaktadır⁽³⁴⁾. Ayrıca Türkiye'de de bu mezhebin mensupları bulunmaktadır.

2) Şîî Mezhepler

Şîîlik, Hz Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra Hz Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören ve onu nass ve tayinle "meşru" halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun

31) Abdulkерim Zeydan, (Ter. Ali Şafak), *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 1985, s. 236; E. R.

Fığlalı, a.g.e., s. 60-61

32) A. Zeydan, a.g.e., s. 244

33) A. Zeydan, a.g.e., s. 252

34) A. Zeydan, a.g.e., s. 256

soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların ortak adı olmuştur⁽³⁵⁾. Bu mezhebin değişik kolları bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

a) Nusayrîlik (Alevîlik)

Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemiri (270/883) tarafından kurulmuş aşırı bir Şîî fırkasıdır. Batınîlikten kaynaklanan diğer aşırı Şîî fırkalarında görüldüğü gibi, Nusayrîliğin tarihi de oldukça gizlidir⁽³⁶⁾.

Şia'nın İlk Mezhepler Tarihi yazarlarından olan en-Nevbahti (III./IX. asır)'ye göre Nusayrîliğin kurucusu İbn Nusayr, Şîî İmamiye'nin onuncu imamı Ali en-Naki'nin hayatında onun tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ediyor ve onun hakkında aşırı görüşler ileri sürerek tenasühten bahsediyordu. Onun ilahlığını söylüyor ve haramları helal kılıyordu. Başka bir rivayette de İbn Nusayr, İmamiyye'nin onbirinci imamı Hasan el-Askeri (280/873)'nin "bab"ı olduğunu ileri sürmüş ve onun vefatıyla de oğlu Muhammed b. el-Hasan'ın mehdiliğini kabul etmiştir. İbn Nusayr'ın, Hasan el-Askeri'nin "bab"ı olduğu hakkındaki diğer bir görüş; mezhebin kurucusunun kendi görüşlerini yaydığı Kûfe ile Haleb arasındaki Cunbula'da yetişip 346/957 (veya 358/968) yılında Haleb'de ölen ve Nusayrî fırkasının İbn Nusayr'dan sonra ikinci hakiki müessisi olan Hüseyin b. Hamdan el-Hasibi'ye aittir. El-Hasibi'ye ait olan ve onaltı sureden meydana gelen Kitabu'l Mecmu adlı eser, Nusayrîliğin kutsal kitabıdır⁽³⁷⁾.

Hatay Alevîlerinden olan Mahmut Reyhani; Muhammed b. Nusayr'ın, mezheplerinin önemli bir imamı olduğunu ve İslam aleminde büyük hizmetlerde bulunduğunu değişik kaynaklardan istifade ile açıklıyor. Ayrıca M. Reyhani, Alevîlere isnat edilen birçok kötü davranışların mezheplerinde yeri olmadığını, aynı zamanda bu kötü isnatların Alevîlerce de uygun görülmediğini ve ilk dönemlerden bu yana

35) E. R. Fırlalı, a.g.e., s. 118

36) E. R. Fırlalı, a.g.e., s. 180

37) E. R. Fırlalı, a.g.e., s. 180-181

bilİNçli olarak yapılan bu isnatların Alevîleri karalamak amacı güttüğünü belirtmektedir⁽³⁸⁾.

Suriye'de yaklaşık 375.000 Nusayrî vardır ve bunların % 87'si 1920'de Fransız otoriteleri tarafından gösterilen ve Alevî İli (eyaleti) olarak yeniden isimlendirilen Lotakiya (Jabal Ansariyya-Nusayrî Dağları) Eyaletinde yaşamaktadırlar⁽³⁹⁾.

b) Bahâîlik

Şirazlı Mirza Ali Muhammed tarafından kurulan Bâbîlik, daha sonra Bahâîlik adıyla devam etmiştir. Aslında Bâbîlik, İmâmiyye Şiası içinde teşekkül eden Şeyhîlik adlı bir tarikatın mahsûlüdür⁽⁴⁰⁾.

Bahâîliğin son temsilcisi olan Şevki Efendi, 1314/1897'de Akka'da doğmuş ve tahsilini Beyrut ve İngiltere'de Oxford Üniversitesinde yapmıştır. Amerikalı Bahâîlerden Maxwell ailesinin Miss Routh adlı kızlarıyla 1937'de evlenen Şevki Efendi, 4 Kasım 1957 tarihinde Londra'daki ölümüne kadar Bahâîliği dünyaya yaymak için büyük gayret sarfetmiştir. Şevki Efendi'nin çocuğu olmadığı için Bahâîliğin idaresi Hayfa'da teşkil olunan "Umûmî Adâlet Evi" tarafından yürütülmektedir. Bahâîlerin 1963 yılında yaptıkları istatistiklere göre, dünyada 259 devlet, bölge veya adada Bahâîliğin mensubu ve buralarda 25.000 Bahâî merkezi olduğunu; 56 Ruhânî Mahfil ile 6.151 Mahalli Ruhânî Mahfil bulunduğunu ileri sürmektedirler. Bugün idare merkezi durumundaki İsrail'in Hayfa şehrinde bulunan Umûmî Adâlet Evi'nden sonra gelen en önemli bahâî merkezi, Amerika'da Illinois eyaletinde Chicago yakınlarındaki Wilmette'de bulunmaktadır⁽⁴¹⁾.

Bahâîlik, kendine mahsus birtakım dîni hükümler ve esaslar benimsemiş olmakla beraber, bu esaslar eski dinler ve özellikle

38) Mahmut Reyhani, *Gölgesiz Işıklar II Tarihte Aleviler*, İstanbul, 1995, s. 22-27

39) Moshe Zeltzer, *a.g.m.*, p. 21

40) E. R. Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 210

41) E. R. Fiğlalı, *a.g.e.*, s. 215

Hristiyanlık ile İslâmiyetten alınmış unsurlardır. Bilhassa Şîliğin Şeyhîlik tarikatını şekillendiren fikirler, Bahâîlikte yeni bir kalıba sokulmuş olup kaynağını Şîliğin Mehdî inancından doğan bazı anlayışlara, müfrit bâtinî te'villere ve hurûfiliğe dayandırmıştır. Bu sebepten Bahâîliğe, Şîliğin sapık bir tarikatı denebileceği gibi, İslâm mezhepleri arasında İslâm kültüründen kaynaklanmakla beraber İslâm çizgisinden çıkan dalâlet mezheplerinden biridir de denebilir. Bahâî inancı, bütün insanlık aleminin, dinlerin, dil ve yazının birliği, kadın-erkek eşitliği, din ve ilim arasındaki ahenk, genel mecburi öğretim gibi hususlardan ibarettir. Bahâîlere göre dînî, millî, ırkî, vatanî ve siyasî taassuplar insanlar için en tehlikeli unsurlar olduğundan terkedilmelidir. Genel barış, ancak Bahâullah'ın öğretileri ile sağlanabilir⁽⁴²⁾.

B - XVI. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ

Hatay yöresinin dinî coğrafyasını iyi tesbit edebilmek için, bölgenin tarihine kısaca değinmek gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bölge Müslümanların eline geçmeden önce Abbasiler zamanında, Adana ve Hatay civarına Ortaasya'dan çok sayıda Türk getirilerek yerleştirilmişti⁽⁴³⁾.

Memluk Sultanı Baybars (1260-1277), Mogolların saldırılarından dolayı Memluklara sığınan 40.000 haneden fazla Türkmeni Antakya'dan Gazze'ye kadar uzanan bölgeye yerleştirmiş ve beylerine de dirlikler vermişti. XIII-XV. yüzyıllarda Şam Türkleri (veya Türkmenleri) adıyla bilinen bu Türkmenler Antep, Hatay, Malatya ve Urfa bölgelerinde yerleşmişlerdi. Bu Türkmenlerden Boz-ok koluna mensup olanları daha çok, Halep-Antep arasındaki Amik Ovası'nda bulunmaktaydılar⁽⁴⁴⁾.

Bu yüzyıllarda bölge artık tamamen Türkleşmiş ve İslamlaşmış bir hale gelmişti. Zira, 1432 tarihinde Türkiye'de seyahat eden Fransız

42) E. R. Fıçlalı, a.g.e., s. 216-217

43) Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar)", T.A.D., C. I, S. I, Ankara, 1963, s. 3

44) F. Sümer, a.g.m., s. 8-9

seyyahı Bertrandon'dan nakledilen bilgilere göre, Türkiye'nin diğer bölgeleri gibi, Antakya'dan Tarsus'a kadar olan bölge de tamamen Türk nüfusdan oluşmaktaydı. Osmanlı'nın bölgeyi fethinden üç yıl sonra (925/1519), yapılan tahrirlerden bölgede, Sis (Kozan) hariç olmak üzere ezici bir Türk çoğunluğun yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Aynı tahrirlere göre, bu yörenin dahilinde sadece Ermeni azınlığı bulunmaktadır. Rum ve Yahudi azınlığı hatta gayr-i Türk Müslüman azınlığı (Arap, Kürt) bile yoktur. Bölgenin tek azınlığı olan Ermeniler de nüfusça çok az olup, bunlar da bazı şehir ve kalelerde dağınık bir halde yaşamaktaydılar⁽⁴⁵⁾.

XVI. Yüzyılda Türkiye'nin, Adalar Denizi'nden Fırat ile Trabzon arasında kalan kısmında bulunan halkın tamamına yakını Türk olup, azınlık olarak yalnız Rum ve Ermeniler bulunmaktaydı. Hristiyan azınlığın en az bulunduğu bölgeler ise Batı Anadolu, Marmara Bölgesi ve Kuzey-Batı Karadeniz bölgesi idi. Bu zikredilen bölgelerde 1520-1530 yılları arasında 540.963 hane Türk nüfusuna karşılık, yalnız 4.471 hane Hristiyan nüfusu yaşamakta idi. Konya, Niğde, Kayseri ve İç-il vilayetlerinde de Türk nüfusu 143.254 hane, Hristiyan nüfusu ise 2.448 hane civarında idi. Görüldüğü gibi Hristiyan nüfus, doğuya doğru gidildikçe nisbeten azalmaktadır. Mesala Maraş, Yozgat ve Kırşehir vilayetlerinde 66.776 hane Türk nüfusuna karşılık, 2.687 hane Hristiyan nüfusu bulunmaktaydı. Aynı yıllarda Çukurova bölgesinde de ezici Türk çoğunluğuna mukabil pek az Ermeni nüfusu görülmektedir⁽⁴⁶⁾.

XVI. yüzyılda Hatay yöresindeki Türklerden bir kısmını da, Oguzlar'ın Üçok koluna mensub olan Çepniler oluşturmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Halep Türkmenleri arasında üç kola ayrılmış bir Çepni oymağı görülmektedir. Bunlardan 53 vergi evi olan birinci kol Antep'in kuzeydoğusundaki Rumkale yöresinde oturuyor. Tuğrul kethüdanın idaresinde olan ikinci kol Antakya'nın kuzeyindeki Gündüzlü kazasında, nüfusu en az olan üçüncü bir kol ise

45) F. Sümer, a.g.m., s. 20

46) F. Sümer, *Oguzlar*, İstanbul, 1992, s. 149

doğuda bir yerde yaşıyordu. H. 978 (M. 1570) tarihinde yine üç kol halinde olan Çepniler'in nüfusları çok artmış bulunuyordu. Kanuni devrinin ilk yıllarında 53 vergi evi olan birinci kol bu yılda 397 vergi nüfusuna yükselmişti. İkinci ve üçüncü Çepni kollarının ise, 29 ve 16 vergi nüfusları vardı. Bu iki kolun "Başım Kızdılu" yahut "Başım Kızdılu Çepni" adı ile anıldıkları görülüyor⁽⁴⁷⁾.

Hatay yöresi Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında (1516) Osmanlı Devleti'ne geçerek Haleb Eyaleti'nin sancaklarından birini teşkil eden sancağın merkezi olmuştu. XVI. yüzyılda yapılan sayımlara göre Antakya'nın değişik yıllara göre nüfusu şöyle tesbit edilmiştir:

Tarih	Hane	Mücerred Nüfus	Tahmini Nüfus
1527	1.006	131	6.167
1537	1.196	265	7.441
1552	1.087	395	6.917
1570	1.074	387	6.831
1589	1.064	511	6.895

Tabloda verilmiş olan mücerred nüfus, bekar nüfusu yansıtmaktadır. H. Sahillioğlu'nun vermiş olduğu bu hane sayılarını, 6 ile çarparak üzerine de mücerred nüfusu eklemek suretiyle tahmini nüfusu belirlemeye gayret ettik.

H. Sahillioğlu, XVI. yüzyılda Antakya'da yaşayan halkın tamamının müslüman olduğunu ve gayrimüslim nüfus bulunmadığını⁽⁴⁸⁾ belirtirken; 22 Haziran 1553 - 11 Ağustos 1555 tarihleri arasında Osmanlı Devleti'nde seyahat eden Hans Dernschwam, Hatay yöresinde Yahudi nüfusun bulunduğunu belirtmektedir. Ona göre İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'de saygın patrikler bulunmaktadır. İskenderiye, Kahire, Antakya, Haleb, Kudüs ve daha pek çok yerde Yahudiler dağılmış birhalde yaşarlar. Birçok masrafı göze alarak mukaddes yer olan Kudüs'e giderler⁽⁴⁹⁾.

47) F. Sümer, a.g.e., s. 172, 244-245

48) Halil Sahillioğlu, "Antakya", T.D.V.İ.A., C.III, İstanbul, 1993, s. 231

49) Hans Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, (Çev: Yaşar Önen), Ankara, 1987, s. 112, 148

Bu yüzyılda Hatay yöresinde genelde Müslüman nüfus bulunmaktadır. F. Sümer, H. Sahillioğlu ve H. Dersncwam'ın tesbitlerini değerlendirdiğimiz zaman; Hatay yöresinde, Antakya merkezinde olmasa bile, diğer yerleşim yerlerinde sayıları belli olmamakla birlikte, gayrimüslim nüfusun olma ihtimali vardır.

C - XVII. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ

XVII. Yüzyıl'da 1058 (1648) Hatay yöresini gezmiş olan Evliya Çelebi, bu bölge hakkında geniş bilgiler verirken bazı yerleşim yerlerinin nüfusuna da değinmiştir. Evliya Çelebi'nin anlatımına göre; o dönem Haleb'in iskelesi durumunda ve çok sağlam olup iyi korunan Payas Kalesinde, toprak ve kireç ile örtülü 300 kadar ev bulunmaktaydı. Seyahatnamede Payas'ın o dönemdeki bir çok özelliği anlatılırken; Sokollu Mehmet Paşa tarafından yapılmış olan eserlerden bahsedildiği gibi, hacc yolu üzerinde bulunan Payas şehrinden ve orada verilen hizmetin öneminden de bahsetmiştir. Payas önceleri derbend halinde iken Sokollu'nun imarı ile şehir güvenilir ve düzenli bir duruma getirilmiştir. Evliya Çelebi'ye göre o dönemde Payas'da, toprak, kireç ve cisin ile örtülmüş 850 kadar ev ile avarız ve tekalit vergilerinden muaf olan 8.000 civarında tamamı müslümanlardan oluşan bir nüfus bulunmakta idi.

Şehirde yalnız Mehmet Paşa Camii'nde hutbe okunmaktaydı ve Halil ile İskele Tekke'leri isminde iki tekke var idi. Yine şehirde, 300 dükkan, 7 kahve ve 1 hamam bulunmaktaydı. Şehrin havası ağır olduğu için halk, dağdaki yaylaya çıkardı. Yayla çok büyük olduğu için şehir halkı haricinde Türkmen ve Araplardan 200.000 kişi 1.000.000 koyunuyla bu yaylaya gelirdi. Şehir halkı Oğuz boylarından olup, namazını kılan, tarikat sahibi ve derviş kılıklı insanları bulunmaktaydı⁽⁵⁰⁾.

İskenderun Kalesi ve şehrinden bahseden E. Çelebi; İskenderun'da Frenk ve Rumlar'ın oturduğunu ve burada cami, han, haman, çarşı, pazar

50) Evliya Çelebi Mehmet Zillioğlu, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Sad: T. Temelkuran, N. Aktaş, M. Çevik), C. III, İstanbul, 1984, s. 730-731

gibi şeyler bulunmadığını fakat meyhanelerinin çok olduğunu ve yolcuların bu meyhanelerde konakladıkları için bunların birer han gibi olduklarını belirtmektedir. Şehrin nüfusu hakkında bilgi verilmemekle birlikte, 150 akçelik olduğu, yedi tane konsolos vekili bulunduğu ve asıl konsolosların Halep'de oturdukları bildirilmiştir. İskenderun, Halep ve civarının iskelesi olduğu için gümrüğü yanında büyük mahzenler bulunmakta idi ve Frenkler gece gündüz orada alış veriş yaparlardı⁽⁵¹⁾.

Belen kasabasında 750 hanede 3.000 kadar nüfus bulunmakta ve bu nüfusun hepsi de Türklerden oluşmakta idi. Şehrin birçok özelliklerini anlatan E. Çelebi, şehirde kurşunlu bir cami, iki han (biri harap), bir hamam ve 40-50 kadar dükkan bulunduğunu bildirmektedir. O dönemde önemli bir konumu olan Bakras kalesinde 150 kadar asker evleri, bir camii, han, hamam ve küçük bir çarşı bulunmaktaydı. Bu kale 150 akçelik olup nahiye ve köyleri var idi. Burasının nüfusu hakkında bilgi verilmemiştir⁽⁵²⁾.

Bu tarihte Antakya'ya da uğrayan Evliya Çelebi şehrin tarihini, kalesini, çarşılarını, hanlarını ve birçok özelliklerini anlattığı halde şehrin nüfusuna hiç değinmemiştir. Antakya'da 8 tane büyük saray olup birincisi Ketağaç sarayı idi. Habib-i Neccar'ın şehirdeki ve dağdaki türbelerinden bahseden Evliya Çelebi, o dönemlerde her iki türbeyi, Müslüman ve Hristiyanların ziyaret ettiğini bildirmektedir. Antakya'da 7 yerde bulunan camii ve mescidde, fazıl ve bilgili hocalar tarafından bütün ilimler öğretilir idi. Üç yerde seb'a, aşere ve takrib okuma usüllerine ait okuma yerleri (Dârü'l-Kurrâ), 40 kadar çocuk mektebi var idi. Dağdaki ve şehirdeki Habib-i Neccar türbelerinde tekkeler bulunmaktaydı ve buralar dervişler ile dolardı. Asi nehri kenarında ve kalenin iç kısmında hamamlar bulunmaktaydı. Şehirde 9 tane bekarlara mahsus han ve çarşısında 300 dükkan var idi.⁽⁵³⁾

51) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 733-734

52) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 734

53) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. III, s. 735-740

E. Çelebi, bu yüzyılda, Payas ve Belen'de sadece Müslüman nüfusun bulunduğunu bildirirken, Antakya'nın nüfusu hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. İskenderun'da Frenk ve Rumların bulunduğunun bildirilmesi, bu dönemde Hatay yöresinde, sayıları belirtilmemekle birlikte, gayrimüslim nüfusun var olduğunu göstermektedir.

D- XVIII. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ

Antakya Şer'iyye Sicilleri üzerinde çalışan R. Özdemir, vergi toplamak amacıyla yapılan Avarız ve Nüzül hane sayılarından hareket ederek Antakya ve nahiyelerinin tahmini nüfusunu vermeye çalışmıştır. R. Özdemir, yapmış olduğu çalışmalara dayanarak XVIII. yüzyılın başlarında (1709), Antakya'da 23 mahalle bulunduğunu bildirmektedir. Bu mahallelerin isimleri ise; Meydan, Dörtayak, Sekâkîn, Tabi-i Sofular, Sofular, Menzil Maa Kanavâd, Debbus, İmrân (İman), Hümmara, Şeyh Ali, Habibü'n-Neccar, Tut (Dutdibi), Kantara, Sarı Mahmut, Sâha (Sahad), Şenbey (Şenlik), Mukbil, Câmi-i Kebir, Kastal, Mahsen, Günlük (Gevenlik, Könlük, Külünk), Şirince ve Hallabü'n-Neml (Hallafü'n-Neml) olarak verilmiştir⁽⁵⁴⁾. R. Özdemir, yapmış olduğu hesaplar neticesinde Antakya merkezindeki 23 mahallenin tahmini nüfusunun 10.000 ile 15.000 kişi arasında değiştiğini belirtmiştir⁽⁵⁵⁾.

Bu mahallelerin 16 tanesinde Müslümanlar otururken, 7 tanesinde ise Müslümanlarla gayrimüslimler karışık olarak yaşamaktaydılar. Bu mahallelerin yapısı şöyle idi:

1) Sofular	Türkler-Ermeniler
2) Sarı mahmut	Türkler-Ortodoks Rumlar
3) Dörtayak	Türkler-Ermeniler
4) Günlük	Türkler-Belli değil
5) Kantara	Türkler-Hristiyan Araplar
6) Kastal	Türkler-Hristiyan Araplar

54) Rifat Özdemir, "Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fiziki ve Demografik yapısı", Belleten, C. LVIII, S. 221, Nisan-1994, s. 124-127

55) R. Özdemir, a.g.m., s. 136-138

7) Mahsen Türkler-Araplar-Yahudiler

Bu 7 mahellede, Müslüman Türkler, Hristiyan Araplar, Hristiyan Rumlar, Hristiyan Ermeniler ile Yahudiler gibi 5 etnik unsur ile 3 ilahî din mensubu beraber yaşamaktaydı. Şehirdeki nüfusun (Tahmini 10.000-15.000), % 8 veya 10'unu gayrimüslimler, % 90 veya 92'sini Müslüman Türkler oluşturmaktaydı⁽⁵⁶⁾.

1710'da yapılan bir sayıma göre Antakya merkezinde, 1.161 esnaf ve bunun dışında 2.332 erkek nüfus tesbit edilmiştir⁽⁵⁷⁾. Buna göre de şehrin tahmini nüfusu yaklaşık olarak 12.000 ile 13.000 kişi arasında değişmektedir.

Bu nüfus, R. Özdemir'in tahmini olarak bulduğu rakamları uygunluk göstermektedir. 1736 tarihinde ise, Antakya'nın tahmini nüfusu 13.930 kişi olarak bulunmuştur⁽⁵⁸⁾.

Bu yüzyılda Antakya merkezinde, Yahudi ve Hristiyanların varlığı kesin olarak tesbit edilmiş ve bunların Müslümanlarla aynı mahallelerde karışık olarak yaşadıkları ortaya konmuştur.

E- XIX. YÜZYIL HATAY DİNİ TARİHİ

R. Özdemir'in yaptığı incelemelere göre; XIX. yüzyılın başlarında (1806), Antakya merkezinde vergiye tabi olanların aileleri ile birlikte toplam nüfusunun 9.780 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakama muafklar da eklenince sayı 10.000'i geçmektedir⁽⁵⁹⁾.

1806 tarihinde Kuseyr, Cebel-i Akra, Altınöz ve Süveydiye nahiyelerine bağlı köylerin tahmini toplam kadın-erkek nüfusu 4.770 kişi civarındaydı. Bu rakama çocuk, ihtiyar, sakat, asker, din adamı, ilmiye

56) R. Özdemir a.g.m., s. 146-148

57) H. Sahillioğlu, a.g.md., s. 231

58) R. Özdemir, a.g.m., s. 141

59) Rıfat Özdemir, "Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili", Şerafettin Turan Armağanı, Antakya, 1996, s. 189

mensubu ve seyyitler gibi yaklaşık 1.000 kişilik muaf nüfus da eklendiğinde bu sayının tahminen 5.770- 6.000 kişiyi bulduğunu söylemek mümkündür⁽⁶⁰⁾.

1806 yılında Antakya ile 4 nahiye ve bu nahiyelere bağlı 62 köyde tahminen 14.450 kişilik bir nüfus yaşamakta idi. Bu nüfusun 9.780 kişisi Antakya şehir merkezinde yaşarken geri kalan 4.770 kişisi de 62 köyde yaşamakta idi⁽⁶¹⁾.

1807-1810 yıllarını kapsayan 12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili'ni değerlendiren A. Yaşar'ın yaptığı tespitlere göre; Antakya kazasında, Kuseyr nahiyesinin 14, Altınözü nahiyesinin 9, Cebel-i Akra nahiyesinin 14, Süveydiye nahiyesinin 13, merkez de 40 olmak üzere toplam 90 tane köy bulunmaktaydı. Antakya merkezinde ise, 23 mahalle var idi⁽⁶²⁾.

Antakya'da bulunan nüfus, İslam, Hristiyan ve Yahudi dinleri mensuplarından meydana gelirken etnik olarak da, Türk, Arap, Rum ve Ermenilerden oluşmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığına göre; Müslümanlar ile gayrimüslimler kırsal bölgelerde Kuseyr ve Süveydiye nahiyelerinde bir arada yaşarken, şehir merkezinde ise Dörtayak, Sofular, Sarı Mahmut, Könlük, Kantara, Kastal ve Mahsen mahallelerinde birlikte yaşamışlardır⁽⁶³⁾.

Bu dönemde Antakya merkezinin tahmini nüfusu 13.500 kişi olarak tesbit edilirken, kırsal kesimin tahmini nüfusu 12.750 olarak bulunmuş ve toplam tahmini nüfus 26.250 kişiye ulaşmıştır. Toplam nüfusa ehl-i örf, ehl-i şer', Hristiyan din adamları, dul, yetim, ama vd. sayıları da dahil edildiğinde toplam tahmini nüfus 27.400 kişi civarında olmaktadır. Cizye

60) R. Özdemir, a.g.m., Ş. Turan Armağanı, s. 190

61) R. Özdemir, a.g.m., Ş. Turan Armağanı, s. 212

62) M. Ali Yaşar, 12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili H. 1222-1225 (1807-1810), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1995, s. 266-271

63) A. Yaşar, a.g.t., s. 270

evraklarından istifade edilerek, bu nüfusun 21.900 kişisi Müslim, 5.500 kişisi de Gayr-i müslim olarak tesbit edilmiştir⁽⁶⁴⁾.

1829 tarihine göre Antakya şehir nüfusun, 15.000 ile 20.000 kişi arasında olduğu tesbit edilmiştir⁽⁶⁵⁾. Ancak Robinson'dan nakledilen bilgiye göre; 1838 tarihinde, Antakya'nın nüfusu 6.000 olarak göstermiştir⁽⁶⁶⁾.

Osmanlı Devleti'nin, 1831 tarihinde yapmış olduğu nüfus sayımı ile Rumeli ve Anadolu'daki İslam ve Hristiyan erkek nüfusunu tesbit ettiğini görmekteyiz⁽⁶⁷⁾. Bu sayımda Hatay çevresinin büyük bir kısmı o dönemde Haleb Vilayeti'ne bağlı olduğu için nüfus sayımına dahil edilmemişti. Bu sayıma dahil olan kazalardan Belen'de 702 müslüman, 1586 Fellahan, 481 Ermeni ve Rum olmak üzere toplam 2.769 erkek nüfus mevcuttu. Payas ve Köylerinde 472 müslüman, 55 Fellahan, 679 Rum ve Ermeni olmak üzere toplam 1.206 erkek nüfus var idi. Derbend-i Misis karyesinde 247 müslüman ve 147 Ermeni olmak üzere toplam 394 erkek nüfus bulunmaktaydı. Belen ve Payas sancaklarında; 7.973 islam, 3.565 Fellehan, 3.926 Rum ve Ermeni reayaları olmak üzere toplam 15.464 erkek nüfus mevcuttu⁽⁶⁸⁾.

1268 (1851) tarihli Cizye Defterine göre; Antakya yöresin cizye nüfusu 15 Âla, 1.201 Evsat ve 1.254 Ednâ olmak üzere toplam 2.470 idi⁽⁶⁹⁾. Toplam cizye nüfusunu 5 rakamı ile çarptığımız zaman, Antakya yöresindeki tahmini gayrimüslim nüfusunu 12.500 olarak buluruz.

Cevdet Paşa, 1867 tarihinde, günümüzde Hatay il sınırları içerisinde bulunan yerleşim yerlerinin nüfuslarını hane olarak vermiştir. Biz, verilen hane sayılarını 6 rakamıyla çarpmak suretiyle, Hatay'ın o tarihteki tahmini nüfusunu aşağıda görüldüğü gibi tesbit ettik:

64) A. Yaşar, a.g.t., s. 275-276

65) R. Özdemir, a.g.m., Bellekten, s. 146

66) H. Sahillioğlu, a.g.md., s. 231

67) Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı, Ankara, 1943, s. 21

68) F.Z.Karal, a.g.e., s. 174

69) B.O.D.A., Cizye Defteri, Defter No: 1329, Yıl: 1268, s. 4

Kaza Adı	Müslüman		Gayr-i Müslim		Toplam	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Antakya	8.775	52.650	1.129	6.774	9.904	59.424
Reyhaniye	2.200	13.200	-	-	2.200	13.200
Belen-İskenderun	1.729	10.374	312	1.872	2.041	12.246
Payas	1.213	7.278	447	2.682	1.660	9.960
Hassa	1.118	6.708	100	600	1.218	7.308
Toplam	15.035	90.210	1.988	11.928	17.023	102.138

Yukardaki tablodan anlaşıldığı gibi, toplam tahmini nüfus olan 102.138 kişinin % 11.7'sini 11.928 kişiyle gayrimüslimler oluştururken, % 88.3'ünü 90.210 kişiyle Müslümanlar oluşturmakta idi.

Bu dönemde Antakya Haleb Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezidir. Antakya'daki gayrimüslim hanelerin 33'ü yahudi olup toplam nüfusları yaklaşık olarak 200 kişi civarındadır. Müslümanların arasında ise çok sayıda Nusayrî bulunmaktadır.

Bu dönemde Payas Sancağı Adana Eyaletine bağlı iken, Fırka-i İslahiye tarafından ayrılarak Payas ve Osmaniye kazaları oluşturuldu. Belen kazası da Haleb Sancağı'ndan ayrılarak Payas Sancağı'na dahil olundu. Hacılar, Tiyek ve Ekbez nahiyelerini kapsayan Hassa kazası Maraş Livası'na dahil oldu⁽⁷⁰⁾.

Ahmed Rifad, 1299 (1881) tarihli eserinde Antakya'nın merkez nüfusunu 17.000 olarak vermiş, fakat ayrıntıya girmemiştir⁽⁷¹⁾.

1305 (1887) tarihli Haleb Salnamesi'ne göre; Antakya'nın merkez nüfusu 16.477 olup, bu nüfusun 14.979'u müslüman, olarak belirtilmiştir. Belen Kazası merkez nüfusu,3.807 idi. İskenderun Kazası merkez nüfusu, 3.227 olup, bunun 1.577'si müslüman, 1.675'i hristiyan, 22'si yahudi idi⁽⁷²⁾.

Ş. Sami, 1306 (1889) tarihli Kamusu'l-Alam isimli eserinde Antakya'nın nüfusunu 16.816 olarak vermiş ve bunun 3.000 kadarının

70) C. Paşa, Tezakir, C. III, s. 222-224

71) Ahmet Rifat, Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye, C. I-II, İstanbul, 1299 (1881), s. 278

72) Vilayet-i Salname-i Haleb, 1305, 16. Def'a, s. 171,178,182

hristiyan ve yahudi, gerisinin tamamen müslüman olduğunu belirtmiştir⁽⁷³⁾. İskenderun'un nüfusu 1.900 kişi olarak verildiği halde, nüfus dini yönden açıklanmamıştır⁽⁷⁴⁾. Belen'in kaza nüfusunun 8.622 olduğunu ifade eden Ş. Sami; nüfusun ayrıntılarına girmemiştir. Fakat, kaza içerisindeki yapıların arasında bir kilise ve iki hristiyan mektebinin bulunması, burada gayrimüslim nüfusun da bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca Belen'in toplam nüfusunun 25.000 kişi olduğu ve Arap ile Türklerden meydana geldiği de bildirilmiştir⁽⁷⁵⁾. Belen'in toplam nüfusunun fazla olması, o dönemde Kırıkhan'ın Belen'e bağlı olmasıyla izah edilebilir.

Reyhaniye, 1308 (1891) yıllarında Haleb vilayeti ve Sancağında bulunan Harim kazasının bir nahiyesi idi. Harim kasabasında ve Barişa ile Reyhaniye nahiyelerinde toplam 25.261 kişi mevcuddu. Ahalinin tamamı müslüman olmakla birlikte, ekserisi Arapça konuşmaktaydı⁽⁷⁶⁾.

Ordu (Yayladağı), 1308 (1891) yıllarında Haleb Vilayeti ve Sancağında bulunan Cısr-i Şugur kazasının bir nahiyesi idi. Cısr-i Şugur ve Ordu ile Mazık nahiyelerinde toplam 25.125 kişi mevcud olup bunların 3.000'i Hristiyan idi. Ordu nahiyesinin ahalisi Türk ve az kısmı Arap idi⁽⁷⁷⁾.

Cebel-i Bereket Sancağı, 1308 (1891) yıllarında Haleb Vilayeti ve Sancağına bağlı olup, Yarpuz, Hassa, Bulanık, Osmaniye ve Payas adlı altı kazadan oluşmaktaydı. İdare merkezi Payas kasabası idi. Ahalinin tamamı 51.500 kişi olup, bunun 5.000 kadarı Hristiyan ve diğerleri Müslüman idi⁽⁷⁸⁾.

73) Şemseddin Sami, *Kamus'ul-Allah*, C. I, İstanbul, 1306 (1889), s. 429

74) Ş. Sami, *a.g.e.*, C. II, s. 930

75) Ş. Sami, *a.g.e.*, C. II, s. 1443

76) Ş. Sami, *a.g.e.*, C. III, İstanbul, 1308, s. 1911

77) Ş. Sami, *a.g.e.*, C. III, s. 1816

78) Ş. Sami, *a.g.e.*, C. III, s. 1767

1308 (1890) tarihli Haleb Salnamesi'ne göre⁽⁷⁹⁾; Antakya, Belen ve İskenderun'un nüfusu şöyleydi:

Dini Gruplar	Antakya	Belen	İskenderun	Toplam
İslam	55.191	7.294	10.507	72.992
Ermeni Katolik	12	-	243	255
Rum	3.413	-	1.208	4.621
Ermeni	2.073	1.196	587	3.856
Protestan	283	98	-	381
Yahudi	221	1	22	244
Ecnebi	10	-	61	71
G.M.Toplam	6.012	1.295	2.121	9.428
Toplam	61.203	8.589	12.628	82.420

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Hatay yöresinde gayrimüslim azınlık olarak, önemli iki grup var idi. Bunlar, Rum-Ortodokslar ve Ermeniler idi ki, Ermeniler de tamamen Gregoryan mezhebine mensup idiler. Yukardaki tabloda görüldüğü gibi, XIX. asrın sonlarına doğru Ermenilerin bir kısmı Katolik ve Protestan mezheplerine girmişlerdi. Ermenilerin değişik mezheplere dağılmaları, kendilerine bu yörede nüfuz edindirmek isteyen Avrupalı devletler ile Amerika'nın yapmış olduğu misyonerlik faaliyetleri neticesinde olmuştur. Çünkü Ermenilerin büyük bir kısmı, bu bölgeyi de içine alan bir Ermenistan devleti kurma hayallerinin ancak bu devletlerin yardımıyla mümkün olacağını sanıyorlardı. Avrupalı devletlerin hayali ise, bu yöredeki azınlıkları kullanarak, bölgeyi sömürge haline getirmektir.

M.K.Krikorian (1860-1908) yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni ve diğer azınlıkları konu alan araştırmasında, Haleb Vilayeti'nin toplam nüfusunu 903.269 olarak verirken, bunun 759.040'ını Müslümanlar, kalanını (144.229) ise Gayr-i Müslimler oluşturmaktaydı. Gayr-i Müslimlerin de 81.120'si Ermeni idi.

⁷⁹⁾ Salname-i Vilayet-i Haleb, 1308, 19. Def'a, s. 172,178,191

Bu Ermeni nüfusun 22.000 kişisi Haleb, İskenderun ve Belen kazalarında, 15.500 kişisi Cısr-i Şugur ve Sahiun kazalarında bulunmakta idi⁽⁸⁰⁾.

Vital Cuinet, 1891 tarihli *La Turquie d'Asie* isimli eserinde, Haleb Vilayeti'nin Haleb Sancağı'na bağlı kazaları sayarken; Antakya'yı 4 nahiye ve 310 köy, İskenderun'u 1 nahiye ve 26 köy, Belen'i de 1 nahiye ve 48 köy ile bu kazalar arasında zikredilerek bu kazaların dinî yapıları incelenmiştir⁽⁸¹⁾.

V. Cuinet, Antakya Kazası'nın toplam nüfusu ve bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımını şu şekilde vermiştir⁽⁸²⁾.

Müslümanlar	Nüfus	Gayr-ı Müslimler	Nüfus
Suriyeli Arab	20.000	Birleşik Rumlar (Melşit)	2.500
Nusayrî	10.000	Katolik Ermeni	2.500
Türk	10.000	Süryani	2.000
Kürt	3.000	Keldani	2.000
Çerkez	3.000	Rum Ortodoks	1.000
Müslüman Toplamı	46.000	Gregoryan Ermeni	2.084
Toplam Nüfusa Oranı % 73.2		Yakubi Süryani	2.500
		Birleşik olmayan Keldani	2.000
		Yahudi	266
		Gayr-ı Müslim Toplamı	16.850
		Gayrimüslimlerin Toplam Nüfusa Oranı %	26.8
		Toplam Nüfus	62.850

Yukardaki tabloda görüldüğü üzere, V. Cuinet, % 73.2 olarak gösterdiği Müslüman nüfusu etnik yönden ele alarak incelemiş ve Türk nüfusunu % 16 civarında göstermek suretiyle azınlık durumuna düşürmeye çalışmıştır. Gayri müslim nüfusu ve gayri Türk unsuru da çoğaltma çabasına girmiştir. Özellikle Müslüman Alevîleri mezhep açısından ele alarak Müslüman Türkten ayrı göstermiştir.

80) Mesrob K. Krikorian, *Armenians in The Service Of The Ottoman Empire (1860-1908)*, London and Boston, 1977, p. 82-83

81) Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, C. II, Paris, 1891 s. 112

82) V. Cuinet, *a.g.e.*, C. II, s. 192

V. Cuinet'e göre Antakya'nın merkez nüfusu şöyleydi⁽⁸³⁾.

Müslümanlar	Nüfus	Oran	Gayr-i Müslimler	Nüfus	Oran
Arab, Suriyeli, Türkler vs.	10.000	%42.47	Birleşik Rumlar ve Rum Ortodokslar	3.500	%14.86
Nusayriler	6.000	%25.48	Katolik ve Gregoryan Ermeniler	3.784	%16.06
Müslüman Toplamı	16.000	%67.95	Yahudi	266	%1.13
			Gayr-i Müslim Toplamı	7.550	%32.05
Toplam Nüfus	23.550				

V. Cuinet, Antakya'nın nüfusunu verirken yine aynı taktiği kullanarak Müslüman nüfusu az göstermek amacıyla Müslüman Alevîleri ayrı bir etnik grup gibi göstermiştir. Bu arada ileride uygulama ihtimali içerisinde görülen Osmanlı Devleti'ni parçalama planlarının sünü temellerini atmaya çalışmıştır.

V. Cuinet diğer kazaların nüfuslarını ve bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımını ise şu şekilde vermiştir:

İskenderun Kazası'nın toplam nüfusu 23.330 olup, bunların 12.500'ü müslüman, 10.788'i hristiyan, 42'si yahudi idi. İskenderun'un merkez nüfusu ise 6.850 olup, bu nüfusun 3.255'i Müslüman, 3.553'ü Hristiyan ve 42'si de Yahudilerden meydana gelmekte idi⁽⁸⁴⁾.

Belen Kazası'nın toplam nüfusu 10.765 olup bunların 8.253'ü Müslüman, 2.510'u Hristiyan ve 2'si de Yahudilerden oluşmaktaydı. Kaza merkezinde ise 4.000'i müslüman ve 200'ü de hristiyan olmak üzere toplam 4.200 kişi bulunmaktaydı⁽⁸⁵⁾.

1891 tarihinde, Adana Vilayeti'nin Cebel-i Bereket Sancağı'na bağlı olan Hassa Kazası'nın 7.800 nüfusu vardı. Cuinet, aynı sancağa bağlı olan Payas Kazası'nın toplam nüfusunu 18.838 olarak vermiştir. Kaza merkezinin nüfusu 6.325 olup, bu nüfusun 3.200-3.500 kadarı müslüman,

83) V. Cuinet, a.g.e., C. II, s. 193

84) V. Cuinet, a.g.e., C. II, s. 201-202

85) V. Cuinet, a.g.c., C. II, s. 221-222

2.500-3.000 kadarı da Ermeni ve Rum Ortodoks Hristiyan idi⁽⁸⁶⁾. Yukarda görüldüğü gibi Cuinet, bu gün Hatay ilinde bulunan diğer yerleşim yerlerinin nüfuslarını verirken yine benzer durumları sergilemiştir.

Cuinet'e kadar Osmanlı topraklarında yaşayan halkı din ve mezheplerine kadar inceleyen başka bir kaynağa rastlayamadığımız için; onun yapmış olduğu bu araştırma orijinal bir özelliğe sahip olarak görülmektedir. Ayrıca Cuinet, Müslüman toplulukları sünî ve şîf (alevi) diye iki ayrı gruba ve sünîleri de kendi aralarında alt gruplara ayıran ilk araştırmacı olma özelliğine sahiptir. Bundan dolayı daha sonraki dönemlerin dinî yapılarını incelerken sık sık Cuinet ile karşılaştırma yapmak durumunda olacağız.

Abdurrahman Şeref, 1310 (1892) tarihli Coğrafya-ı Umumî isimli eserinde Antakya'nın nüfusunu 20.000 olarak göstermiştir⁽⁸⁷⁾. Fakat nüfusu dinî yönden ele almamıştır.

V. Cuinet'ten kısa bir süre sonra eserini yazan Ali Cevad ise; 1313 (1895) tarihli Memalik-i Osmaniye'nin Tarih-i Coğrafya Lügatı isimli kitabında, Antakya'nın 4 nahiye ve 31 köy ile birlikte toplam 62.750 nüfusu olduğunu belirtmiştir. Ancak Ali Cevad'ın verdiği bilgiler, Vital Cuinet'in vermiş olduğu bilgilere çok yakındır.

Ali Cevad'a göre; Antakya'nın 62.750 olan toplam nüfusunun, 48.000'ini Müslümanlar ve 14.750'sini de gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Antakya'nın merkezinde ise; 3.374 hane bulunmakta olup, bu hanelerde 23.550 nüfus ikamet etmekteydi⁽⁸⁸⁾.

İskenderun Kazası'nın toplam nüfusunun, 23.330 kişi olduğu ve kaza nüfusunun %50'den fazlasını Müslümanların teşkil ettiği belirtilmiştir. Merkez nüfusu ise 6.850 kişi olup, bunların 3.255'ini

86) V. Cuinet, a.g.e., C. II, s. 104-105

87) Abdurrahman Şeref, Coğrafyay-ı Umumi, C. I, İstanbul, 1310 (1892), s. 186

88) Ali Cevad, Memalik-i Osmaniyyenin Tarih-i coğrafya Lügatı, İstanbul, 1313 (1895), s. 35-36

Müslümanlar, 3.553'ünü Hristiyanlar ve 42'sini de Yahudiler meydana getirmekteydi⁽⁸⁹⁾.

Belen Kazası'nın merkez nüfusunun 4.200 olduğu ve bunların 200'ünün Hristiyan, kalanının (4.000) Müslüman olduğu görülmektedir. Belen Kazası'nın toplam nüfusu ise 10.765 olup, bunun 8.253'ü Müslüman ve 2.512'si gayrimüslim olarak belirtilmiştir⁽⁹⁰⁾.

1314 (1896) tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'ne göre⁽⁹¹⁾; Antakya, Belen ve İskenderun kazalarının nüfusu ve bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımı aşağıdaki gibi tesbit edilmişti:

Dini Gruplar	Antakya	Oran	Belen	Oran	İskenderun	Oran	Toplam	Oran
İslam	59.988	% 90.05	7.418	% 83.77	11.497	% 83.88	78.903	% 88.48
Katolik	12	-	-	-	298	% 2.18	310	% 0.35
Rum	3.682	% 5.58	-	-	1.318	% 9.61	5.000	% 5.61
Ermeni	2.373	% 3.56	1.327	% 14.99	576	% 4.20	4.276	% 4.98
Protestan	284	% 0.43	110	% 1.24	-	-	394	% 0.44
Yahudi	258	% 0.39	-	-	17	% 0.13	275	% 0.30
Latin	15	-	-	-	-	-	15	-
Toplam	66.612		8.855		13.706		89.173	

XIX. yüzyılın son yıllarına ait olan bu tabloda verilen rakamlar ile Cuinet'in tesbit ettiği nüfus, toplam nüfus bakımından hemen hemen aynı olmasına rağmen; bu nüfusun dinlere göre dağılımında çok büyük fark bulunmaktadır. Cuinet Antakya'nın toplam nüfusunu 62.850 olarak vermiş ve bunun 46.000'ini Müslümanların, 16.850'sini de gayrimüslimlerin oluşturduğunu belirtmekle, Antakya'daki Müslümanların toplam nüfusa oranını % 73 olarak göstermektedir. Yukardaki tabloda ise müslümanların toplam nüfusa oranı % 90'ın üzerinde bulunmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti üzerinde araştırma yapan yerli ve yabancı araştırmacılara göre toplam nüfuslarda önemli bir

89) A. Cevad, a.g.e., 97

90) A. Cevad, a.g.e., s. 226-227

91) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1314, s. 206, 219, 247

değişiklik göze çarpmazken; bu nüfusun din ve mezheplere göre dağılımında çok büyük farklar bulunmaktadır. Bu durumu daha iyi görmek için, 1867'li yıllarda Cevdet Paşa'nın yörenin nüfusuyla ilgili vermiş olduğu bilgilere ve 1308 (1890) tarihli salnamede verilen bilgilere bakılması yeterli olacaktır.

F- XX. YÜZYIL BAŞINDAN GÜNÜMÜZE KADAR HATAY DİNİ TARİHİ

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Hatay il sınırları içerisinde kalan bölgelerde nüfus bakımından önemli bir değişiklik bulunmamaktadır. 1319 (1901) tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'ne göre⁽⁹²⁾ Antakya, Belen ve İskenderun'un nüfusları şöyle idi:

Dini Gruplar	Antakya	Belen	İskenderun	Toplam
İslam	66.830	9.313	11.149	87.292
Ermeni Katolik	12	112	-	124
Rum Katolik	-	-	273	273
Rum Ortodoks	4.330	-	1.220	5.550
Ermeni	2.574	1.326	438	4.338
Protestan	344	198	-	542
Yahudi	280	-	30	310
Latin	15	-	-	15
Ecnebi	-	-	61	61
G.M. Toplam	7.555	1.636	2.022	11.213
Toplam	74.385	10.946	13.171	98.505

XX. Yüzyılın başında 1319 (1901) tarihli salnameye baktığımız zaman, Hatay'daki gayrimüslimlerin nüfuslarında önemli bir artış görülmemekle birlikte, gayrimüslim grupların adedinde bir artış olduğu görülmektedir. Mesela daha önceleri varlığından söz edilmeyen Rum-Katolikler ve Ecnebiler, XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış görünmektedir. Bu da bölgede yapılan yoğun misyonerlik faaliyetlerinin başarılı olduğunu göstermektedir.

92) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1319, 29. Def'a, s. 247, 258, 273

1324 (1906) tarihli Haleb Vilayet Salnamesi'ne göre⁽⁹³⁾; Antakya, Belen ve İskenderun'un nüfusları şöyle idi:

Dini Gruplar	Antakya	Belen	İskenderun	Toplam
İslam	71.134	10.011	14.740	95.885
Ermeni Katolik	-	228	7	235
Rum Ortodoks	4.315	-	2.200	6.515
Ermeni	2.575	1.701	1.417	5.693
Protestan	382	193	103	678
Yahudi	280	18	129	427
Latin	15	-	103	118
Rum Katolik	-	-	232	232
Ecnebi	-	-	151	151
Süryani Katolik	-	-	78	78
Maruni	-	-	146	146
G.M. Toplam	7.567	2.140	4.566	14.273
Toplam	78.701	12.151	19.306	110.158

Bu salnamede de görüldüğü gibi gayrimüslim gruplarındaki farklılığın daha da artmış olması, bu yöredeki misyonerlik faaliyetlerinin bütün hızıyla devam ettiğini göstermektedir.

1914 Resmi İstatistiğine göre; Adana ve Haleb vilayetlerinin toplam nüfusları ve bu nüfus içerisinde bulunan müslüman ve hristiyanların sayıları şu şekilde tesbit edilmiş idi⁽⁹⁴⁾:

Vilayet	Top.Nüfus	Müslüman	Oran	Rum	Oran	Ermeni	Oran
Adana	403.527	341.903	% 84.73	8.974	% 2.22	52.650	% 13.05
Haleb	618.416	576.320	% 93.20	21.954	% 3.54	20.142	% 3.26

1914 tarihinde, Haleb Eyaleti'nin Haleb Sancağı'na bağlı olan Antakya, İskenderun, Belen ve Adana Eyaleti'nin Cebel-i Bereket Sancağı'na bağlı olan Dört Yol ve Hassa Kazaları'nın nüfus durumu şöyleydi⁽⁹⁵⁾:

93) Salname-i Vilayet-i Haleb, 1324, 34. Def'a, s. 280, 301, 333

94) Azmi Süslü, Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı, Ankara, 1990, s. 21

95) Kemal H. Karpat, Ottoman Population 1830-1914, s. 172-173, 176-177

Dini Guruplar	Antakya	İskenderun	Belen	Dörtyol	Hassa	Toplam
İslam	78.054	14.140	10.506	15.495	8.810	127.005
Rum Ortodoks	7.352	2.373	-	272	33	10.030
Ermeni	4.773	1.519	1.696	6.672	770	15.430
Yahudi	357	129	18	3	-	507
Rum Katolik	179	213	2	8	1	403
Ermeni Katolik	72	65	314	8	269	728
Protestan	736	33	232	366	285	1.652
Latin	-	70	-	11	-	81
Süryani	4	78	-	-	-	82
Yakubi	10	153	2	-	-	165
Gypsies	-	-	46	-	-	46
Keldani	-	-	-	3	-	3
Maruni	-	-	-	7	169	176
G.M. Toplam	13.483	4.735	2.310	7.350	1.527	29.405
Toplam	91.537	18.875	12.816	22.845	10.337	156.410

Yukardaki tabloda görüldüğü üzere, 1914 tarihinde Hatay yöresindeki gayrimüslim gruplarına yenileri eklenirken, nüfuslarında da önemli bir artış göze çarpmaktadır. Bu artışın en önemli sebebi, 1909 yılında Adana'daki Ermeni olayları sırasında, ilde bulunan 48.000 Ermeniden 25.000 kadarının bölgeyi terkederek Suriye'ye kaçması⁽⁹⁶⁾ ve I. Dünya Savaşı döneminde diğer yörelerde bulunan gayrimüslimlerle beraber o sıralarda Suriye sınırları içerisinde görülen Hatay bölgesine gelmesi gösterilebilir.

A. Faik Türkmen, 1937 tarihinde, Suriye ve Fransız gazetelerinden Hatay'ın o tarihlerdeki nüfusu hakkında bilgi verirken, bu gazetelerdeki rakamların gerçekleri yansıtmadığını belirtmiştir. Daha sonra Türkiye'deki gazetelerin verdiği rakamları da ele alarak, her iki tarafın verdiği rakamları aşağıdaki şekilde karşılaştırmıştır⁽⁹⁷⁾.

Suriye ve Fransız Gazeteleri		Türk Gazeteleri	
Türk Sünni	86.000	Türk (Sünni-Alevî)	240.000
Alevî	59.000	Arab Sünni	20.000
Kürt Çerkez vs.	34.000	Ermeni	25.000
Ermeni	25.000	Hristiyan vs.	15.000
Arab Sünni	16.000	Toplam	300.000
Toplam	220.000		

96) A. Süslü, a.g.e., s. 43

97) A. Faik Türkmen, Mufassal Hatay Tarihi, C. I, İstanbul, 1937, s. 93-94

Yukardaki tabloda görüldüğü gibi Fransa ve Suriye, Hatay bölgesindeki haksız iddalarını uygulayabilmek için aynı Cuinet'in yaptığı tasnife uygun bir metod takip etmişlerdir. Bütün grupları etnik ve dinî yönden inceledikleri halde Müslüman Alevîleri sadece mezhep açısından değerlendirecek; Müslüman Türk nüfusu azınlık olarak göstermeye çalışmışlardır. Türkler ise daha gerçekçi bir tasnif yapmışlar ve özellikle Müslüman Alevîleri haklı olarak Müslüman Türk nüfusu içerisinde göstermişlerdir.

1921 tarihinde Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması neticesinde Hatay geçici olarak Fransız mandasındaki Suriye toprakları içerisinde kalmıştı. Hatay yöresinde gayrimüslim nüfusun bu denli artması, Fransızlar tarafından bölgeye özellikle getirilerek yerleştirilen Ermenilerden kaynaklanmaktadır. Ermeni nüfusun çoğu, Hatay'ın 1939 tarihinde Türkiye'ye katılması sebebiyle Suriye'ye göçetmişlerdir.

1945 Genel Nüfus Sayımına göre, Hatay'ın bazı yerleşim yerlerinde bulunan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların nüfus durumu aşağıda gösterildiği şekilde tesbit edilmiştir⁽⁹⁸⁾:

Dini Gruplar	Antakya	İskenderun	Toplam
İslam	26.024	17.613	43.637
Katolik	15	159	174
Ortodoks	1.177	686	1.863
Protestan	13	15	28
Mez. Mec. Hırs.	15	60	75
Gregoryan	-	27	27
Musevi	202	50	252
Dinsiz	2	-	2
Saire	-	2	2
G. M. Toplam	1.424	999	2.423
Toplam	27.448	18.612	46.060

Hatay, 1939 tarihinde Türkiye'ye katılmasından sonra ilk olarak yapılan 1945 tarihli nüfus sayımında, o tarihlerde Hatay'ın merkez ilçesi olan Antakya ve diğer ilçesi İskenderun'daki nüfusu, incelediğimizde bu

98) D.İ.E., 21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 26-27, 35

iki ilçede müslümanların toplam nüfusun % 95'ini, gayrimüslimlerin de % 5'ini oluşturduğunu görmekteyiz. Ancak yukarıda verilen bu rakamlar, Hatay İli'nin tamamını kapsamadığı için il'in tamamı hakkında bir değerlendirme yapmak mümkün olamamıştır.

1960 ve 1965 Genel Nüfus Sayımına göre⁽⁹⁹⁾; Hatay'da bulunan Müslüman ve gayrimüslim nüfusu şöyleydi:

Dini Gruplar	1960 Yılı	1965 Yılı
İslam	433.682	498.132
Gregoryan	100	387
Katolik	464	389
Ortodoks	6.433	6.660
Protestan	205	110
Mez. Meç. Hrs.	123	177
Musevi	158	195
Diğer Dinler	28	32
Dinsiz (Ateist)	7	63
Bilinmeyen	9	9
G. M. Toplam	7.527	8.022
Toplam	441.209	506.154

1960 ve 1965 nüfus sayımlarında gayrimüslim nüfusun mezheplere göre dağılımı verilirken, Müslüman nüfus sadece Müslümanlar olarak gösterilmiş ve mezhep isimleri zikredilmemiştir.

A. Turan, Hatay'daki Alevîler ile ilgili olarak Fransa'da yapmış olduğu doktora tezinde onlarla ilgili pek çok konuyu ele alarak incelemiştir. Ayrıca bu çalışmasında, 1970 Nüfus Sayımını esas alarak, Hatay'daki Alevî nüfusunu genel olarak şu şekilde tesbit etmiştir⁽¹⁰⁰⁾:

99) D.İ.E., 23 Ekim 1960 Genel Nüfus Sayımı, s. 170; D.İ.E., 24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı, s. 228-229

100) Ahmet Turan, *Les Nusayris de Turguie dans la Region de Hatay (Antioche)*, Paris, 1973, p. 75, (Sorbon Üniversitesinde yapılan basılmamış doktora tezi)

Yerleşim Yeri	Toplam Nüfusu	Merkez Nüfusu	Merkezdeki Alevî Nüfus	Köylerdeki Alevî Nüfus	Toplam Alevî Nüfus	Oran
Antakya	152.871	66.400	20.000	25.000	45.000	% 29.44
Samandağı	54.800	18.017	17.500	26.500	44.000	% 80.29
İskenderun	136.618	81.639	30.000	20.000	50.000	% 36.60
Toplam	340.289	166.066	67.500	71.500	149.000	% 43.79

Yukardaki tabloda da görüldüğü gibi Hatay'daki Alevîler genel olarak bu üç ilçede yaşamaktadır. Bu üç ilçedeki Alevîlerin, bu ilçelerde bulunan toplam nüfusun % 43-44 gibi önemli bir kısmını oluşturduğunu görmekteyiz.

A. Turan, Antakya İskenderun ve Samandağı ilçelerine bağlı olup Alevilerin oturduğu köylerin isimlerini de tesbit etmiştir⁽¹⁰¹⁾. Ancak sonraki yıllarda yeni yerleşim yerlerinin oluşması neticesinde, Alevi ve Sünnî köylerde artışlar olmuştur.

Son yıllarda yapılan araştırmaların birisinde Andrews, çeşitli kaynaklardan faydalarak, Hatay'daki Sünnî Araplar ile Alevî Arapların bulunduğu yerleşim yerlerini tesbit etmeye çalışmıştır⁽¹⁰²⁾. Fakat vermiş olduğu bu bilgilerde birçok hatalar yapmış ve Sünnî köylerden bazılarını Alevi olarak göstermiştir.

Andrews, ayrıca Hatay'da yaşayan Hristiyan Arapları da inceleyerek, yerleşim birimlerini ve bağlı buldukları mezhepleri aşağıdaki şekilde belirlemiştir⁽¹⁰³⁾. Fakat günümüzde bu yerleşim yerlerinden bazılarının dini yapısında değişiklikler olmuştur.

101) A. Turan, a.g.t., p. 76-81

102) Peter Alford Andrews, *Etnich Groups in The Republic Of Turkey*, Weisbaden, 1989, p. 375-376, 380-382

103) Andrews, a.g.e., p. 383

Şehir	Bucak	Köy / Mahalle	Mezhebi
Antakya	-	-	Katolik ve Ortodoks
Altınözü	-	Sarılar Mahallesi	Ortodoks
Altınözü	-	Tokaçlı (Cünte) Köyü	Ortodoks
İskenderun	-	-	Katolik ve Ortodoks
İskenderun	Uluçınar (Arsuz)	Uluçınar (Kabaevli)	Ortodoks
Samandağı	-	-	Ortodoks
Yayladağı	-	-	Ortodoks

Günümüze kadar inanç yapısını incelemeye çalıştığımız Hatay bölgesi; gerek tarihi, gerekse jeopolitik öneminden dolayı hemen her dönemde değişik din ve milletlerin birlikte yaşadığı önemli bir bölge olma özelliğini sürdürmüştür. Bazı dönemlerde bu din ve milletlerin sayısında azalma-çoğalma görülmekle beraber; içerisinde barındırdığı tüm etnik ve dinî grupları günümüze kadar taşımış olduğunu görmekteyiz.

III. BÖLÜM

GÜNÜMÜZ HATAY İLİ İNANÇ COĞRAFYASI

A - HATAY'DA DİNLER VE MEZHEPLER

Hatay'ın merkez ilçesi olan Antakya, 1939'da kabul edilen 3711 sayılı yasa ile Anavatana bağlanmıştır. Bu sırada Hatay İli'ne bağlı Antakya Merkez ilçeden başka İskenderun, Dört Yol (Adana İli'nden), Kırıkhan, Hassa (Gaziantep İli'nden), Yayladağı ve Reyhanlı İlçeleri bulunmaktaydı. Daha sonra, Fatikli Bucağı'nın Altınözü adı ile, Süveydiye Bucağı'nın da Samandağı adı ile ilçe yapılması sonucunda ilçe sayısı dokuza çıkmıştır⁽¹⁾. Son dönemlerde Dört Yol'dan Erzin, İskenderun'dan Belen ve Reyhanlı'dan Kumlu beldelerinin ilçe olmasıyla, Hatay'daki ilçe sayısı oniki olmuştur.

Türkiye'ye katıldıktan sonra 1940 yılında 246.138 nüfusu olan Hatay'ın, 1945 tarihinden, son nüfus sayımına (1990) kadar yapılmış olan sayım sonuçlarına göre ilin nüfus durumu aşağıdaki tabloda verilmiştir.

1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
254141	296799	363631	441209	506154	591064	744113	856271	1002252	1109754

Tabloda da görüldüğü gibi Hatay'ın yıllık nüfus artışı oldukça yüksektir. Bunun sebebi Hatay'a olan göç ile, il nüfusunun artış oranının yüksek olmasıdır. Yapmış olduğumuz saha çalışmalarında 1996 tarihinde Hatay'ın tahmini toplam nüfusunu 1.194.686 olarak tespit ettik. Hatay'da bugün ekseriyeti oluşturan Müslümanlar yanında Hristiyan nüfusun az da olsa bulunduğunu görmekteyiz. Bu kısa bilgilerden sonra, Hatay İlinin Antakya merkez ilçesi ve diğer ilçelerinin günümüzdeki dinler ve mezhepler bakımından değerlendirilmesini yapacağız.

1) Hatay İl Yıllığı-1973, Adana, s. 59

1 - ANTAKYA MERKEZ İLÇESİ

Bugün Antakya, Hatay ilinin idare merkezi olup, ilin diğer ilçelerinin çoğunda olduğu gibi, tarihi ve kültürel zenginliklerle doludur.

Antakya'nın yüzölçümü 689 km² olup, 1990 sayımına göre merkez, bucak ve köylerinin toplam nüfusu 284.195 kişidir. Bu nüfusun 123.871'i Antakya merkezinde, 160.324'ü bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽²⁾. İlçe doğusunda Kumlu, Reyhanlı, Suriye, güneydoğusunda Altınözü, kuzeyinde Kırıkhan ve Belen, batısında Samandağı ve güneyinde Yayladağı ile komşudur.

Antakya'nın inanç yapısını Merkez ve köyler olmak üzere iki kısımda ele alıp incelemeye çalıştık. Merkezi ise mahalleler bazında din ve mezheplere göre araştırıp elde ettiğimiz sonuçları ortaya koymaya gayret ettik.

a - Antakya Merkez Mahalleleri

Bugün Antakya ilçe merkezinde 42 tane mahalle bulunmakta ve bu mahallelerde tahmini olarak toplam 144.310 kişi yaşamaktadır. Antakya merkezindeki mahallelerin 34'ünde Hanefiler, 2'sinde (Armutlu ve Elektrik) Aleviler, 4'ünde (Akdeniz, Kışlasaray, Orhanlı ve Sofular) Hanefi ve Aleviler karışık, 1'inde (Sümerler) Yahudi, Rum Ortodoks, Katolik, Hanefi ve Alevi karışık ve 1'inde de (Zenginler) Rum Ortodoks, Hanefi ve Alevi karışık olarak yaşamaktadır.

Antakya merkezinde 180 kadar Yahudi yaşamaktadır. Merkezde yaşayan Hristiyan nüfus ise 1.455 kadar olup, bunların 1.400 kadarı Rum Ortodoks ve 55 kadarı da Katoliktir. Günümüzde Antakya'da yaşayan gayrimüslim nüfusun toplamı 1635 (%1.13) civarındadır. Antakya

2) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

merkezindeki gayrimüslimlerin ibadetlerine açık olan bir tane Rum Ortodok Kilisesi ve bir tane de İtalyan Katolik Kilisesi bulunmaktadır. Yahudilerin ibadetlerine açık bir ibadethane bulunmamaktadır

İlçede bulunan St. Pierre Kilisesi, tarihi özelliği ve Hıristiyanlığın ilk kilisesi olduğuna inanılması hasebiyle Hristiyanlar için önemli merkezlerden birisi durumundadır. Habib Neccar Dağı eteğinde bulunan mağara, St. Pierre tarafından ilk Hristiyanlar'ın toplantı yeri olarak kullanılmış ve ilk olarak bu kilisede Hz. İsa'ya inananlar Hıristiyan olarak isimlendirilmiştir. Katolik Kilisesi, burada her yıl 29 Haziran tarihinde St. Pierre anma günü adıyla bir ayin yapmaktadır. St. Pierre Kilisesi, 1963 yılında Papa Paul VI tarafından hac yeri olarak ilan edilmiş ve bu tarihten itibaren Katolikler için Kudüs'den sonra ikinci hac merkezi olmuştur. Yerli ve yabancı herkesin ziyaretine açık olan bu tarihi kilisede, bazan ayin de yapıldığı görülmektedir.

Antakya merkezindeki nüfusun büyük bölümünü Müslümanlar oluşturmaktadır. Antakya merkezinde 144.310 olan toplam nüfusun, 118.014 (%81.77)'ünü Hanefî ve 24.661(%17.08)'ini de Alevî mezhebine mensup müslümanlar oluşturmaktadır. Antakya merkezinde sayıları az da olsa diğer İslam mezheplerinden olan Şafî mezhebi mensubu da bulunmamaktadır.

Antakya merkezinde yaşayan halkın dini yapısının daha iyi anlaşılması için, 1996 tahmini nüfusu ile mensup oldukları din ve mezheplerini mahalleler bazında, aşağıdaki tabloda veriyoruz.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus		Hristiyan Nüfus		Musevî Nüfus
		Hanefî	Alevî	Ortodoks	Katolik	
Akbaba Mah	407	407	-	-	-	-
Akdeniz	3 600	1200	2 300	-	-	-
Akevler	8 914	8 914	-	-	-	-
Aksaray	5 438	5 438	-	-	-	-
Altınçay	5 211	5 211	-	-	-	-
Armutlu	7 761	-	7 761	-	-	-
Aydınlıkevler	1 927	1 927	-	-	-	-
Bağrıyanık	3 434	3 434	-	-	-	-

Barbaros	567	567	-	-	-	-
Biniciler	827	827	-	-	-	-
Cebrail	10 469	10 469	-	-	-	-
Cumhuriyet	7 579	7 579	-	-	-	-
Dutdibi	1 012	1 012	-	-	-	-
Elektrik	4 426	-	4 426	-	-	-
Emek	11 138	11 138	-	-	-	-
Esentepe	7 882	7 882	-	-	-	-
Fevziçakmak	1 812	1 812	-	-	-	-
Gazi	4 862	4 862	-	-	-	-
Gazipaşa	816	816	-	-	-	-
Güllübahçe	994	994	-	-	-	-
H.Ö. Alpagot	3 641	3 641	-	-	-	-
Haraparası	550	550	-	-	-	-
Havuzlar	1 808	1 808	-	-	-	-
İplikpazarı	528	528	-	-	-	-
Kanatlı	14 940	14 940	-	-	-	-
Kantara	1 200	1 200	-	-	-	-
K.Ali Bölüğü	2 032	2 032	-	-	-	-
Kardeşler	1 612	1 612	-	-	-	-
Kışlasaray	5 944	3 430	2 514	-	-	-
Kocaabdi	556	556	-	-	-	-
Kuyulu	1 991	1 991	-	-	-	-
Meydan	1 133	1 133	-	-	-	-
Orhanlı	1 326	516	810	-	-	-
Saraykent	1 216	1 216	-	-	-	-
Sofular	1 082	482	600	-	-	-
Sümerler	9 035	1500	6 000	1300	55	180
Şehitler	849	849	-	-	-	-
Şeyhali	884	884	-	-	-	-
Şirince	2 000	2 000	-	-	-	-
Ulu Camii	1 238	1 238	-	-	-	-
Yeni Camii	390	390	-	-	-	-
Zenginler	1 380	1 030	250	100	-	-
Toplam	144 310	118 014	24 661	1 400	55	180
Oran		% 81.77	% 17.08	% 0.97	% 0.038	% 0.12

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Antakya ilçe merkezinde toplam 144.310 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun 142.675'ini müslümanlar, 1.455'ini hristiyanlar ve geri kalan 180'ini de yahudiler oluşturmaktadır. Müslümün nüfusun ise 118.014'ünü Hanefiler ve 24.661'ini de Aleviler meydana getirmektedir. Hanefilerin ilçe merkezindeki toplam nüfusa oranı % 81.77 iken; toplam müslümanlara oranı ise % 82.71 civarındadır. Aleviler ise toplam nüfusun % 17.08'ini, müslüman nüfusun

da % 17.29'unu oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun ilçe merkezindeki toplam nüfusa oranı ise % 98.87 civarındadır. Geri kalan % 1.13'lük kesimi ise Hristiyan ve Yahudiler meydana getirmektedirler.

b - Antakya Bucak ve Köyleri

Antakya İlçesinde, merkeze bağlı 26, Harbiye Bucağına bağlı 10, Hıdırbey (Çekmece) Bucağına bağlı 19, Serinyol Bucağına bağlı 17 ve Şenköy Bucağına bağlı 9 olmak üzere toplam 81 köy bulunmaktadır. Antakya ilçesine bağlı bucak ve köylerde toplam tahmini nüfusu 171.118'dir. Bu nüfusun 51.436 (%30)'sını Hanefîler, 5.664 (%3)'ünü Şafîîler ve 114.018 (%67)'ini Alevîler teşkil etmektedir. İlçeye bağlı bucak ve köylerde gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

Antakya ilçesine bağlı bucak ve köylerden 38'inde Alevîler, 34'ünde Hanefîler, 4'ünde (Apaydın, Boşın, Demirköprü ve Suvatlı) Şafîîler ayrı yaşarken; 2'sinde (Arpahan ve Aşağıoba) Hanefî ve Şafîîler, 6'sında (Karlusu, Serinyol, Anayazı, Gülderen, Üçgedik ve Zülüflühan) Hanefî ve Alevîler, 1'inde de (Saçaklı) Alevî ve Şafîîler karışık olarak yaşamaktadır.

İlçeye bağlı olan bucak ve köylerin 1990 nüfusu ve 1996 tahmini nüfusu ile dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünnî Nüfus		Alevî Nüfus
			Hanefî	Şafîî	
Açıkdere Köyü	1.263	1.434	1.434	-	-
Akcurun	1.008	1.133	1.133	-	-
Alaattin	351	457	457	-	-
Apaydın	862	831	-	831	-
Aşağıokçular	1.482	1.786	-	-	1.786
Avsuyu (B)	3.328	3.282	3.282	-	-
Bitiren	467	510	510	-	-
Boşın	2.392	2.186	-	2.186	-
Bozhüyük	742	809	809	-	-
Demirköprü	1.080	1.117	-	1.117	-

Dursunlu (B)	4.260	4.679	-	-	4.679
Gökçeğöz	835	844	844	-	-
Hasanlı	120	248	-	-	248
Kuruyer	2.230	660	660	-	-
Küçükdalayan (B)	4.866	5.317	-	-	5 317
Madenboyu	1.652	1.612	1.612	-	-
Mansurlu	746	655	655	-	-
Maşuklu (B)	2.773	3.137	-	-	3 137
Melekli	548	253	253	-	-
Narlıca (B)	4.505	5.357	5 357	-	-
Saçaklı	959	816	-	300	516
Soğuksu	-	1.414	-	-	1 414
Suvatlı	456	536	-	536	-
Tanışma	2.005	1.782	1 782	-	-
Üzümdalı	1.278	1.423	1 423	-	-
Yeşilova	544	567	567	-	-
Harbiye (BM) (B)	17.248	19.439	-	-	19.439
Bahçeköy	-	1.062	-	-	1.062
Balıkdere	1.042	1.118	-	-	1.118
Bostancık	753	842	-	-	842
Çardaklı	487	578	-	-	578
Değirmenyolu	1.792	1.936	-	-	1.936
Döver	2.351	1.634	-	-	1.634
Gümüşgöze (B)	3.744	4.571	-	-	4.571
Samankaya	1.254	1.500	-	-	1.500
Sinanlı	975	1.262	-	-	1.262
Yeşilpınar (B)	2.874	3.319	-	-	3.319
Çekmece (BM) (B)	7.606	9.101	-	-	9.101
Ballıöz	395	391	-	-	391
Büyükdalyan	1.898	1.922	-	-	1.922
Doğanköy	521	591	-	-	591
Ekinci (B)	2.163	5.339	-	-	5.339
Güneysöğüt	547	684	-	-	684
Günyazı	1.763	1.845	-	-	1.845
Güzelburç (B)	2.796	3.333	-	-	3.333
Karlısu (B)	2.879	3.751	2 891	-	860
Kesecik	1.447	1.685	1 685	-	-
Koçören	1.460	1.383	-	-	1 383
Kuzeytepe (B)	3.029	3.484	-	-	3 484
Meydancık	413	462	-	-	462
Odabaşı (B)	5.070	5.627	-	-	5 627
Orhanlı	1.865	1.760	-	-	1 760
Saraycık	263	314	314	-	-
Subaşı (B)	2.276	2.633	-	-	2 633
Toygarlı (B)	2.561	2.431	-	-	2 431
Turunçlu (B)	2.236	2.450	-	-	2 450

Yaylacık	693	985	985	-	-
Serinyol (BM) (B)	13.046	9.171	5.000	-	4 171
Alahan	641	831	831	-	-
Alazı	1.083	1.227	-	-	1 227
Anayazı	1.554	1.617	317	-	1 300
Arpahan	457	662	362	300	-
Aşağıoba	1.482	1.344	950	394	-
Derince	-	748	748	-	-
Dikmece	2.139	2.360	-	-	2.360
Gülderen	889	1.080	560	-	520
Karaali (B)	2.060	2.387	-	-	2 387
Maraşboğazı	1.124	1.172	1 172	-	-
Oğlakören	1.119	2.939	2 939	-	-
Ovakent (B)	-	1.291	1 291	-	-
Paşaköy	411	451	451	-	-
Tahtaköprü	700	765	765	-	-
Uzunaliç	546	671	671	-	-
Üçgedik	1.720	1.238	328	-	910
Zülüflühan	605	715	210	-	505
Şenköy (BM) (B)	1.559	1.678	1 678	-	-
Bozlu	496	517	517	-	-
Çatbaşı	653	745	-	-	745
Dağdüzü	1.396	1.249	1 249	-	-
Hanyolu	1.229	1.456	1 456	-	-
Karşıyaka	-	160	160	-	-
Sofular	1.519	1.463	1 463	-	-
Turfanda	1.337	1.174	-	-	1 174
Yoncakaya	1.075	673	673	-	-
Yükariokcular	1.111	992	992	-	-
Toplam	160.324	171.118	51.436	5.664	114.018
Oran			% 30.06	% 3.31	% 66.63

Tabloda görüldüğü gibi bugün Antakya Merkez İlçe'ye bağlı 85 bucak ve köyde, tamamı Müslüman olmak üzere toplam 171.118 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun ise 114.018'i Alevi ve geri kalan 57.100'ü de sünnilerden oluşmaktadır. Buna göre Alevilerin toplam nüfusa oranı % 66.63; sünnilerin oranı ise % 33.37 civarında bulunmaktadır. Sünni müslümanların ise 51.436'sı Hanefi ve 5.664'ü de Şafii mezhebine bağlıdır. Hanefilerin toplam nüfusa oranı % 30.06 olurken, sünni nüfusa oranı ise % 90 civarındadır. Şafiilerin ise toplam nüfusa oranı % 3.31 ve sünni nüfusa oranı da % 10 civarındadır.

Antakya İlçesi'nin merkez ve köylerinin genel bir değerlendirmesini yaptığımızda ise karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman			Hristiyan		Yahudi
		Hanefî	Şafîî	Alevî	Ortodoks	Katolik	
Merkez	144 310	118 014	-	24 661	1400	55	180
Bucak-Köy	171 118	51 436	5 664	114 018	-	-	-
Toplam	315 428	169 450	5 664	138 679	1 400	55	180
Oran		% 53.72	% 1.79	% 43.96	% 0.44	% 0.017	% 0.057

Tabloda da görüldüğü gibi ilçenin toplam nüfusu 315.428 kişiden oluşmakta ve bu nüfusun da 313.793 kişiyle % 99'dan fazlasını müslümanlar ve geri kalan kısmını ise 1.635 kişi ve % 1'e bile ulaşamayan oranıyla hristiyan ve Yahudiler oluşturmaktadır. Buna göre ilçe genelini % 53'lük bir oranla Hanefi müslümanlar oluştururken, Aleviler de % 43 gibi önemli bir oranı ellerinde bulunmaktadır. Şafiiler ise ilçe nüfusunun ancak % 2'sine yakın bir bölümünü teşkil etmektedirler.

2 - ALTINÖZÜ İLÇESİ

İlçenin ismi olan Altınözü adının Eti Hattane Türkleri'zamanından kaldığı söylenebilir. Çünkü Osmanlılar döneminde düzenlenmiş Büyükburç Köyü'ndeki bir tapuda bu ismin yazıldığı gibi bu köye komşu olan Kurt Mezrası Köyü'nden büyük bir ailenin lakabının da Altınöz olması bu ismin çok eskilerden geldiğini göstermektedir. Altınözü ilçesi, Fatikli köyü merkez olmak üzere, 1945 yılında kurulmuştur⁽³⁾.

Altınözü İlçesi'nin alanı 357 km² olup 1990 sayımına göre toplam nüfusu 58.288 kişidir. Bu nüfusun 6.518'i Altınözü merkezinde yaşarken, 51.770'i bucak ve köylerinde yaşamaktadır⁽⁴⁾. Altınözü İlçesi doğu ve güneyden Suriye, kuzeyden Antakya, batıdan Antakya ve Yayladağı ile sınırlıdır.

3) Hatay İl Yıllığı-1973, s. 67, 69

4) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

a - Altınözü Merkez Mahalleleri

Altınözü İlçesinde 3 mahalle bulunmakta olup, bu mahallelerden ikisinde Müslümanlar, birinde de Hristiyanlar oturmaktadır. İlçe merkezinde Hristiyanların ibadetlerine açık olan bir Ortodoks Kilisesi mevcuttur.

İlçenin 1996 tahmini nüfusu ve dini yapısı aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman (Hanefi)	Hristiyan Ortodoks
Fatikli Mah.	1.944	1 944	-
Sarılar	1.291	-	1 291
Yenişehir	2.910	2 910	-
Toplam	6.145	4 854	1 291
Oran	% 100	% 79	% 21

Tabloda da görüldüğü gibi ilçe merkezinde yaşamakta olan 6.145 toplam nüfus, Müslüman ve Hristiyanlardan oluşmaktadır. Müslümanlar ise sadece Hanefi olup, Fatikli ve Yenişehir mahallelerinde bulunmaktadır. Hristiyanlar ise Sarılar mahallesinde bulunmaktadır. İlçede bulunan Müslümanların oranı % 79 civarında bulunurken, Hristiyanlar ise % 21 civarındadır. İlçe merkezinde diğer din ve mezhep mensupları bulunmamaktadır.

b -Altınözü Bucak ve Köyleri

Altınözü İlçesin'e bağlı toplam 43 bucak ve köyde 51.770 kişi yaşamaktadır. Bu köylerin 42'si Müslüman ve birisi de hristiyan Ortodoks'tur. Müslüman köylerin ise sadece bir tanesi Alevi, geri kalan 41'i ise Sünni-Hanefi'dir. Hristiyan vatandaşlar ikamet ettiği Tokaçlı Köyü'nde ise ibadete açık bir Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda bucak ve köylerin 1990 nüfusu ve 1996 tahmini nüfusu ile dini yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus		Hristiyan Ortodoks
			Hanefî	Alevî	
Akamber	260	255	255	-	-
Akdarı	657	519	-	519	-
Alakent	885	970	970	-	-
Altınkaya (B)	-	2.974	2.974	-	-
Atayurdu	715	644	644	-	-
Avuttepe	763	794	794	-	-
Boynuyoğun	1.121	1.216	1.216	-	-
Büyükburç	1.921	2.094	2.094	-	-
Enek	1.361	1.256	1.256	-	-
Kamberli	1.136	1.221	1.221	-	-
Karsu	1.850	2.041	2.041	-	-
Kazancık	1.027	1.069	1.069	-	-
Kıyığören	1.861	1.669	1.669	-	-
Kozkalesi	935	1.007	1.007	-	-
Kurtmezreasi	405	426	426	-	-
Tepehan	2.279	2.411	2.411	-	-
Tokaçlı	854	985	-	-	985
Tokdemir	1.006	1.047	1.047	-	-
Toprakhisar	2.006	1905	1905	-	-
Yarseli	1.645	1.489	1.489	-	-
Yunushanı	1.495	1.909	1.909	-	-
Ziyaret	747	811	811	-	-
Babatorun (BM)	1.315	1.291	1.291	-	-
Çetenli	1.793	1.966	1.966	-	-
Hacıpaşa (B)	2.889	3.663	3.663	-	-
Kansu	1.040	754	754	-	-
Keskincik	2.605	2.391	2.391	-	-
Mayadalı	2.596	2.516	2.516	-	-
Oymaklı	1.208	1.256	1.256	-	-
Türkmenmezreasi	362	431	431	-	-
Yolağzı	1.939	2.052	2.052	-	-
Yığıtyolu (BM) (B)	2.144	2.600	2.600	-	-
Dokuzdal	401	484	484	-	-
Erbası	539	534	534	-	-
Gözcük	209	200	200	-	-
Günvuran	241	264	264	-	-
Kılıçtutan	570	572	572	-	-
Kolcular	126	176	176	-	-
Kuyubaşı	294	324	324	-	-
Sarıbük	1.325	1.304	1.304	-	-
Seferli	845	1.020	1.020	-	-

Sivrikavak	1.263	1.443	1.443	-	-
Yanıkpınar	598	574	574	-	-
Bucak-Köy Toplamı	51.770	54 527	53 023	519	985
Oran		% 100	% 97	% 1	% 2

Tabloda da görüldüğü gibi ilçeye bağlı 42 köyde toplam 54.527 nüfus bulunmakta ve bunların 53.542'sini müslümanlar ve geri kalan 985 kişisini de Hristiyanlar oluşturmaktadır. Müslüman nüfusun ise 53.023'ü Sünni-Hanefilerden ve 519'u da Alevilerden meydana gelmektedir. Dolayısı ile ilçeye bağlı köylerdeki toplam nüfusun % 98'i müslüman ve % 2'si de Hristiyanlardan teşekkül etmektedir.

İlçe merkezi ile merkeze bağlı köyleri inanç bakımından bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman		Hristiyan
		Hanefî	Alevî	Ortodoks
Merkez	6 145	4 854	-	1 291
Bucak-Köy	54 527	53 023	519	985
Toplam	60 627	57 877	519	2 276
Oran		% 95.40	% 0.85	% 3.75

İlçe genelinde ise toplam 60.627 olan nüfusun 58.396'sını Müslümanlar ve 2.276'sını da Hristiyan Ortodokslar oluşturmaktadır. Müslümanların ise 57.877'sini Sünni-Hanefiler ve 519'unu da Aleviler meydana getirmektedir. Buna göre Hanefiler toplam nüfusun % 95.40'ını oluştururken; Müslüman nüfusun ise yaklaşık % 99.10'nu teşkil etmektedirler. Aleviler ise müslüman nüfusun ancak % 0.90'ını oluşturmaktadır.

3 - BELEN İLÇESİ

İlçenin tarihi, bulunduğu coğrafi konum itibariyle çok eski çağlara kadar gitmektedir. Anadolu ile Ortadoğu'nun bağlantısını tabii bir duvar gibi kesen Amanos Dağları üzerinde bulunan Belen, eski çağlarda Suriye

Kapısı ve Amanos Kapısı diye adlandırılmıştır⁽⁵⁾. Müslümanlar burayı fethettikten sonra, yöre Mazik Bakras ve Bab-ı İskenderun ismini almıştır⁽⁶⁾. Osmanlılar döneminde yöreye, Belen ismi verilmiştir⁽⁷⁾.

İlçe olduğu döneme kadar, İskenderun İlçesi'ne bağlı bir kasaba olan Belen, 1990 tarihinde ilçe olmuştur.

Yüzölçümü 197 km² olan Belen'in 1990 sayımına göre toplam nüfusu 22.893 kişidir. Bu nüfusun 15.629'u Belen merkezinde yaşarken, 7.264'ü bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽⁸⁾. İlçe, doğudan Kırıkhan, kuzey ve batıdan İskenderun, güneyden Antakya ve güney batıdan Samandağı ile ortak sınırlara sahiptir.

a - Belen Merkez Mahalleleri

Belen ilçe merkezinde 7 mahalle bulunmakta ve buradaki halk tamamen Müslüman-Hanefilerden oluşmaktadır. İlçenin 1996 tahmini nüfusu ve dini yapısı mahalleler itibariyle ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman Hanefi
Atik	519	519
Bakras	4.164	4.164
Derebahçe	1.685	1.685
Halilbey	2.829	2.829
Muhlisali	1.524	1.524
Sarımazı	3.526	3.526
Şenbük	3.977	3.977
Toplam	18.224	18.224
Oran	%100	%100

5) Besim Darkot; İ.A, "Belen" C. II, İstanbul, 1961, s. 473

6) Ş. Sami, *Kamus'ul-Alam*, C. II, İstanbul, 1316, s. 1443

7) *Salname-i Vilayet-i Haleb*, 1324, s. 329-330

8) D.İ.E, 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

Tabloda da görüldüğü gibi Belen İlçe merkezinde yaşamakta olan 18.224 kişinin tamamı Müslüman olup Sünni-Hanefidir. Yaptığımız araştırmalara göre İlçe merkezinde diğer din ve mezhep mensupları bulunmamaktadır.

b - Belen Bucak ve Köyleri

Belen İlçesi'ne bağlı olan 10 köyün toplam nüfusu 7.841 kişi yaşamaktadır. Bu köylerin 9'unda sadece Sünni-Hanefiler ve birinde (Ötençay Köyü) ise Hanefilerle Aleviler karışık vaziyette bulunmaktadır.

Belen İlçesine bağlı köylerin 1990 nüfusu ve 1996 tahmini nüfusu ile inanç yapıları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus	
			Hanefî	Alevî
Benlidere Köyü	373	270	270	-
Çakallı	145	215	215	-
Çerçikaya	373	391	391	-
Güzelyayla	370	719	719	-
Karapelit	570	963	963	-
Kırcı	989	983	983	-
Kömürçukuru	1.115	684	684	-
Müftüler	344	532	532	-
Ötençay	2.504	2.585	1 755	830
Şenbük	481	499	499	-
Toplam	7.264	7 841	7 011	830
Oran		% 100	% 89	% 11

Görüldüğü gibi sadece müslümanlardan oluşan Belen'in köylerindeki nüfusun 7.011'ini Sünni-Hanefiler ve 830'unu da Aleviler meydana getirmektedir. Aleviler ise sadece Ötençay Köyü'nde Hanefilerle birlikte bulunmaktadır. Sünnilerin toplam nüfusa oranları % 89 olurken, Aleviler ise bu nüfusun % 11'ini teşkil etmektedirler.

İlçeyi merkez mahalleleri ve köyleriyle ele aldığımızda ise şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman	
		Hanefî	Alevî
Merkez	18.224	18.224	-
Bucak-Köy	7.841	7.011	830
Toplam	26.065	25.235	830
Oran	% 100	% 96.82	% 3.18

Tablodan da anlaşıldığı gibi Belen İlçesi genelinde yaşamakta olan ve tamamı müslümanlardan meydana gelen 26.065 kişinin yaklaşık 25.235'ini Hanefiler ve 830'unu da Aleviler oluşturmaktadır. Buna göre Hanefilerin toplam nüfusa oranı % 96.82 iken, Alevilerin oranı ise sadece % 3.18 gibi bir rakama tekabül etmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre ilçede diğer din ve mezhep mensuplarına rastlanmamıştır.

4 - DÖRTYOL İLÇESİ

İlçenin adı, ilçe merkezinde bulunan ve dörtyoldan oluşan alandan dolayı verilmiştir. Dörtyol, 11.7.1939 tarihine kadar Adana'ya bağlı iken, Hatay'ın Anavatan'a katılmasından sonra, Hatay İli'ne bağlanmıştır⁹⁾.

Erzin'in ilçe olmasıyla birlikte, Dörtyol'un yüzölçümü azalarak 580 km² düşmüştür. İlçe nüfusu, 1990 sayımına göre, toplam 113.368 kişidir. Bu nüfusun 47.144'ü ilçe merkezinde yaşarken, 64.224'ü bucak ve köylerinde yaşamaktadır¹⁰⁾. Dörtyol İlçesi, doğuda Hassa, kuzey-doğuda Osmaniye, kuzeyde Erzin, batıda İskenderun Körfezi ve güneyde İskenderun ile sınırlıdır.

a - Dörtyol Merkez Mahalleleri

Dörtyol İlçe merkezinde 1996 yılı itibariyle toplam 50.249 kişi 7 mahallede ikamet etmektedir. Bu halkın tamamı ise Sünni-Hanefilerden oluşmaktadır. İlçe merkezindeki mahallelerin 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları, aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

9) Hatay İl Yıllığı-1973, s. 71

10) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Hanefi
Çaylı Mahallesi	4.833	4.833
Kışlalar	4.974	4.974
Numuneevler	8.089	8.089
Ocaklı	9.875	9.875
Özerli	8.652	8.652
Sanayi	4.637	4.637
Yeşil	9.189	9.189
Toplam	50.249	50.249
Oran	% 100	% 100

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi ilçe merkezinde bulunan halkın tamamı Müslüman olup Sünni-Hanefi mezhebine mensuptur. Yaptığımız araştırmada ilçe merkezinde diğer din ve mezhep mensuplarına rastlanmamıştır.

b -Dörtyol Bucak ve Köyleri

Dörtyol İlçe merkezine bağlı 11 bucak ve köyde 1996 yılı itibari ile yaklaşık olarak 70.979 kişi bulunmaktadır. Bu nüfusun tamamına yakını Sünniler-Hanefilerden oluşmakla birlikte, yalnız Yakacık'ta bir miktar Alevi bulunmaktadır. Dörtyol ilçesine bağlı köylerdeki 1990 ve 1996 yılı nüfusları ile bu nüfusun dini yapısını değerlendirdiğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus	
			Hanefi	Alevi
Altıncağ Köyü (B)	4.022	5.011	4.022	-
Çat	101	120	120	-
Kapulu	188	205	205	-
Karakese (B)	4.524	5.269	5.269	-
Konaklı	716	851	851	-
Kuzuculu (B)	9.709	11.616	11.616	-
Yeniyurt (B)	2.959	4.142	4.142	-
Yeşilköy (B)	8.562	9.226	9.226	-
Yakacık (BM) (B)	29.969	30.408	26 408	4000
Çağlalık	1.481	1.790	1.790	-
Kozludere	947	1.311	1.311	-
Sincan	1.046	1.355	1.355	-
Bucak-Köy Toplamı	64.224	70.979	66 979	4000
Oran		% 100	% 94	% 6

Tablodan da anlaşıldığına göre Dört Yol İlçesi'ne bağlı köylerde yaşamakta olan toplam 70.979 kişinin 66.979'unu Sünni-Hanefiler ve 4.000'ini de Aleviler oluşturmaktadır. Bu sayının orana yansımaları ise şu şekilde gerçekleşmektedir: Hanefiler % 94, Aleviler % 6.

İlçe merkezi ile merkeze bağlı köyleri genel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Hanefî	Alevî
Merkez	50.249	50.249	-
Bucak-Köy	70.979	66.979	4.000
Toplam	121.228	117.228	4.000
Oran	% 100	% 96.70	% 3.30

Tabloda da görüldüğü gibi ilçe genelinde yaşamakta olan halk tamamen müslümanlardan oluşmaktadır. Müslümanlardan oluşan bu nüfusun ise 117.228'ini (% 96.70) sünni-Hanefiler ve 4.000'ini de (% 3.30) Aleviler teşkil etmektedir. Yaptığımız araştırmaya göre Aleviler sadece ilçeye bağlı Yakacık köyünde bulunmakta olup diğer köy ve ilçe merkezinde bulunmamaktadır. Ayrıca ilçe genelinde diğer din ve mezhep mensuplarına da rastlanılmamıştır.

5 - ERZİN İLÇESİ

Erzin ismi, buraya ilk yerleşenlerin Ortaasya'daki yurtlarının isminden gelmektedir. Erzin, Dört Yol İlçesi'ne bağlı bir kasaba iken, 1987 tarihinde ilçe olmuştur.

Yüzölçümü 298 km² olup, 1990 sayımına göre toplam nüfusu 29.160 kişidir. Bu nüfusun 22.477'si Erzin merkezinde yaşarken, 6.683'ü bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽¹¹⁾. İlçe, doğusunda ve kuzey-doğusunda Osmaniye, batı ve kuzey-batısında Ceyhan, güneyinde Dört Yol ve güney-batısında İskenderun Körfezi ile sınırlıdır.

11) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

a - Erzin Merkez Mahalleleri

Erzin İlçe merkezinde 10 tane mahalle bulunmakta olup, 1996 yılı itibariyle toplam nüfusu yaklaşık olarak 25.652 kişidir. Bu nüfusun ise burada tamamı Sünnî-Hanefilerden oluşmaktadır. İlçe merkezindeki mahallelerin 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Sünnî Hanefî
Bahçelievler	4.059	4.059
Cumhuriyet	1.698	1.698
Hürriyet	4.705	4.705
İsalı	2.224	2.224
İstiklal	1.645	1.645
Karamustafalar	1.630	1.630
Mahmutlu	4.888	4.888
Mustafalı	1.427	1.427
Şükrü Paşa	2.270	2.270
Yeni Mahalle	1.106	1.106
Toplam	25 652	25 652

b - Erzin Bucak ve Köyleri

Erzin İlçesine bağlı toplam 9 köy bulunmakta ve bu köylerde yaşayan halk tamamen sünnilerden oluşmaktadır. İlçedeki köylerin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünnî Hanefî
Aşağıburnaz	-	310	310
Başlamış Köyü	1.342	1.797	1.797
Gökdere	1.804	2.301	2.301
Kızlarçayı	1.206	1.291	1.291
Kuyuluk	511	649	649
Turunçlu	1.047	671	671
Yeşiltepe	-	1.108	1.108
Yoncadüzü	953	1.177	1.177
Yukarıburnaz	-	356	356
Toplam	6.683	9 660	9 660
Oran		% 100	% 100

Her iki tabloda da görüldüğü gibi Erzin ilçesi merkez ve köyleri ile tamamen Sünni-Hanefilerden oluşmakta ve diğer din ve mezhep mensuplarına rastlanmamaktadır.

6 - HASSA İLÇESİ

Hassa,1864-1865 yılları arasında, Osmanlı Paşaları'ndan, Derviş Paşa tarafından kurulmuştur. Derviş Paşa, bölgedeki huzursuzlukları bastırmak için, orduğâhını bugünkü Hassa'nın olduğu yere kurmuş ve daha sonra buraya, Hassa adını vermiştir. Hatay'ın Türkiye'ye katılışına kadar, Gaziantep İli'ne bağlı bir bucak olan Hassa, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakından sonra, bu İl'e bağlı bir ilçe olmuştur⁽¹²⁾.

Yüzölçümü 495 km² olan Hassa'nın, 1990 sayımına göre nüfusu toplam 47.131 kişidir. Bu nüfusun 7.714'ü Hassa ilçe merkezinde yaşarken, 39.417'si bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽¹³⁾. Hassa İlçesi, doğudan Suriye, kuzey-doğudan Gaziantep (İslahiye), kuzeyden Osmaniye, batıdan Dört Yol ve güneyden Kırıkhan ile sınırlıdır.

a- Hassa Merkez Mahalleleri

Hassa İlçe merkezinin 1996 yılı itibari ile nüfusu yaklaşık olarak 8.061 kişi olup 6 mahalle ikamet etmektedir. Bu nüfusun tamamı Sünni-Hanefilerden meydana gelmektedir. İlçe merkezindeki mahallelerin 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Sünni Hanefi
15 Kasım	1.507	1.507
Çay	1.480	1.480
Dervişpaşa	1.007	1.007
Girne	1.808	1.808
Tepebaşı	770	770
Yeni	1.489	1.489
Toplam	8 061	8 061

12) Hatay İl Yılığ-1973, s. 75

13) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

b - Hassa Bucak ve Köyleri

Hassa İlçesi'ne bağlı 27 köy bulunmaktadır. Bu köylerde yaşayan halkın tamamı ilçe merkezinde olduğu gibi tamamen Sünni-Hanefilerden meydana gelmektedir. İlçedeki bucak ve köylerin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünni Hanefî
Akbez (B)	6.162	6.811	6.811
Ardıçlı (B)	2.529	3.251	3.251
Arpalıuşağı	732	981	981
Aşağıkarafakılı	1.150	1.364	1.364
Bintaş	461	442	442
Çınarbaşı	448	517	517
Dedemli	804	814	814
Gazeluşağı	677	580	580
Hacılar	1.357	1.194	1.194
Koruhüyükü	484	420	420
Sapanözü	566	523	523
Söğüt	1.965	1.982	1.982
Tiyek	533	402	402
Yeniyapan	317	330	330
Yoluklar	553	607	607
Yukarıkarafakılı	1.052	1.236	1.236
Aktepe (BM) (B)	7.917	5.852	5.852
Demrek	1.294	1.487	1.487
Eğribucak	1.129	1.487	1.487
Gülpınar	1.145	1.381	1.381
Güvenç	922	932	932
Katranlık	465	822	822
Kavlakepe	951	1.058	1.058
Küreci	1.789	2.169	2.169
Mazmanlı	1.667	1.650	1.650
Yukarıbucak	652	904	904
Yuvalı	840	858	858
Zeytinoba	856	970	970
Bucak-Köy Toplamı	39.417	41 024	41 024
Oran		% 100	% 100

Yukarıda vermiş olduğumuz her iki tabloda da görüldüğü gibi ilçenin nüfusunun tamamı müslüman olup, Sünni-Hanefilerden oluşmaktadır. Yaptığımız araştırmalarda ilçe genelinde başka din ve mezhep mensuplarına rastlamak mümkün olmamıştır.

7 - İSKENDERUN İLÇESİ

Büyük İskender, Partlar'ı M.Ö 302 tarihinde İssos yakınlarında yendikten sonra, İskenderun Şehri'ni kurdu. İskenderun ismi, onun adına izafeten verilmiştir.

İskenderun İlçesi'nin yüzölçümü, Belen'in ilçe olmasından sonra azalmış ve 759 km² düşmüştür. İlçe'nin toplam nüfusu, 1990 sayımına göre, 259.475 kişidir. Bu nüfusun 154.807'si İlçe merkezinde yaşarken, 104.668'i de ilçeye bağlı bucak ve köylerde yaşamaktaydı⁽¹⁴⁾. İskenderun İlçesi'nin, doğusunda Kırıkhan, güney-doğusunda Belen, güneyinde Samandağı, kuzeyinde Dört Yol ve batısında Akdeniz bulunmaktadır.

a - İskenderun Merkez Mahalleleri

İskenderun İlçesinin merkezinde 28 tane mahalle bulunmakta ve bu mahallelerde 1996 yılı itibariyle toplam 164.068 kişi yaşamaktadır. İskenderun İlçesi'nin bazı mahallelerde Sünniler, bazı mahallelerinde ise Aleviler çoğunlukta olmakla birlikte, genellikle her mahallede karışık olarak yaşamaktadırlar. İlçe merkezindeki mahallelerin 1996 tahmini nüfus ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir. Ayrıca ilçede, tabloda gösterilen gayrimüslimler dışında 18 keldani ve 65 Süryani vardır.

İskenderun Merkezinde, 2 tane Rum Ortodoks Kilisesi, 1 tane İtalyan Katolik Kilisesi, 1 tane Ermeni katolik Kilisesi ve 1 tane de Havra bulunmakta olup, ibadete açıktır.

14) D.İ.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

İskenderun merkez mahallelerinin 1996 tahmini nüfusu ve dini yapısı aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus			Hristiyan Nüfus		Musevi
		Hanefi	Şafii	Alevi	Ortodoks	Katolik	
Barbaros Mah	4.200	2 520	-	1 680	-	-	-
Barıştepe	4.184	610	1 900	1 674	-	-	-
Buluttepe	6.377	1 700	3 147	1 530	-	-	-
Cumhuriyet	7.689	2 569	-	5 120	-	-	-
Çay	6.527	3 400	-	3 127	-	-	-
Dumlupınar	10.285	6 500	-	3 785	-	-	-
Esentepe	10.381	3 600	4 500	2 281	-	-	-
F.S. Mehmet	3.141	2 971	-	170	-	-	-
Gültepe	9.627	3 527	2 500	3 600	-	-	-
Gürsel	3.295	850	-	2 445	-	-	-
Güzelçay	2.039	1 950	-	89	-	-	-
Hürriyet	4.270	2 750	-	1 520	-	-	-
İsmetönü	6.391	1 441	-	4 950	-	-	-
Kocatepe	7.339	2 750	2 200	2 389	-	-	-
Kurtuluş	6.344	6 204	-	140	-	-	-
Meydan	4.327	2 717	-	1 610	-	-	-
Modernevler	7.321	5 210	-	2 111	-	-	-
Muradiye	8.855	5 340	-	3 515	-	-	-
M. Kemal	6.320	3 850	-	2 470	-	-	-
Numune	4.133	1 210	-	2 923	-	-	-
Pınarbaşı	2.596	846	-	1 750	-	-	-
Pirireis	8.956	5 900	-	2 126	800	130	-
Sakarya	8.272	7 172	-	1100	-	-	-
Savaş	1.185	815	-	370	-	-	-
Süleymaniye	4.336	2 310	-	2 026	-	-	-
Yenişehir	4.521	1 250	-	2 796	400	-	75
Yıldırım Tepe	5.750	2 300	1 350	2 100	-	-	-
Yunus Emre	5.407	3 307	1 100	1 000	-	-	-
Toplam	164.068	85 569	16 697	60. 397	1.200	130	75
Oran	% 100	% 52.15	% 10.17	% 36.81	% 0.73	% 0.09	% 0.05

Yukarıdaki tabloya baktığımızda karşımıza şöyle bir sonuç çıkmaktadır: İlçe merkezinin hemen hepsinde müslümanlığın değişik mezheplerine mensup insan bulunmaktadır. Gayrimüslimler ise Pirireis ve Yenişehir mahallelerinde yaşamaktadır. İlçe merkezindeki Müslümanların toplam sayısı ise 162.563 kişi olup ilçe merkezinin yaklaşık % 99.13'ü gibi büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Bu nüfusun

ise 85.569'unu Hanefiler, 16.697'sini Şafiiler ve 60.397'sini de Aleviler teşkil etmektedir. Gayrimüslimler ise toplam nüfusun ancak % 0.87'sini (1.405kişi) oluşturmaktadır. Bu nüfusun da 1.200'ünü Rum Ortodokslar, 130'unu Katolik Ermeniler ve 75'ini de Yahudiler meydana getirmektedirler.

Müslümanların kendi aralarındaki oranları ise şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Sünni müslümanlar (Hanefi-Şafii) 102.266 kişi olup Müslüman nüfusun % 62.91'ini, Aleviler ise 60.297 kişi ile bu nüfusun %37.09'unu oluşturmaktadır. Sünni müslümanlardan Hanefiler toplam müslüman nüfusunun % 36.03'ünü oluştururken, Şafiiler de % 10.27'sini oluşturmaktadır.

Bu verilen nüfusların dışında, İskenderun merkezinde yaşamakta olan 20 kadar da Bahaî bulunmaktadır. Genel merkezi İstanbulda bulunan bu topluluğun İskenderundaki faaliyetleri, Bahaî Ofisi adını verdikleri yerden sürdürülüyor.

b - İskenderun Bucak ve Köyleri

İskenderun İlçesi'ne bağlı 47 bucak ve köy bulunmaktadır. Bu köylerin bazılarında Aleviler ve Sünniler ayrı yaşarken bazılarında ise karışık yaşamaktadırlar. Sadece bir köyde ise (Uluçınar-Arsuz) Hristiyan Ortodokslar müslümanlarla karışık vaziyette bulunmaktadır. Arsuz'da, 1 tane Rum Ortodoks Kilisesi bulunmakta olup, ibadete açıktır.

Aşağıdaki tabloda köylerin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfusu ve dini yapıları ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus		Hristiyan Ortodoks
			Hanefî	Alevî	
Akarca	1.232	1.110	1.110	-	-
Arpaderesi	858	1.067	1.067	-	-
Aşkarbeyli	1.316	1.713	1.713	-	-
Azganlık	1.453	1.731	1.731	-	-
Bekbele (B)	5.478	7.059	7.059	-	--
Bitişik	799	961	961	-	-

Büyükdere	935	983	-	983	-
Çınarlı	442	726	726	-	-
Çırtıman	1.312	1.696	1.696	-	-
Denizciler (B)	9.280	13.763	13 113	650	-
Düğünyardu	664	798	798	-	-
Güzelköy	1.509	1.518	1 518	-	-
Harlısu	398	521	521	-	-
Helvalı	623	734	734	-	-
Karaağaç (B)	13.888	15.065	-	15 065	-
Karahüseyinli	1.654	1.887	1.887	-	-
Karayılan (B)	13.883	14.104	10 354	3 750	-
Kavaklıoluk	369	88	88	-	-
Kışla	575	750	750	-	-
Kozaklı	617	686	686	-	-
Nardüzü (B)	3.566	4.622	450	4 172	-
Nergizlik	628	671	671	-	-
Orhangazi		426	426	-	-
Pirinçlik	1.024	1.443	1.443	-	-
Sarıseki (B)	4.917	4.906	4.456	450	-
Suçkağı	1.076	1.269	1.269	-	-
Uluçınar (BM) (B)	1.608	2.549	1 650	549	350
Akçalı (B)	3.724	3.913	-	3.913	-
Arpagedik	714	838	-	838	-
Avcıarsuyu	1.019	1.311	800	511	-
Beyköyü	1.102	1.212	70	1.142	-
Çetilik	1.169	1 300	-	1 300	-
Derekuyu	549	761	761	-	-
Gökmeydan	1.328	1.271	35	1.236	-
Gözcüler (B)	5.114	6.327	650	5 677	-
Gülcihan	526	415	15	400	-
Hacıahmetli	1.882	2.358	158	2 200	-
Haymaseki	1.576	1.991	1 991	-	-
Hüyük	2.062	2.428	25	2.403	-
Işıklı	1.381	910	910	-	-
Karagöz	153	202	202	-	-
Kepirce	720	1.232	1 232	-	-
Konacık	2.266	2.763	2.763	-	-
Kurtbağı	671	739	739	-	-
Madenli (B)	4.397	4.547	470	4.077	-
Tatarlar	-	745	745	-	-
Üçgülük (B)	2.772	3.590	360	3 230	-
Yukarıkepirce	730	900	900	-	-
Toplam	104.668	122 599	69 703	52 546	350
Oran		% 100	% 56.85	% 42.86	% 0.29

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi İskenderun İlçesi'ne bağlı köylerin tamamına yakını müslümanlardan oluşmaktadır. Sadece Uluçınar Köyü'nde 350 kadar Rum Ortodoks bulunmaktadır. İlçeye bağlı köylerin toplam nüfusu olan 122.599 kişinin 69.703'ünü Sünni-Hanefiler oluştururken, 52.546'sını da Aleviler oluşturmaktadır. Bu sayılarla Hanefiler toplam nüfusun % 56.85 ini teşkil ederken, Aleviler de % 42.86'sını meydana getirmektedir.

İlçe merkezi ve köylerini topluca bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman			Hristiyan		Yahudi
		Hanefi	Şafii	Alevi	Ortodoks	Katolik	
Merkez	164 068	85 569	16 697	60 397	1 200	130	75
Bucak-Köy	122 599	69 703	-	52 546	350	-	-
Toplam	286 667	155 272	16 697	112 943	1 550	130	75
Oran		% 54.18	% 5.85	% 39.40	% 0.55	% 0.05	% 0.02

İlçe merkezi ile merkeze bağlı köyleri bir incelemeye tabi tuttuğumuzda ise şöyle bir netice ile karşılaşmaktayız: İlçe genelinde yaklaşık olarak 286.667 kişi yaşamaktadır. Bu nüfusun tamamına yakını ise müslümanlardan oluşmakta ve 1.755'i de Hristiyan ve Yahudilerden meydana gelmektedir. Müslümanların ise 171.969'u Sünni olup bunların da 155.272'si Hanefi ve 16.697'si de Şafiilerden oluşmaktadır. Alevilerin ise toplam sayısı 112.943 olarak görülmektedir. Şafiiler sadece ilçe merkezinde bulunurken, Alevi ve Hanefiler hem ilçe merkezinde hem de köylerde yaşamaktadır.

8 - KIRIKHAN İLÇESİ

Kırıkhan İlçesi'nin ismi hakkında iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre; eskiden İskenderun'dan Halep'e, Antakya'dan Maraş'a giden yollar bu yöreden geçiyormuş. Burada 40 tane han bulunduğu için, buraya Kırkhan denilmiş ve zamanla değişerek Kırıkhan ismi verilmiştir. İkinci rivayete göre; bu yörede iki han varmış ve bu hanlar zamanla

yıkılmaya başlamış ancak onarılmadığı için, buraya Kırıkhan denilmiştir⁽¹⁵⁾.

Kırıkhan İlçesi'nin yüzölçümü 688 km² olup, 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 103.075 kişidir. Bu nüfusun 68.601'i Kırıkhan merkezinde yaşarken, 34.474'ü bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽¹⁶⁾. Kırıkhan İlçesi'nin, doğusunda Suriye, batısında İskenderun ve Belen, kuzeyinde Hassa, güneyinde Antakya ve Kumlu bulunmaktadır.

a - Kırıkhan Merkez Mahalleleri

Kırıkhan İlçesinin merkezinde 15 mahalle bulunmakta ve bu mahallelerde 1996 yılı itibarıyla yaklaşık olarak 54.156 kişi ikamet etmektedir. Bu halkın tamamı müslüman olup Sünni-Hanefilerden meydana gelmektedir. İlçe merkezindeki mahallelerin 1996 tahmini nüfus ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus
		Sünni(Hanefi)
408 Evler	3.212	3.212
Alakoyunlu	2.186	2.186
Alparslan	1.012	1.012
Aydınlı	2.838	2.838
Bahçelievler	2.415	2.415
Barbaros	8.716	8.716
Cumhuriyet	4.712	4.712
Çankaya	939	939
Fatih	2.021	2.021
Gazi	3.797	3.797
Gündüz	4.481	4.481
Kurtuluş	6.516	6.516
Menderes	1.029	1.029
Mimarsinan	3.036	3.036
Yeni	7.246	7.246
Toplam	54.156	54.156

15) Hatay II Yılıhğı-1973, s. 84

16) D.I.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

b - Kırıkhan Bucak ve Köyleri

Kırıkhan İlçesi'ne bağlı 54 köy bulunmakta olup, bu köylerde oturanlar tamamen Sünni-Hanefidir. İlçeye bağlı olan bucak ve köylerin 1996 yılı itibariyle yaklaşık toplam nüfusu 42.821 kişidir. Bu köylerin 1990 ile 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünni-Hanefi
Abalaklı	684	767	767
Aktutan	151	136	136
Alaybeyli	686	886	886
Alibeyçagılı	322	327	327
Arkıta	393	431	431
Balarmudu	675	743	743
Baldıran	1.127	1.313	1.313
Başpınar	659	851	851
Bektaşlı	1.039	1.135	1.135
Ceylanlı	2.232	3.165	3.165
Çamseki	-	334	334
Çataltepe	336	519	519
Çiloglanhüyüğü	458	638	638
Danaahmetli	166	338	338
Dedeçınar	305	521	521
Delibekirli	1.129	1.562	1.562
Gölbaşı	1.232	1.443	1.443
Güventaşı	604	719	719
Güzelce	413	690	690
İlkpınar	434	402	402
İçada	707	796	796
Kamberlikaya	351	492	492
Kamışlar	215	294	294
Kangallar	407	708	708
Karaçagıl	811	961	961
Karadurmuşlu	1.129	1.392	1.392
Karaelmaslı	211	325	325
Karamağara	300	323	323
Karamankaşı	614	723	723
Karataş	1.125	1.410	1.410
Kazkeli	960	1.146	1.146
Kodalı	580	732	732
Kurtlusarımazı	432	202	202
Kurtlusoguksu (B)	2.065	3.139	3.139

Mahmutlu	198	160	160
Muratpaşa	336	292	292
M. P. Kızılkaya	690	1.163	1.163
Narlıhopur	407	453	453
Özkızılkaya	619	743	743
Özsoğuksu	527	708	708
Reşatlı	180	209	209
Saylak	494	644	644
Sucuköy	296	343	343
Taşoluk	372	422	422
Topboğazı	493	517	517
Torun	284	257	257
Yılanlı	140	209	209
Yalangoz (BM)	906	809	809
Aygırgözü	-	272	272
Camuzkışlası	2.171	1.969	1.969
Çamsarı	1.344	1.513	1.513
Demirkonak	728	693	693
Gültepe	267	446	446
İncirli	541	741	741
Kaletepe	529	695	695
Bucak-Köy Toplamı	34.474	42 841	42 841

Görüldüğü gibi Kırıkhan ilçesi köyleriyle beraber homojen bir yapıya sahip olup halkının tamamı Sünni-Hanefilerden oluşmaktadır. Yaptığımız araştırmada ilçede diğer din ve mezhep mensuplarına rastlamak mümkün olmamıştır.

9 - KUMLU İLÇESİ

Kumlu ismi, ilçenin bulunduğu yerin (Killik) coğrafi özelliğinden dolayı verilmiştir. Kumlu, Reyhanlı'ya bağlı bir belde iken, 1990 tarihinde ilçe olmuştur.

Yüzölçümü 186 km² olan ilçenin, 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 15.541 kişidir. Bu nüfusun 6.142'si Kumlu merkezinde yaşarken, 9.399'u bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽¹⁷⁾. Kumlu ilçesi'nin, doğusunda Suriye, batısında Antakya, Kuzeyinde Kırıkhan ve güneyinde Reyhanlı bulunmaktadır.

17) D.I.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

a - Kumlu Merkez Mahalleleri

Kumlu İlçesinin merkezinde 3 mahallede 1996 yılı itibariyle yaklaşık 4.484 kişi yaşamakta olup, bu halkın da tamamı Sünni-Hanefilerden meydana gelmektedir. İlçedeki mahallelerin nüfus durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Sünni-Hanefi
Cumhuriyet	1.183	1.183
Fevzi çakmak	1.790	1.790
Gökçeoğlu	1.511	1.511
Toplam	4.484	4.484

b - Kumlu Bucak ve Köyleri

Kumlu İlçesi'ne bağlı 12 köy vardır ve bu köylerde yaşayan 9.407 kişinin tamamı Sünni-Hanefilerden meydana gelmektedir. İlçeye bağlı köylerin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfus durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünni-Hanefi
Akkerpiç Köyü	1.017	1.234	1.234
Akkuyu	615	371	371
Akpınar	1.179	1.432	1.432
Aktaş	1.975	1.768	1.768
Batıyrançı	792	811	811
Doğuyrançı	748	803	803
Hamam	280	169	169
Hatayhamam	97	253	253
Kaletepe	480	530	530
Kelli	789	1003	1003
Kırcaoğlu	542	677	677
Muharrem	885	356	356
Toplam	9.399	9.407	9.407

Her iki tabloda da görüldüğü gibi ilçe genelinde yaşamakta olan halk tamamen Sünni-Hanefilerden oluşmaktadır. Yaptığımız araştırmada diğer din ve mezhep mensuplarına rastlamak mümkün olmamıştır.

10 - REYHANLI İLÇESİ .

Reyhanlı, Osmanlılar'ın bölgeyi ele geçirdiği döneme kadar, İntah adı ile bilinen bir kasaba iken, bölgeye yerleşmiş olan Reyhanlı Aşireti'nden dolayı, Reyhaniye adını almıştır . Hatay'ın Anavatan'a katılmasıyla da ilçe olmuştur⁽¹⁸⁾.

Reyhanlı İlçesi'nin yüzölçümü, Kumlu'nun ilçe olması sebebiyle azalarak 406 km² olmuştur. İlçe'nin 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 63.254 kişidir. Bu nüfusun 42.451'i Reyhanlı merkezinde yaşarken, 20.803'ü bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽¹⁹⁾. İlçe, doğudan ve güneyden Suriye, kuzeyden Kumlu ve batıdan Antakya ile komşudur.

a - Reyhanlı Merkez Mahalleleri

Reyhanlı İlçesinde 15 mahalle vardır ve bu mahallelerde 1996 yılı itibarıyla yaklaşık 37.851 kişi ikamet etmektedir. Bu nüfusun tamamı Sünni-Hanefilerden oluşmaktadır. İlçedeki mahallelerin 1996 tahmini nüfus ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Sünni Nüfus
		Hanefi
Adabucak	3.170	3.170
Bağlar	1.566	1.566
Bahçelievler	1.375	1.375
Bayır	3.975	3.975
Cumhuriyet	1.245	1.245
Değirmenkaşı	3.594	3.594
Esentepe	3 753	3 753
Fidanlık	3 262	3 262
Gültepe	2 338	2 338
Kurtuluş	3 482	3 482
Pınarbaşı	2 327	2 327
Yeni	3 649	3 649
Yenişehir	2 241	2 241
Yeşilova	1 874	1 874
Toplam	37 851	37 851

18) Hatay II Yılığ-1973, s. 87

19) D.I.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

b - Reyhanlı Bucak ve Köyleri

Reyhanlı İlçesine bağlı 27 köyde 1996 yılı itibariyle yaklaşık olarak 22.144 nüfus bulunmakta ve bunların da tamamı Sünnilerden oluşmaktadır. Bu köylerden; Konuk köyünde Şafiler ve Hanefiler, Varışlı köyünde yalnız Şafiler yaşarken diğer köylerde tamamen Hanefiler yaşamaktadır. İlçeye bağlı köylerin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfusu ve dini durumları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünni Nüfus	
			Hanefi	Şafii
Ahmetbeyli	1 000	763	763	-
Akyayla	241	215	215	-
Alakuzu	353	468	468	-
Beşarslan	1 306	1 333	1 333	-
Cilvegözü	891	534	534	-
Cumhuriyet	-	660	660	-
Çakıryiğit	671	706	706	-
Davutpaşahüyükü	1 098	1 124	1 124	-
Gazimürseltepesi	134	151	151	-
Göktepe	193	180	180	-
Karacanlı	718	888	888	-
Karahüyük	352	574	574	-
Karasüleymanlı	1 595	1 817	1 817	-
Kavalcık	1 608	1 366	1 366	-
Konuk	1 995	1 150	750	400
Kuletepe	-	350	350	-
Kurtuluş	-	1 137	1 137	-
Kuşaklı	566	618	618	-
Mehmetbeyli	566	926	926	-
Oğulpınar	756	970	970	-
Paşaköy	451	468	468	-
Suluköy	-	371	371	-
Tayfur Sökmen	1 904	1 773	1 773	-
Terzihüyük	1 107	976	976	-
Uzunkavak	1 104	1 122	1 122	-
Uçtepe	603	855	855	-
Varışlı	707	650	-	650
Toplam	20 803	22 144	21 094	1050
Oran		% 100	% 95.3	% 4.7

Tabloda da görüldüğü gibi Reyhanlı İlçesinin köylerinde de ekseriyeti sünni-Hanefiler oluşturmaktadır. Ancak bir köy tamamen ve bir köy de Hanefilerle karışık olmak üzere iki köyde Sünni-Şafii yaşamaktadır. Buna göre köylerde yaşayan Hanefiler köy nüfuslarının % 95.3'ünü oluştururken, Şafiiler ise bu nüfusun yaklaşık % 4.7'sini teşkil etmektedir.

İlçe genelinde ise Hanefiler % 98.24, ve Şafiiler de % 1.76 gibi bir orana sahip bulunmaktadır.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman	
		Hanefî	Şafîî
Merkez	37.851	37.851	-
Bucak-Köy	22.145	21.095	1.050
Toplam	59.996	58.946	1.050
Oran	% 100	% 98.24	% 1.76

İlçe genelinde yaptığımız araştırmaya göre diğer din ve mezhep mensuplarına rastlanılmamıştır.

11 - SAMANDAĞI İLÇESİ

İlçe, 1940-1948 yılları arasında, Süveydiye adıyla, Antakya'ya bağlı bir bucak olarak idare edilmiş ve 1948 tarihinde, Samandağı ismiyle ilçe olmuştur. Bu isim, St. Simonne Manastırı'nın bulunduğu, önceleri Simon, daha sonra Samandağı adı verilen, dağdan esinlenerek, ilçeye verilmiştir⁽²⁰⁾.

Samandağı İlçesi'nin yüzölçümü, 382 km² olup, 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 89.202 kişidir. Bu nüfusun 29.857'si Samandağı merkezinde yaşarken, 59.345'i bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽²¹⁾. Samandağı İlçesi'nin, doğusunda Antakya, kuzeyinde İskenderun ve Belen, batısında Akdeniz ve güneyinde Yayladağı bulunmaktadır.

20) Hatay 11 Yılığ-1973, s. 92

21) D.I.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

a - Samandağı Merkez Mahalleleri

Samandağı İlçe merkezinde 9 mahalle vardır. Bu mahallelerde ikamet eden toplam nüfus 1996 yılı itibariyle 31.863 kişidir. Bu nüfusun ise çoğu Alevilerden ve pek azı Sünnilerden (Hanefi) oluşurken, bir miktar da Hıristiyan vardır. İlçe merkezinde biri Rum Ortodoks Kilisesi ve birisi de Ermeni Katolik Kilisesi olmak üzere iki kilise, ibadete açık vaziyette bulunmaktadır.

İlçedeki mahallelerin 1996 tahmini nüfus ve dini durumları ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus		Hıristiyan Nüfus	
		Hanefi	Alevi	Ortodoks	Katolik
Atatürk	6 157	-	5 257	500	400
Cemal Gürsel	3 168	-	3 168	-	-
Cumhuriyet	3 348	-	2 598	400	350
Çiğdede	4 736	-	4 736	-	-
Deniz	3 817	-	3 817	-	-
Kurtderesi	3 918	-	3 918	-	-
Şükrü Kanath	1 207	1 000	207	-	-
Yeni	4 659	-	4 659	-	-
Yeşilada	853	-	853	-	-
Toplam	31 863	1 000	29 213	900	750
Oran	% 100	% 3.18	% 91.68	% 2.82	% 2.36

Tabloda da görüldüğü gibi ilçe merkezinin tamamına yakını Alevi müslümanlardan oluşmaktadır. Alevilerin ilçe merkezindeki toplam nüfusu 29 213 kişi olup oranı % 91.68 iken sünni-Hanefilerin nüfusu ise 1 000 kişi olup % 3.18 gibi bir rakama denk gelmektedir. Hıristiyanlar ise 1 650 kişiyle bu nüfusun % 4.16'sını oluşturmaktadır.

b - Samandağı Bucak ve Köyleri

Samandağı ilçesine bağlı 40 tane köy bulunmaktadır. Bu köylerde 1996 yılı itibariyle toplam 69.080 yaşamaktadır. Bu nüfusun büyük bir

kısmı ilçe merkezinde olduğu gibi Alevilerden oluşmakta olup 24 köyde bulunmaktadır. 13 Köyde ise Hanefiler, 2 köyde Alevi-Hanefi ve bir köyde de Hanefilerle Ermeniler karışık vaziyette bulunmaktadır.

Samandağı İlçesi'nin 1990 nüfusu ile 1996 tahmini nüfus durumları ve dini yapıları hakkında aşağıdaki tabloda ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Müslüman Nüfus		Katolik Ermeni
			Hanefî	Alevî	
Aknehir (B)	-	2 932	-	2 932	-
Çögürlü	2 008	2 105	-	2 105	-
Eriklikuyu	644	728	648	80	-
Gözene	1 004	831	75	756	-
Hıdırbey	478	684	684	-	-
Kapısuyu	1 636	1 731	1 731	-	-
Koyunoğlu (B)	3 635	3 654	-	3 654	-
Kuşalanı (B)	3 368	3 445	-	3 445	-
Mağracık (B)	3 314	3 564	-	3 564	-
Meydan	1 805	1 867	-	1 867	-
Mızraklı	3 891	3 616	-	3 616	-
Sutaşı (B)	3 593	4 873	-	4 873	-
Tekebaşı (B)	4 851	5 381	-	5 381	-
Teknepınar	996	1 192	1 192	-	-
Vakıflı	110	195	95	-	100
Yeşilköy	-	1 256	-	1 256	-
Yeşilyazı	483	431	-	431	-
Yoğunoluk	517	646	646	-	-
Karaçay (BM)	1 825	1 625	-	1 625	-
Ataköy	785	950	-	950	-
Büyükçat	1 232	1 394	-	1 394	-
Büyükoba	736	479	479	-	-
Çamlıyayla	-	314	314	-	-
Ceylandere	205	224	224	-	-
Çanakoluk	2.289	1 174	-	1 174	-
Çökek	933	1 082	1 082	-	-
Çubuklu	294	418	418	-	-
Değirmenbaşı (B)	2 737	2 644	-	2 644	-
Fıdanlı	-	1 007	-	1 007	-
Hancağz	1 054	1 251	-	1 251	-
Huzurlu	-	990	-	990	-
Hüseyinli	469	541	541	-	-
Özbek	-	402	-	402	-
Özengili	382	495	495	-	-

Seldiren	683	508	508	-	-
Tavla (B)	2 090	2 665	-	2 665	-
Tavuklu	1 928	1 828	-	1 828	-
Tomruksuyu	2 922	2 191	-	2 191	-
Uzunbağ (B)	2 918	2 373	-	2 373	-
Yaylıca (B)	2 114	3 465	-	3 465	-
Yeniköy	-	314	314	-	-
Toplam	59 345	69 080	9 446	59 534	100
Oran		% 100	% 13.67	% 86.17	% 0.14

Görüldüğü gibi ilçeye bağlı köylerde de % 86.17 gibi bir orana sahip bulunmaktadırlar. Hanefilerin oranı % 13.67 ve Hristiyanların oranı % 0.14 gibi bir rakama tekabül etmektedir.

İlçe merkezi ve köyleri birlikte incelediğimiz zaman ise şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman		Hristiyan	
		Hanefi	Alevi	Ortodoks	Katolik
Merkez	31.863	1.000	29.213	900	750
Bucak-Köy	69.080	9.446	59.534	-	100
Toplam	100.943	10.446	88.747	900	850
Oran	%100	% 10.35	% 87.92	% 0.90	% 0.83

Tablodan da anlaşılacağı gibi Samandağı ilçesi Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları bir ilçedir. İlçe genelinde Alevilerin toplam nüfusa oranı % 87.92 gibi çok yüksek bir rakama ulaşmaktadır. Sünnilerin oranı % 10.35'lerde kalmaktadır. Bunlar da Hanefi Sünnilerdir. Şafii ve diğer Sünni kola mensup mezhep mensuplarına rastlamak mümkün olmamıştır. Gayrimüslim olarak da ilçe genelinde toplam 1.750 Hristiyan bulunmakta ve bunların da 900'ü Rum Ortodoks ve geri kalan 850'si de Katolik Ermeni'dir. Bu iki grubun toplam nüfusa oranı ise % 1.73 gibi cüz'i bir rakama tekabül etmektedir.

12 - YAYLADAĞI İLÇESİ

Yöre Ordu adında bir kasaba iken, doğusundaki Yayladağı'ndan esinlenerek bu ad verilmiştir⁽²²⁾.

Yayladağı İlçesi'nin yüzölçümü, 366 km² olup, 1990 sayımına göre toplam nüfusu, 26.172 kişidir. Bu nüfusun 6.496'sı Yayladağı merkezinde yaşarken, 19.676'sı bucak ve köylerinde yaşamaktaydı⁽²³⁾. İlçe, doğudan Suriye ve Altınözü, kuzeyden Antakya ve Samandağı, batıdan Samandağı ve Akdeniz, güneyden ise, Suriye ile sınırlıdır.

a - Yayladağı Merkez Mahalleleri

Yayladağı ilçe merkezinde üç tane mahalle bulunmakta olup, bu mahallelerde oturan halk tamamen Müslüman ve Hanefî mezhebine mensuptur. İlçenin 1996 yılı itibari ile toplam nüfusu yaklaşık olarak 6.790 kişidir. İlçenin 1996 tahmini nüfusu mahaller itibariyle aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Sünni Hanefi
Çamaltı	2 230	2 230
Kurtuluş	2 468	2 468
Tutlubahçe	2 092	2 092
Toplam	6 790	6 790

b - Yayladağı Bucak ve Köyleri

Yayladağı İlçesi'ne bağlı 33 köy bulunmaktadır. Bu köylerin tamamı Sünni- Hanefî mezhebine mensuptur. İlçeye bağlı köylerin 1996 yılı itibariyle toplam nüfusu 21.632 kişidir. İlçeye bağlı köylerin 1990 sayım sonuçları ve 1996 tahmini nüfusu aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

22) Hatay II Yılığ-1973, s. 95-96

23) D.I.E., 1990 Genel Nüfus Sayımı, s. 24

Yerleşim Alanı	1990 Nüfusu	1996 Nüfusu	Sünni Hanefi
Aşağıpulluyazı	657	803	803
Çabala	408	486	486
Çandır	-	440	440
Eğerci	721	924	924
Gözlekçiler	636	332	332
Gürışık	262	268	268
Kızılçat	258	277	277
Kulaç	394	448	448
Leyekli	249	323	323
Olgunlar	382	484	484
Şakşak	483	547	547
Topraktutan	582	613	613
Yalaz	416	420	420
Yeniceköy	932	1 093	1 093
Yukarıpulluyazı	149	151	151
Kışlak (BM)	1.588	1 531	1 531
Arslanyazı	378	462	462
Ayışığı	508	470	470
Görentaş	442	569	569
Güveççi	351	330	330
Hisarcık	902	776	776
Sungur	224	228	228
Sürütme	368	550	550
Uluyol	221	275	275
Uçırmak	78	99	99
Yeditepe (BM) (B)	2.568	2 521	2 521
Aydınbağçe	793	550	550
Çakıköy	535	545	545
Denizgören	134	255	255
Gözlüce	451	576	576
Karacurun	399	506	506
Karaköse (B)	2.028	1 936	1 936
Sebenoba	732	932	932
Yayıkdamlar	447	508	508
Yeşiltepe		404	404
Toplam	19.676	21 632	21 632

Her iki tabloda da görüldüğü gibi ilçenin tamamı Müslüman Hanefilerden oluşmaktadır. Yaptığımız araştırmada ilçe genelinde diğer din ve mezhep mensuplarına rastlamak mümkün olmamıştır.

Hatay İli'nin genel bir değerlendirmesini yaptığımızda, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Yerleşim Alanı	1996 Nüfusu	Müslüman			Hıristiyan		Musevi
		Hanefi	Şafii	Alevi	Ortodoks	Katolik	
Antakya	315 428	169 450	5 644	138 679	1 400	55	180
Altınözü	60 672	57 877	-	519	2 276	-	-
Belen	26 065	25 235	-	830	-	-	-
Dört Yol	121 228	117 228	-	4 000	-	-	-
Erzin	35 312	35 312	-	-	-	-	-
Hassa	49 085	49 085	-	-	-	-	-
İskenderun	286 667	155 272	16 697	112 943	1 550	130	75
Kırıkhan	96 977	96 977	-	-	-	-	-
Kumlu	13 891	13 891	-	-	-	-	-
Reyhanlı	59 996	58 946	1 050	-	-	-	-
Samandağı	100 943	10 446	-	88 747	900	850	-
Yayladağı	28 422	28 422	-	-	-	-	-
Toplam	1 194 686	818 141	23 411	345 718	6 126	1 035	255
Oran	% 100	% 68.48	% 1.95	% 28.94	% 0.51	% 0.09	% 0.03

Tabloda da görüldüğü gibi Hatay'da Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler ile bunların değişik mezheplerine mensup insanlar bulunmaktadır. Ancak İlin nüfusunun büyük bir kesimini müslümanlar oluşturmaktadır. Müslümanların toplam nüfusa oranı % 99 civarında ve gayrimüslimler ise ancak % 1'ler civarındadır. Toplam nüfusa göre ilin dini yapısını oluşturan kitle içerisinde en fazla nüfusu Müslüman Hanefiler oluşturmaktadır. Hanefilerin nüfus oranı % 68.48 olurken, ikinci sırayı % 28.94'le Aleviler almaktadır. Şafiiler ise ancak % 1.95 civarında bulunmaktadır. Sünnilerin toplam oranı ise % 70.43 civarında bulunmaktadır.

İlçelere göre nüfusu değerlendirdiğimiz zaman yine merkez ilçe dahil 11 ilçede Müslüman Hanefi nüfusun yoğun olduğu görülmektedir. Yalnız Samandağı ilçesinde Müslüman Alevi nüfusu daha yoğundur. İlçeler içerisinde Alevi nüfusun hiç bulunmadığı yerler ise Erzin, Hassa, Kırıkhan, Kumlu, Reyhanlı ve Yayladağı İlçeleridir. Altınözü, Belen, Dört Yol, Erzin, Hassa, Kırıkhan, Kumlu, Samandağı ve Yayladağı ilçelerinde Şafii nüfus bulunmamaktadır.

B - HATAY'DA TARİKATLAR VE CEMAATLAR

1 - TARİKATLAR

Tarikat, yol demektir. Fıkhî ve itikâdî konularda meydana gelen fırkalara mezheb dendiği gibi, tasavvufî eğitimde farklı metodlar uygulayan mekteplere de tarikat denir. Tarikatler insanlardaki meşrep farklılığından kaynaklanır⁽²⁴⁾. Başka bir ifadeyle tarikat; Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla takip edilmesi gereken yol manasına gelir⁽²⁵⁾.

Hatay yöresinde bulunan tarikatleri, Sünnî ve Alevî tarikatler olmak üzere iki kısımda incelemeyi gerekli gördüğümüz için, bu iki grup tarikatı ayrı ayrı belirteceğiz.

a - Sünnî Tarikatlar

Tasavvufta tarikat kavramının kullanılması h. III. ve IV. asırlarda başlar. Ancak bugünkü anlamıyla bir şeyhin etrafında toplanan müridânın tekke ortamında muhtelif usullerle eğitilmesi anlamına tarikat, Abdulkadir Geylânî ve Ahmet Rifâî'nin yaşadığı h. VI. m. XII. asırlarda ortaya çıkmıştır⁽²⁶⁾.

Aslında tarikatların hepsi iki metoda dayanır: Biri açıkca zikri yeğleyen ve sonradan Abdulkadir Geylani'ye bağlanan Kadîrî tarikatı; diğeri de gizli zikri yeğleyen ve sonradan Muhammed Bahaeddîn Nakşibend'in adına bağlanan Nakşibendî tarikatıdır⁽²⁷⁾.

Hatay yöresi, tarihte önemli tasavvuf merkezlerinden biri durumunda idi. Özellikle Antakya, Ebû Bekir el-Muallim, Ömer Malatî

24) Ebû Nasr Serrâc Tôsî, el-Lüma', İslam Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar, (Çev: H. Kamil Yılmaz), İstanbul, 1996, s. 464

25) Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, 1990, s. 358

26) Ebû Nasr, a.g.e., s. 464

27) Süleyman ateş, İslam Tasavvufu, İstanbul, Ocak-1992, s. 112

ve Ahmet b. Muhammed Tallî gibi mutasavvıfların bulunduğu bir yer idi⁽²⁸⁾. Bilimi ve bilgeliği özünde toplayan Bilgin Şeyh Muhammed oğlu Abdurrahman Aliyy-i Bistami, Hanefi mezhebinin önderlerinden olup, Antakya'da doğmuştur ve 858 (m. 1454) yılında ölmüştür⁽²⁹⁾.

1) Kadirîlik

Kadirîlik tarikatı, künyesi Ebû Muhammed ve lakabı da Muhyiddin olan Abdulkadir Geylânî tarafından kurulmuştur. Abdulkadir Geylânî 471/472 tarihinde İran'a bağlı Geylan (Gilan, Cilan, Ceylan)'da doğdu. İlk tahsilinden sonra Bağdat'a gitti. Uzun yıllar ilim tahsili ve riyazetle meşgul oldu. Mürşidi Ebû Said Mubarek b. Ali Mahzumî'dir. Bu zat aynı zamanda Hanbeli mezhebinin güçlü temsilcilerindendir⁽³⁰⁾. Bağdat'ta 562/1166'de vefat eden Geylanî'nin kabri Bağdat'da Bâbü'l-Derc Medresesi'nde bulunmaktadır⁽³¹⁾.

Kadirî Tarikat'ında, oturarak, ayakta, sallanarak ve dönerek sesli zikir yapılır. Günlük Kadirî virdi hamd, salatu selam ve dualardan meydana gelir⁽³²⁾.

Hatay'da Kadirî tarikatı mensupları, Antakya ve İskenderun başta olmak üzere, Samandağı hariç diğer tüm diğer ilçelerde bulunmaktadır. Hatay yöresinde bulunan Kadirîler, def eşliğinde dini raks yapmak suretiyle, zikirlerini sesli olarak icra etmektedirler. Ayrıca zikir esnasında vücudun muhtelif yerlerine şiş vurmaktadırlar. Bu tarikatın mensupları içerisinde Hanefîler bulunduğu gibi, Şafiîler daha yoğundur.

2) Nakşîlik

Ahmet Yesevî, bu gün Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Alsu Sancağına bağlı ve Aksu'nun 176 km kuzeydoğusunda bulunan Sayram

28) Ebû Nasr, a.g.e., s. 212, 252, 264

29) Hoca Sadettin Efendi, Tacü't-Tevarih, C. V, (Haz: İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992, s. 40-41

30) Mustafa Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, İstanbul, 1995, s. 289

31) S. Eraydın, a.g.e., s. 520

32) M. Kara, a.g.e., s. 290-291

kasabasında doğdu. Ahmet Yesevî'nin hicri V. Asrın ortalarında doğduğu tahmin edilmektedir. Ahmet Yesevî, küçük yaşta Yesi'ye (Bugünkü Türkistan şehri) geldi. Hoca Ahmet Yesevî'nin, hicri 562 (M. 1166-67) tarihinde vefat ettiği tahmin edilmektedir⁽³³⁾.

Nakşbendî tarikatının kurucusu olan Hoca Bahaeddin Muhammed b. Muhammed el-Buharî, 718/1318 tarihinde Buhara'ya 9 km. uzaklıkta Kasr-ı Hindüvan (Kasr-ı Arifan)'da dünyaya geldi. Hayatını ilim ve tasavvufa adayan Bahaeddin Nakşbend, Kasr-ı Arifan'da hastalanıp, kısa müddet sonra 73 yaşında iken 791/1389 tarihinde vefat etti⁽³⁴⁾. Nakşbend, Farsça nakış yapan demek olup, kalbi işlediği ve kalbin üzerine süsler yaptığı için bu adı almıştır⁽³⁵⁾.

Nakşbendîlik, Bektaşîye gibi sülûk silsilesi bakımından Hoca Ahmet Yesevî'ye mensup bulunan tarikatlerdendir. Hoca Bahâeddin Nakşbend, Yesevî şeyhlerinden Kasım Şeyh ve Halil Ata ile bir müddet beraber bulunarak onlardan feyz almıştır. Hoca Bahâeddin'den sonra Nakşbendilik, Yesevîlikten pek farklı olmadığı için , Maveraü'nnehr ve Horasan Türkleri arasında çok yayılmıştır⁽³⁶⁾.

Nakşibendîlik tarikatı Hindistan, Hicaz, Irak ve Suriye'de yayıldığı gibi, Şeyh Abdullah İlahî Simavî (896-1940/1491) tarafından Anadolu'da yayılmıştır⁽³⁷⁾.

Hatay yöresinde bulunan Nakşîler, Antakya ve İskenderun ilçelerinde yoğun olmakla birlikte diğer ilçelerde de mensupları bulunmaktadır. Bu tarikat mensupları zikirlerini halka şeklinde oturmak suretiyle ve sezgisel olarak yapmaktadırlar. Nakşîlerde şiş vurma, dini raks gibi uygulamalar bulunmamaktadır. Yöredeki Nakşî'lerin mensupları genellikle Hanefîlerden oluşmaktadır.

33) Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Sad: Orhan F. Köprülü), Ankara, 1984, s. 1-3

34) S. Eraydın, a.g.e., s. 430, 432

35) M. Kara, a.g.e., s. 295

36) F. Köprülü, a.g.e., s. 108-110

37) Tahsin Yazıcı, "Nakşbend", İ.A., C. I, İstanbul, 1993, s. 54

Hatay Yöresinde Kadirî ve Nakşî tarikatları dışında, mensubu az olmakla birlikte Rûfâî ve Üveysî tarikatları da mevcuttur. Yöredeki Rûfâîler, Kadirîler gibi zikirlerini sesli yapmakta ve şiş vurmaktadırlar.

b - Alevî Tarikatları

Hatay yöresinde Alevî tarikatlarından Bektaşîlik ve Kızılbaşlık tarikatı mensuplarına rastlamak mümkündür. Bu tarikatların tarihi hakkında bilgi verdikten sonra, yöredeki durumlarından bahsedeceğiz.

1) Bektaşîlik

İslam kültüründe oniki esas tarikattan biri olarak kabul edilen Bektaşîlik, mürşid olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.), rehber olarak Hz. Ali'yi (r.a.), pîr olarak Hacı Bektaş Veli(k.s.)'yi tanır⁽³⁸⁾.

Hünkar Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevî ocağına bağlı Horasan erenlerinden büyük bir isim olmasına rağmen, hayatı hakkında ancak sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Vilayetname'ye göre Hacı Bektaş Veli, Horasan hükümdarı İbrahim es-Sanî Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmed adlı Nişaburlu bir alim zatın kızı olan Hatem (Hatme)'in oğludur. Asıl adı Bektaş'dır. Bektaşî kaynaklarında sık sık hünkar lakabı ile anılmaktadır. Hacı lakabı ise, Vilayetname'de zikredilen bir keramet sonucu ortaya çıkmıştır. O, 606/1209-1210 yılında doğmuş, 670/1270-1271 yılında vefat etmiştir. Tahsilini Nişabur'da yapan Hacı Bektaş Veli, Yesevî ocağından da feyz almıştır. Bektaşîlik silsile itibarı ile Hz. Ali'ye ve ondan da Hz. Muhammed'e kadar ulaşmaktadır⁽³⁹⁾.

Bektaşîlik'in, ortaya çıkmasında XIII. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan şiddetli sosyal, siyasi ve dini hareketlerin (Babaî İsyanı)

38) Ethem Ruhi Fırlalı, 'Türkiye'de Alevilik-Bektaşîlik', İstanbul, 1994, 132

39) E. R. Fırlalı, a.g.e., s. 136-158

bağlantısının olduğu bir gerçektir. Daha sonra XIV. yüzyılda Anadolu'da Haydariler, Kalenderiler ve Abdallar gibi muhtelif heterodoxe tarikatlar ile birlikte görülen Bektaşilek, XV-XVI. asırlarda özellikle Yeniçeri Ocağı'nda resmi bir kült haline gelmiş, sonra büyük nüfuz kazanarak devletin resmi himayesine girmiştir. Böylece isimleri farklı olmasına rağmen, akideleri aynı olan çeşitli derviş zümrelerini de bünyesine almıştır⁽⁴⁰⁾.

Ancak günümüzdeki adıyla bilinen asıl Bektaşilik, 923/1516 yılında öldüğü söylenen Balım Sultan'ın, tarikatın başına geçmesi ile şekillenmiştir. Bu sebeple Balım Sultan II. Pir olarak kabul edilmektedir⁽⁴¹⁾.

Bektaşilik, Kalenderilik'ten etkilenmiş olması sebebiyle daha başından beri Sünnî İslam'ın itikat ve ibadet esasları karşısında kayıtsız bir tutum sergilemiştir. Konu ile ilgili ipuçlarını bektâşi menkıbelerinde görmek mümkündür. Bektaşilik'in ibadet anlayışı en eski ve temel âyin olan Ayin-i Cem'de kendini gösterir. Bunun özü İslamiyet'ten önce Türkler'de görülen dini toplantılardır⁽⁴²⁾.

Hatay yöresinde bulunan Bektaşiler, genellikle İskenderun ilçesinde yaşamaktadırlar. İlçe merkezinde Hacı Bektaş Veli Derneği bulunmaktadır .

2) Kızılbaşlık

Kızılbaşlık, Şia'nın gulat kolundan birisine mensup olup, kıızıtaç ve elbise giyen anlamına gelmektedir. Safeviler döneminde Haydariyye silsilesi tarafından kullanıldığı belirtilmektedir⁽⁴³⁾.

XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı kaynaklarında ve günümüzde halk arasında yanlış ve menfi anlamda kullanılan bu kelime Türk tarihinde

40) M. Fuad Köprülü, "Bektaş", İ.A., C. II, s. 461

41) M. F. Köprülü, a.g.m.d., s. 462; E.R.Fırlı, a.g.e., s. 196-205

42) M. F. Köprülü, a.g.e., s. 33-37; A. Yaşar Ocak, "Bektaşilik", T.D.V.I.A., C. V, s. 376

43) A. Baki Gölpinar, "Kızılbaş", İ.A., C. VI, s. 789

kırmızı börk veya başlık giyen Sünni-Alevi bütün Türkmenlere verilen bir isimdir. Bu isim birçok yere isim olarak verildiği gibi, değişik dönemlerde başlık olarak da kullanılmıştır. Nitekim Uhud Savaşı'nda Peygamberimizin güçlü askerlerinden Ebu Ducane, kırmızı sarığı ile hayatını Peygamberin uğruna feda ettiği için kızılbaş adını almıştır. Yine Hz. Ali ve askerleri de kızıl şal bađlamıřlardır⁴⁴.

Kızılbaşlar, şah Sefi'ed-Din Erdebili'yi pir olarak tanımakla beraber, Erdebiliyye Tarikatı'nın kurulduğu ilk devirdeki Sünni ve sufi özellikleri taşımamaktadır. Kızılbaşlık ile Bektaşilik z itibari ile farklılık arzederler. Çünkü Bektaşilik bir tarikattır. Ancak Kızılbaşlık daha ziyade bir mezhep niteliğindedir. Ancak günümüzde Kızılbaşlar, bir kısmı ocaklara ve bir kısmı da Bektaşi geleneklerine bağlı olmak üzere iki kısma ayrılmıřlardır⁴⁵.

Belli başlı ibadet ve erkanları şunlardır: Muharrem ayı'nda Hz. Hüseyin'i anmak için 12 gün ve şubat ayında da 3 gün Hızır orucu tutarlar. İbadet ayları kiş aylarıdır. Çift ve harman zamanı geçtikten sonra dedeler köy köy gezmek suretiyle dini âyinler icra ederler⁴⁶.

Hatay'da bulunan Kızılbaşlar genellikle, İskenderun merkezinde yaşamaktadırlar.

2 - CEMAATLAR

Hatay yöresinde bulunan tarikatların haricinde, çeşitli dini gruplar bulunmaktadır. Bu cemaatları, düşünce ve faaliyetleri açısından  bölümde incelemeyi uygun gördük.

a - Geleneksel Cemaatlar (Tarikatlar)

44) E. R. Fığlalı, a.g.e., s.9,12; Mehmet Erz, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik, İstanbul, 1977, s. 84-88

45) A. B. Gölpınarlı, a.g.m.d., s. 790-795

46) A. B. Gölpınarlı, a.g.m.d., s. 795

Bu grubu, tarikatlar bahsinde ele aldığımız Kadirilik, Nakşilik, Bektaşilik, ve Kızılbaşlık gibi topluluklar oluşturmaktadır. Bunları tarikatlar bahsinde incelediğimiz için burada tekrar etmeyeceğiz.

b - Yumuşak İdeoloji Cemaatları (İhlalı)

Bu cemaatlar görüşlerinde ve hizmet anlayışlarında çeşitlilik arz ettikleri için, değişik isimler altında yer almışlardır. Hatay yöresinde mevcut olan bu vasıftaki cemaatlar şunlardır:

1) Nurcular

Nurcular, Said Nursî'nin eserleri (Risaleler) etrafında birleşen ve faaliyetlerinin temeli, bu eserleri okuyup yaşantıya geçirmek olan bir topluluktur. Ancak Nurcular, Risaleleri farklı yorumlamaları açısından kendi aralarında Yazıcılar ve Okuyucular gibi gruplara ayrılmışlardır.

Yazıcılar, Said Nursî'nin eserlerini Arap harfleriyle yazmanın büyük fazilet olduğuna inanıyorlar ve çalışmalarında bu metodla hareket ediyorlar.

Okuyucular, Risaleleri okumak ve başkalarına da okutmakla faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bunlar da kendi aralarında Yeni Asyacılar, Kırkıncı Hoca ve Fethullah Hoca Grubu olmak üzere dörde ayrılmışlardır. Bu gruplar içerisinde en büyük kitleye sahip olan Fethullah Hoca Grubudur. Bunlar Fethullah Gülen (Emekli Vaiz) Hoca'nın vaazlarını dinlerler ve Risaleleri onun bakış açısıyla okurlar. Bunların hizmetleri arasında okul açmak, yurt yapmak gibi faaliyeteler yaygındır.

Hatay yöresindeki Nurcuların, başta Antakya ve İskenderun olmak üzere diğer ilçelerde de taraftarları mevcuttur. Yöredeki muhtelif yerlerde açmış oldukları yurtlarda, eğitim ve öğretim çağındaki öğrencileri barındırarak, onları kendi metodlarına göre yetiştirmektedirler. Yurtlarda görevli olan eğitimciler, öğrencilere K. Kerim okumayı öğretirken özellikle Said-i Nursî'nin Risale-i Nûr adlı

eserini okutmaktadırlar. Ayrıca bu öğrencilere okudukları okullarda gördükleri derslerle ilgili olarak kurs vermektedirler.

2) Süleymancılar

Süleymancılar, Süleyman Hilmi Tunahan adlı hocanın yolunu takip etmelerinden dolayı bu adı almışlardır. Hizmetlerinin temel amacını, çeşitli yerlerde inşa ettikleri binalarda Kur'an-ı Kerim'in okutulup öğretilmesi faaliyeti oluşturmaktadır. 1980 sonrasında üniversite öğrencilerine yönelik faaliyet içerisine de girmiş olan Süleymancılar, açtıkları yurtlarda bu hizmeti sürdürmektedirler. Basın yayınıla ilgilenmemekle birlikte, ticari faaliyet içerisinde yer almaktadırlar.

Bu cemaata mensupları, Antakya ve İskenderun'da yoğun olmakla üzere, diğer ilçelerde de bulunmaktadır. Hatay yöresindeki yerleşim yerlerinde açmış oldukları yurtlarda, eğitim ve öğretim çağındaki çocukların barınmasını sağlarken, onları kendi metodlarına göre yetiştirmektedirler. Yurtlarda görevli olan eğitimciler, bu öğrencilere, K. Kerim'i okumayı öğretirken, okullarında gördükleri derslerde başarılı olmaları için kurslar da düzenlemektedirler.

3) Işıkcılar

Işıkcılar, Hüseyin Hilmi Işık Hoca'nın soy isminden dolayı bu adı almışlardır. Bu grup mensupları, sık sık biraraya gelerek H. Hilmi Işık'ın eserlerini okurlar. Günümüzde bu cemaatin başında, H. Hilmi Işık Hoca'nın damadı olan Dr. Enver Ören bulunmaktadır. Bu grup, son yıllarda ticarete önem vererek, televizyon, gazete, eğitim, sağlık, tekstil gibi birçok sektörlerde büyük bir güce sahip olmuşlardır.

Bu gruba mensup olanlar ve bu gruba ait işyerlerinde çalışan elemanlar, dini konularda eğitilmektedir. Bu eğitim, dini bilgiye sahip olan kişiler tarafından, belli günlerde, sistemli olarak verilmektedir. Böylece grup içerisindeki elamanlar hem daha iyi yetiştirilmekte hem de elemanların kontrolleri sağlanmaktadır.

c - İdeolojik Cemaatlar

İdeolojik cemaatlar, birçok noktada geleneksel İslami düşünceden ayrılmaktadırlar. Bu cemaatlar mevcut İslami düzeni reddetmekle birlikte, kendilerine örnek olarak aldıkları çeşitli alimlerin eserlerinin etkisiyle, Dar'ul- Harbci, Cumasız, İrancı, Vehhabi, Teymiyeci, Mealci, Hizbullahcı, İctihatçı, v.s. gibi isimlerle anılmaktadırlar.

Hatay yöresinde bu cemaatlardan bazılarına mensup insanlar, az da olsa bulunmaktadır. Bu grubu teşkil eden kişiler, genelde gençlerden meydana gelmektedir.

SONUÇ

Hatay, tarihi çok eski dönemlere, çağlar öncesine kadar uzanan ve çok değişik dinler ile kültürleri içerisinde barındıran seçkin illerimizden biridir. Araştırmamızın sonunda, ilk çağlardan itibaren Hatay'da çeşitli milletlerin ve dinlerin yerleşmiş olduğunu gördük. Tarihin en eski çağlarından itibaren ortaya çıkan bu topluluklar, yörede Tarih öncesi çağlara ait çok sayıda kalıntılar bırakmıştır. Tarih çağlarının başlamasıyla birlikte yörede hakimiyet kuran Yamhad Krallığı, Hititler, Asurlar, Persler, Selevkoslar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar ve Türkler'in kendi dönemlerini yansıtan çok sayıda kültürel eserleri bulunmaktadır.

Bu milletlerin Hatay yöresindeki hakimiyetleri esnasında Yahudilik ve Hristiyanlığın yanı sıra, eski Anadolu, İran ve Mezopotamya dinlerinin de yaşamış olduğunu tesbit ettik. Ancak Hatay'da, İslamiyet'in dışında en derin kültür izleri bırakan din Hristiyanlık olmuştur. bunların ise büyük çoğunluğunu Ortodoks Rumlar ve Gregoryan Ermenilerin teşkil ettiğini görmekteyiz. İslam öncesi dönemde yörede hakim olan Ortodoks Rumlar ve Gregoryan Ermeniler, İslamî dönemde de varlığını devam ettirmiştir. İslam'ın VII. asırda bu bölgeye gelmesi, bu dinin ortadan kaldırılması için bir sebep teşkil etmemiştir.

XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine geçen Hatay yöresinde, sayıları belli olmamakla birlikte gayrimüslim toplulukların varlığını devam ettirdiklerini görmekteyiz. XVIII. yüzyılda Antakya merkezinde, Hristiyan ve Yahudilerin bulunduğu ve bunların nüfuslarının % 8-10 dolaylarında olduğu tesbit edilmiştir. Hatta bu gayrimüslimler, Hristiyan Araplar, Hristiyan Rumlar, Hristiyan Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere değişik etnik gruplardan meydana gelmekte olup, Müslüman Türklerle aynı mahallelerde karışık olarak yaşamaktaydılar.

XIX. ve XX. yüzyıllarda Hatay yöresindeki müslim ve gayrimüslimlerin nüfuslarını, çeşitli kaynaklar vasıtasıyla daha net bir şekilde öğrenebiliyoruz. Fakat bu yüzyıllarda Osmanlı topraklarında yoğunlaşan misyoner faaliyetlerine meşruiyet kazandırmak amacıyla yazıldığını tahmin ettiğimiz yabancı kaynaklardaki nüfus ile ilgili bilgiler gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Mesela, 1308 tarihli salnameye baktığımız zaman; Antakya'nın toplam nüfusu 61.203 olarak verilmiş ve bunun 6.012'sini (% 9.8) gayrimüslimler oluştururken, 55.191'ini (% 90.2) müslümanlar oluşturmaktaydı. V. Cuinet ise; Antakya'nın aynı yıllardaki toplam nüfusunu 62.850 olarak verirken, bu nüfusun 16.850'sini (% 26.8) gayrimüslimlerin, 46.000'ini (% 73.2) müslümanların oluşturduğunu belirtmiştir. Salname'nin ve V. Cuinet'in verdiği rakamlar arasındaki fark, yabancıların taraflı tutumunu ortaya koymaktadır. Antakya'daki gayrimüslim nüfus yabancıların iddia ettiği gibi hiçbir zaman % 10'u geçmemiştir. Gayrimüslimlerin en yoğun olduğu İskenderun'da ise; yabancı araştırmacıların aksine, gayrimüslim nüfusu hiç bir dönemde % 17'nin üzerine çıkmamıştır.

Ayrıca bölgede İslam öncesi ve sonrasında Süryanî, Keldanî ve Marunî gibi Monofizit Kiliselere mensup Hristiyanların bulduklarını da görmekteyiz. Fakat Süryanîler, Antakya'nın kendileri için ilk ve önemli bir merkezleri olmasına rağmen, burada Gregoryanlar ve Ortodokslar gibi önemli bir varlık gösterememişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru bölgede yaşayan Rum Ortodokslar ve özellikle Gregoryan Ermenilerin, Katolik ve Protestan mezheplerine girdiklerini görüyoruz. Bu yeni mezheplerin teşekkülü, bölgede faaliyet yapan Amerika ve Avrupa misyonerlerinin etkisiyle olmuştur. Yıllarca Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler hiç bir dinî, etnik çatışmaya yer vermeksizin birarada yaşarken, bölgede yapılan misyoner faaliyetleri meyvesini vermiş ve gayrimüslimler özellikle Ermenîlerin büyük bir kısmı Müslüman Türklerle düşman haline getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı neticesinde Osmanlı Devleti'nin parçalanması, Anadolu'nun düşman işgaliyle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan Millî Direniş sonunda, Müslüman Türk Milleti, karakterinin ayrılmaz bir parçası olan hürriyetini kanıyla kazanmıştır. Fakat Hatay, uzun yıllar esaret altında kalmış, esarete kaldığı yıllar boyunca hem Hatay halkının hem de Atatürk başkanlığındaki Meclis'in gayretleri ile 1939 tarihinde Anadolu'ya katılmıştır. Türkiye'ye katılınca kısa sürede siyasî, iktisadî ve kültürel yönden büyük mesafeler katederek günümüze ulaşmıştır.

Günümüzde Hatay'ın dinî yapısına baktığımız zaman; tarihte olduğu gibi Müslüman, Hristiyan ve Yahudilerin aynı yerleşim birimlerinde hatta aynı mahallelerde birlikte ve herhangi bir huzursuzluk çıkarmadan yaşadıklarını görmekteyiz. Antakya, Altınözü, İskenderun ve Samandağı'nda yaşayan gayrimüslimler, serbestçe ibadethanelerinde ibadetlerini yapmakta ve Müslüman kitle ile uyum içerisinde yaşamaktadırlar. Bununla beraber son zamanlarda bölgedeki gayrimüslimlerin Avrupa ve Amerika'ya göç ettiklerini görmekteyiz. Bu göçlerin temel sebebi daha rahat bir hayat sağlamaktan başka bir şey değildir. Eğer yöredeki Müslümanların gayrimüslimlere herhangi bir baskı ve tehdidi söz konusu olsa idi, bugün bölgede gayrimüslim nüfusun bulunmaması gerekirdi.

Günümüzde Hatay yöresinde yaşayan ve bölge nüfusunun yaklaşık % 99'unu oluşturan Müslümanlar, Hanefî, Alevî ve Şafiî mezhebi mensuplarından oluşmaktadır. Bu mezheplere mensup olan Müslümanlar, gayrimüslimlerle olduğu gibi kendi aralarında da hiç bir mezhep taassubuna yer vermeksizin huzur ve güven içerisinde yaşamaktadırlar. İster Alevî olsun isterse Sünnî olsun, yüzyıllarca beraber yaşamın vermiş olduğu imkanlar onları birbirine bağlayan bir kültürün oluşmasına sebep olmuştur. Bu durum da mezhep farklılığının ayrımcılık için bir sebep teşkil etmediğini bilakis birleştirici ve bütünleştirici önemli bir zenginlik olduğunu ortaya koymuştur. Saha araştırmamız neticesinde tesbit ettiğimiz kadarı ile Alevî mezhebi mensuplarının kendi inançları

doğrultusunda yaşadıklarını, haklarında ileri sürülen önyargılı birtakım ithamlardan uzak olduklarını gördük. Hatta Alevîler içerisinde çok sayıda insanın Kur'an-ı Kerim okuyup beş vakit namaz kıldığına da şahit olduk. Özellikle görüştüğümüz Alevî şeyhleri abdest ve namaz olmaksızın Müslümanlık olamayacağını belirtmişlerdir.

Bu gün Hatay'daki toplam nüfusun % 68'lik bölümünü oluşturan Hanefîlerin bütün ilçelerde yaşadıklarını görmekteyiz. Bölgedeki nüfusun % 2'sini oluşturan Şafiîler genelde Antakya köyleri ile İskenderun merkezinde yaşamaktadırlar. Toplam nüfus içerisinde % 29'luk bir orana sahip olan Alevîler, yoğun olarak Antakya, Samandağı ve İskenderun ilçe merkezi ile bu ilçelere bağlı belde ve köylerde yaşamaktadırlar.

Hatay ve çevresinde eskiden olduğu gibi günümüzde de tarikat ve cemaatlerin varlığı ve faaliyetleri bulunmaktadır. Gerek Sünnî ve gerekse Alevî tarikatlar Hatay bölgesinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Sünnî tarikatlerden Nakşilik ve Kadirilik ağırlığı teşkil ederken; Alevî tarikatlerde ise Bektaşilik ve Kızılbaşlık ekseriyeti teşkil etmektedir. Bölgede tarikatler dışında hemen hemen bütün cemaat mensuplarına da rastlamak mümkündür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hatay coğrafyası tarihî zenginliklere sahip bir yöremiz olduğu gibi kültürel zenginlikler ile de doludur. Hem tarihî hem de kültürel zenginliklerin bu bölgede toplanması, bölgenin jeopolitik öneminden kaynaklanmaktadır. Çünkü bu özelliği ile bölge, hakimiyet gücüne sahip olan milletlerin üzerinde durduğu bir yer olmuştur. Bu sebeple de bölgede değişik millet ve dinler yaşamış ve kendi kültürlerinin izlerini burada yansıtmışlardır. Bu özelliğinden dolayı bölgede her millettten ve her dinden insanlar yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bölgedeki huzurlu ortamın devamı, hem bölge halkı hem de Türkiye için büyük bir önem arz etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDURRAHMAN ŞEREF, **Coğrafyay-ı Umumi**, C. I, İstanbul, 1310
- ABU'L-FARAC, Gregory (Bar Hebraeus), **Abu'l-Farac Tarihi**,
(Süryaniceden İngilizceye Çev: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye
Çev. Ömer Rıza Doğrul), C.I, Ankara, 1987
- AHMET B. MAHMUT, **Selçukname**, (Haz: Erdoğan Merçil), C. I, II,
İstanbul, 1977
- AHMET RIFAT EFENDİ, **Lügat-i tarihiye ve Coğrafiye**, İstanbul,
1299
- ALİ CEVAD, **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafiye Lügati**,
İstanbul, 1313
- ALİ RIZA, **Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası**, İstanbul, 1318
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)**, C. I,
Ankara, 1990
- ATALAR, Münir, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre
Alayları**, Ankara, 1991
- ATATÜRK, **Nutuk-Söylev**, C. I, II, III, Ankara, 1989
- ATEŞ, Süleyman, **İslam Tasavvufu**, İstanbul, 1992
- AKKAYA, M. Şükrü, "**Hatay'ın Eski Tarihine Bir Bakış**", CHP
Konferanslar Serisi Kitap 19, Ankara, 1940
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-
1922**, Ankara, 1988
- ANDREWS, Peter Alford, **Etnich Groups in The Republic Of
Turkey**, Weisbaden, 1989

- _____. **Türkiye'de Etnik Gruplar**, (Çev: Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul, 1992
- AYBARS, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, İzmir, 1984
- AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuvayi Milliye Harekatı**, Ankara, 1993
- el-AZİMÎ, Muhammed b. Ali, **Azimî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler**, (Yay: Ali Sevim), Ankara, 1988
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Cizye Defteri**, Defter No: 1329, Yıl: 1268
- BAŞBUĞ, Hayri, **KürtTürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, Ankara, 1984
- BAYKARA, Tuncer, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş**, Ankara, 1988
- el-BELAZURÎ, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Cafer, **Futuhu'l-Buldan**, Beyrut, 1987,
- BİLGEMRE, Kadri, "**Hatay'da Ziraat ve Hayvancılık**", Hatay Haftası, Ankara, 1945, s. 119-130
- BİLGİLİ, Mesud Fani, **Hatay Kültür Tarihi**, Antakya, 1939
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri**, C. IV, VI, İstanbul, 1970
- BOSTAN, İdris, "**Osmanlı Topraklarında Petrolün Bulunuşu ve İskenderunda İlk Petrol İşletme Çalışmaları**", Coğrafya Araştırmaları, C. I, S. 2, Şubat-1990, s. 129-135
- BROCKELMANN, Carl, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, (Ter: Neşet Çağatay), Ankara, 1992

- CEVDET PAŞA, **Tezâkir**, (Yay: Cavid Baysun), C.III, Ankara, 1991
- _____, **Ma'ruzat**, (Yay: Yusuf Halaçoğlu), İstanbul, 1980
- eI-CEVZÎ, Sıbt, **Miratü'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayan**, (Yay: A. Sevim), Ankara, 1968
- CHARLES, Taxier, **Küçük Asya**, (Ter: Ali Suad), C. I, İstanbul, 1329,
- DARKOT, Besim, "**Belen**", İslam Ansiklopedisi, C. II, İstanbul, 1961
- DERİN, F. Çetin, "**Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi**", Türk Dünyası El Kitabı, C. I, Ankara, 1992
- DERNSCHWAM, Hans, **İstanbul ve Anadoluya Seyahat Günlüğü**, (Çev: Yaşar Önen), Ankara, 1987
- D.İ.E., **21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı**
- D.İ.E., **23 Ekim 1960 Genel Nüfus sayımı**
- D.İ.E., **24 Ekim 1965 Genel Nüfus Sayımı**
- D.İ.E., **1990 Genel Nüfus Sayımı**, Ankara, 1994
- D.İ.E., **Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 1993-1994**, Ankara, 1996
- D.İ.E., **Kültür İstatistiki 1994**, Ankara, 1996
- DİLAÇAR, Agop, "**Alpin İrk, Türk Etnisi ve Hatay Halkı**", CHP Konferanslar Serisi, Kitap 19, Ankara, 1940
- DOĞANAY, Hayati, "**Türkiye'nin Coğrafi Konumu ve Milli Sınırları ile İlgili Bazı Meseleler**", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 44, İstanbul, Ekim-1986

- EBU NASR, Serrâc Tûsî, **el-Lüma'**, **İslam Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar**, (Çev: H. Kamil Yılmaz), İstanbul, 1996
- EBU'L-FİDA, İmadu'd-Din İsmail b. Muhammed, **Takvimu'l-Buldan**, Beyrut
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, 1970
- ERÖZ, Mehmet, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, 1977
- ERYILMAZ, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi**, İstanbul, 1996
- ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, 1990
- EVLİYA ÇELEBİ MEHMET ZILLIOĞLU, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, (Sad: T. Temelkuran, N. Aktaş, M. Çevik), C. III, İstanbul, 1984
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, Ankara, 1986
- _____, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, İstanbul, 1994
- GÖLPINARLI, A. Baki, "**Kızılbaş**", **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, 1993
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiyenin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara, 1990
- GÜNALTAY, Şemseddin, **Yakın Şark II Anadolu En Eski Çağlardan, Ahamenişler İstilasına Kadar**, Ankara, 1987
- _____, **Yakın Şark III Suriye ve Filistin**, Ankara, 1987

_____, **Türk Tarihinin İlk Devirlerinden Yakın Şark Elam ve Mezopotamya**, Ankara, 1987

_____, **Yakın Şark IV I. Bölüm Perslerden Romalılara Kadar Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama Krallıkları**, Ankara, 1987

_____, **Yakın Şark IV II. Bölüm Romalılar Zamanında Kapadokya, Pont ve Artaksiad krallıkları**, Ankara, 1987

_____, **İran Tarihi, C. I, En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar**, Ankara, 1987

HALAÇOĞLU, Yusuf, **XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, 1995

_____, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, 1991

HAMMER, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, (Ter. Mehmet Ata), İstanbul

el-HAMEVÎ, Şihabu'd-Din Ebi Abdullah Yakut, **Mu'cemu'l-Buldan, C. I**, Beyrut, 1990

Hatay İl Yıllığı 973, Adana

HATIPOĞLU, Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'ya İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989

HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü't-Tevarih, C. III, IV, V**, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992

HÜSEYİN NAZİM PAŞA, **Ermeni Olayları Tarihi, C. I**, (Haz. N.Aktaş, M.Oğuz, M.Küçük), Ankara, 1994

- IORGA, N., **Osmanlı Tarihi**, (Çev. Bekir Sıtkı Barkal), C. V, Ankara, 1948
- İBN CEVZİ, **Miratü'z-Zeman fi Tarihi'l-Ayan**, (Yay. Ali Sevim), Ankara, 1968
- İBN HALDUN, Abdurrahman el-Mağribî, **Mukaddime**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan), C. I, İstanbul, 1990
- İBN HAŞİM, Muhammen Ragıb b. Mahmut, **İ'lamu'l-Nubelâ'i bi't-Tarihi Haleb**, C. I, Haleb, 1988
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik, **İslam Tarihi**, (Ter: Hasan Ege), C. IV, İstanbul, 1994
- İBNU'L-ADİM, Kamalüddin Ebu'l-Kasım Amr, **Buğyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb**, C. I, Beyrut, 1988
- _____, **Buğyet'üt-Taleb fi Tarihi'l-Haleb, Selçuklularla İlgili Hal Tercümeleri**, (Yay. Ali Sevim), Ankara, 1976
- İBN ESİR, İzzüddin el-Cezerî eş-Şeybanî, **el-Kamil fi't-Tarih**, (Çev: Abdulkerim Özaydın), C. X, İstanbul, 1991
- İBN KESİR, İmaduddin Ebi'-Fida İsmail b. Ömer, **el-Bidaye ve'n-Nihaye**, (Çev: Mehmet Keskin), C. VII, XI, XII İstanbul, 1994
- İSTAHRÎ, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, **Kitabu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik**, Beyrut, Tarihsiz
- KANSU, Şevket Aziz, "**Hatay'da (Antakya) Bulunan Üst Aşölen (Miccooue) ve Niğde-Nevşehir Çevrelerinde Toplanan Levalloisien Aletler Hakkında bir Not**", Belleten, C. IX, S.34, Ankara, 1945
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul, 1995

- KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, C. I, İstanbul, 1960
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara, 1943
- el-KARAMANÎ, Ebu'l-Abbas Ahmet b. Yusuf, **Ahbaru'd-Duvel ve Asaru'l-Uvel fi't-Tarih**, C.II, III, Beyrut, 1992
- KARPAT, Kemal K., **Ottoman Population 1830-1914**, Medison, 1985
- el-KAZVİNÎ, Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmud, **Asaru'l-Bilad ve Ahbaru'l-İbad**, Beyrut, 1969
- KIRŞEHİRLİOĞLU, E., **Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri**, İstanbul, 1963
- KITAPÇI, Zekeriya, **Yeni İslam Tarihi ve Türkler**, Konya, 1995
- KOMİSYON, **Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, C.I, İstanbul, 1986
- KONURALP, Nuri Aydın, **Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi**, İskenderun, 1996
- KÖPRÜLÜ, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, (Sad: Orhan F. Köprülü), Ankara, 1984
- _____, **"Bektaş"**, İslam Ansiklopedisi, C. II, İstanbul, 1993
- KRIKORIAN, Mesrob K., **Armenians in The Service Of The Ottoman Empire (1860-1908)**, London and Boston, 1977
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Haz. Ali Özek başkanlığında komisyon, Ankara, 1993
- KUTLUAY, Yaşar, **İslam ve Yahudi Mezhepleri**, Ankara, 1965
- KUZGUN, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhteyası Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara, 1996

- _____, **Hazar ve Karay Türkleri**, Ankara, 1993
- _____, **Dinler Tarihi Dersleri**, C. I, Kayseri, 1993
- LÖK, Hasan, **İskenderun Ekonomisi**, İskenderun, 1995
- MELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara, 1991
- MEMİŞ, Ekrem, **Eski Çağ Türkiye Tarihi En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar**, Konya, 1989
- MUSTAFA NURİ PAŞA, **Netayicü'l-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, (Sad. Neşet Çağatay) C. I-II, Ankara, 1987
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, 1990
- MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE, **Müneccimbaşı Tarihi**, (Ter. İsmail Erünsal), C.II, Tercüman Yayınları-Tarihsiz.
- NAUMANN, Rudolf, **Eski Anadolu Mimarlığı**, (Çev. Beral Madra), Ankara, 1991
- OCAK, A. Yaşar, **"Bektaşılık"**, T.D.V.İ.A., C. V, 1992
- ORHONLU, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)**, İstanbul, 1963
- _____, **"Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı"**, Türk Kültürü Araştırmaları, C. XV., S.1-2, s.
- OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, (Ter: Fikret Işıltan), Ankara, 1995
- ÖZDEMİR, Rifat, **"Osmanlı Döneminde Antakya'nın Fizikî ve Demografik Yapısı"** Belleten, C. LVIII, S. 221, Nisan-1994, s.

- _____, "Ankara ve Antakya Sancaklarına Ait Gelir ve Giderlerin Mukayeseli Tahlili" Şerafettin Turan Armağanı, Antakya, 1996, s.
- ÖZTÜRK, Mustafa, "XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları", Belleten, C. LIV, S. 211, Ankara, 1990
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevi Tarihi, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. I, II, Mersin, 1992
- REYHANI, Mahmut, Gölgesiz Işıklar II Tarihte Aleviler, İstanbul, 1995
- RUNCIMAN, Steven, Haçlı Seferleri Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), C. I, Ankara, 1989
- SAGAY, Reşat, XIX. ve XX. y.y. Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul, 1972
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Antakya", TDVİA, C. III, İstanbul, 1991
- Salname-i Vilayet-i Haleb, 1305,1308,1314,1319,1324, Haleb
- Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,1317, 1318, İstanbul
- SEVİM, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara, 1989
- SONYEL, Salahi R., "İngiliz Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)", Belleten, C. LI, S. 201, Aralık-1987, II. Baskı-1996
- SOYSAL, İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C. I, Ankara, 1989

_____, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936,1939)", Belleten, C. XLIX, S. 193, Ankara, 1985

SÖKMEN, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara, 1992

SÜMER, Faruk, "**Ramazan-Oğulları**", İslam Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1964

_____, **Oguzlar**, İstanbul, 1992

_____, **Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1992

_____, "**Çukurova Tarihine Dair araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)**", T.A.D., C. I, S. I, Ankara, 1963, s. 1-112

SÜRYANİ MİHAİL, **Süryani Mihail Vekayinamesi, II. Kısım 1042-1195**, (Çev: Hırant D. Andreasyan), 1944, (Basılmamış Tecümenin Fotokopisi)

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990

_____, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ankara, 1990

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamusu'l-A'lam**, C. I,II,III, İstanbul, 1306

ŞENYÜREK, Muzaffer, "**Tıkalı Mağaranın Paleolitik Endüstrisine Dair Bir Not**", Belleten, C. XXIII, S. 89, Ankara, 1959 ve "**Üst Aşölen Endüstrisi**", Belleten, C. XXV, S. 98, Ankara, 1961

et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zakir kadiri Ugan, Ahmet Temir), C. III, İstanbul, 1991

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C. I, İstanbul, 1991

TANYU, Hikmet, **Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**, C. I, İstanbul, 1976

TEKİN, Mehmet, **Hatay Tarihi**, Antakya, 1993

_____, **Hatay'da Eğitim ve Kültür**, İskenderun

TEKİNEL, Osman, "**Hatay İli'nin Tarımsal Yapısı**", Hatay İli'nin Ekonomik Kalkınması, İstanbul, 1994

TURAN, Ahmet, **Les Nusayris de Turquie Dans la Region de Hatay (Antioch)**, Paris, 1973, (Sorbon Üniversitesinde yapılan basılmamış doktora tezi)

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993

TÜMER, Günay-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988

TÜRKMEN, A. Faik, **Mufassal Hatay Tarihi, Coğrafya**, C. I, İstanbul, 1937

_____, **Mufassal Hatay Tarihi, Tarih**, C. III, İstanbul, 1937

_____, **Mufassal Hatay Tarihi, Hatay Manda Tarihi Silahlı Mücadele Devresi**, C. IV, İstanbul, 1939

TOGAN, A. Zeki Velidi, **Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi Tercüme Tahlili**, İstanbul, 1982

_____, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981

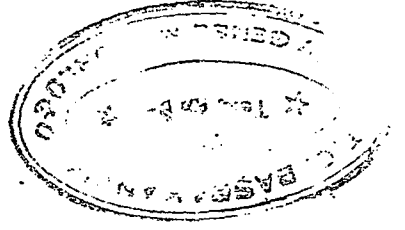
UMAR, Bilge, **Türkiye'de Tarihsel Adlar**, İstanbul, 1993

_____, **Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi**, İzmir, 1982

- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1976
- URFALI MATEOS, **Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)**, (Çev. Hırant D. Andreasyan; Notlar: Edeuard Dulaurer, M. Halil Yınanç), Ankara, 1987
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, I. Kısım, Ankara, 1982
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, Ankara, 1990
- VARLIK, M. Çetin, **"Ramazanoğulları Beyliği"**, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, C. X, İstanbul, 1989
- VİTAL, Cuinet, **La Turquie d'Asie**, C. II, Paris, 1891
- YAŞAR, Mehmet Ali, **12 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicili H.1222-1225 (M.1807-1810)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1995
- YAZICI, Tahsin, **"Nakşbend"**, İslam Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1993
- Yurt Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, 1982
- YÜCEL, Talip, **Türkiye Coğrafyası**, Ankara, 1987
- ZELTZER, Moshe, **"Minorities in Irag and Syria"**, Peoples and Cultures Of The Middle East, New York, 1969
- ZEYDAN, Abdulkerim, **İslam Hukukuna Giriş**, (Ter: Ali Şafak), İstanbul, 1985

EKLER

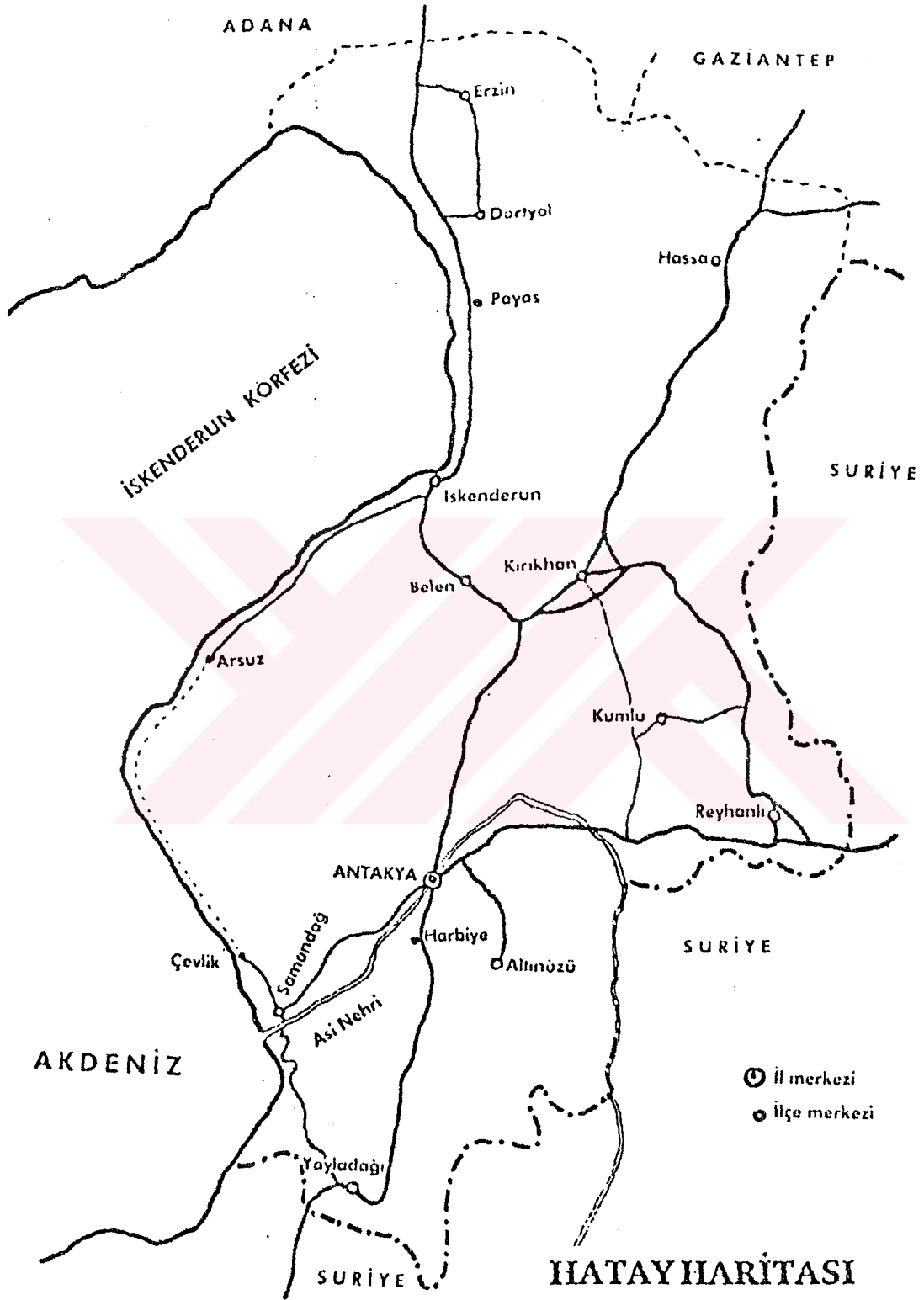
1226/1329
1329

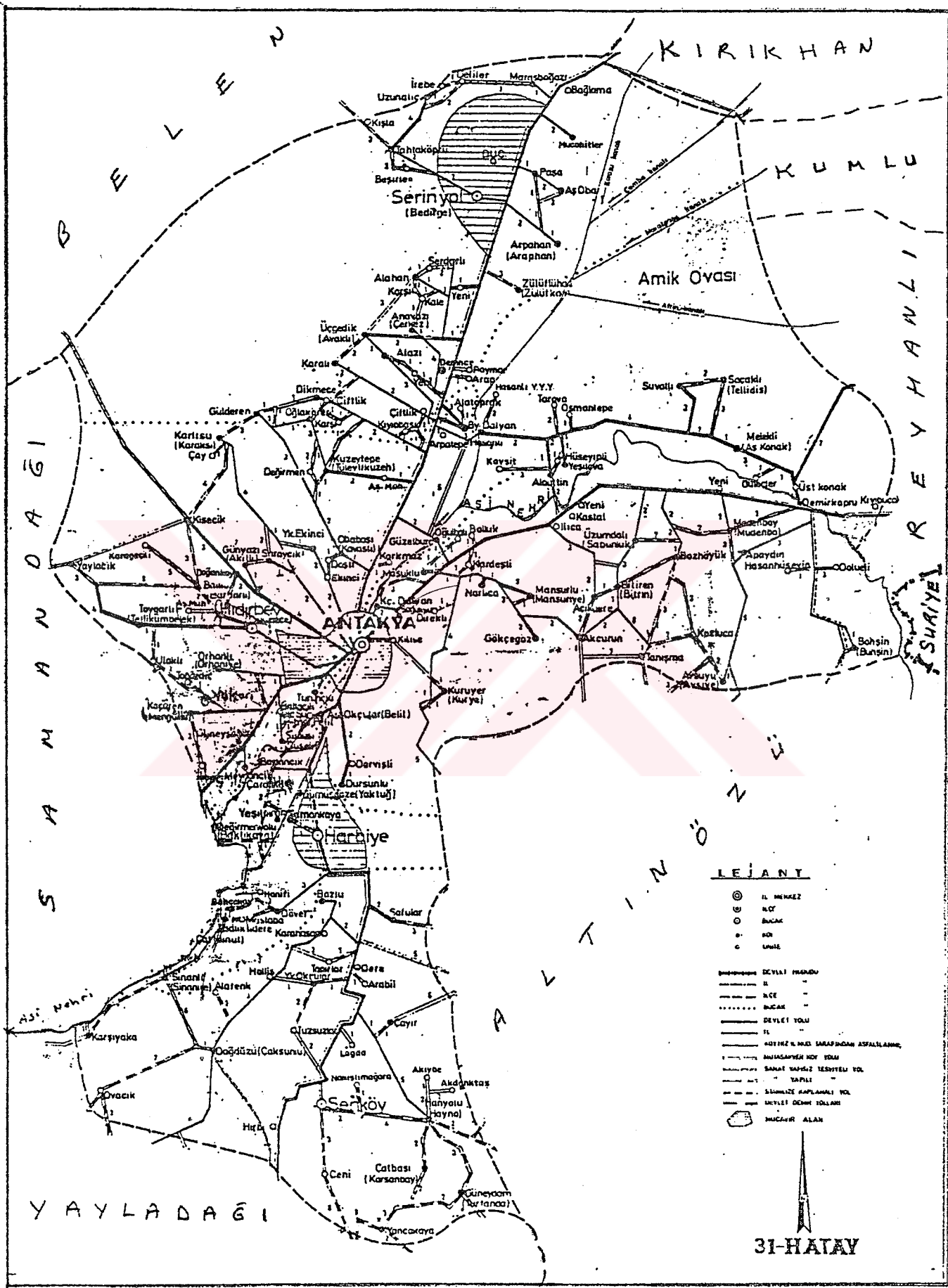
سایه
سایه

سایه	سایه	سایه
1404	1404	1404
714	1004	1004
CV14	1004	1004
0740	1004	1004

سایه	سایه	سایه
1404	1404	1404
1504	1504	1504
1504	1504	1504
1504	1504	1504
1504	1504	1504

EK:I, Maliye Nezareti Cizye Defteri
Defter No: 1329, Yıl: 1268, s. 4

LEJANT

- ⊙ İL MERKEZİ
 - İLÇE
 - BÜYÜK
 - KÜÇÜK
 - UNİTE
-
- DEVLET YOLU
 - İL
 - İLÇE
 - BÜYÜK
 - KÜÇÜK
 - DEVLET YOLU
 - İL
 - İLÇE İÇİNDEN ASFAFLANAN
 - İNŞAATTA KAYI YOLU
 - SAKAT KAYIĞIZ İZLENİMLİ YOL
 - TAŞLI
 - SIKIŞIKLAŞTIRILMIŞ YOL
 - MEYDAN DENİZ YOLLARI
 - ⊞ MÜCAHİR ALAN

31-HATAY

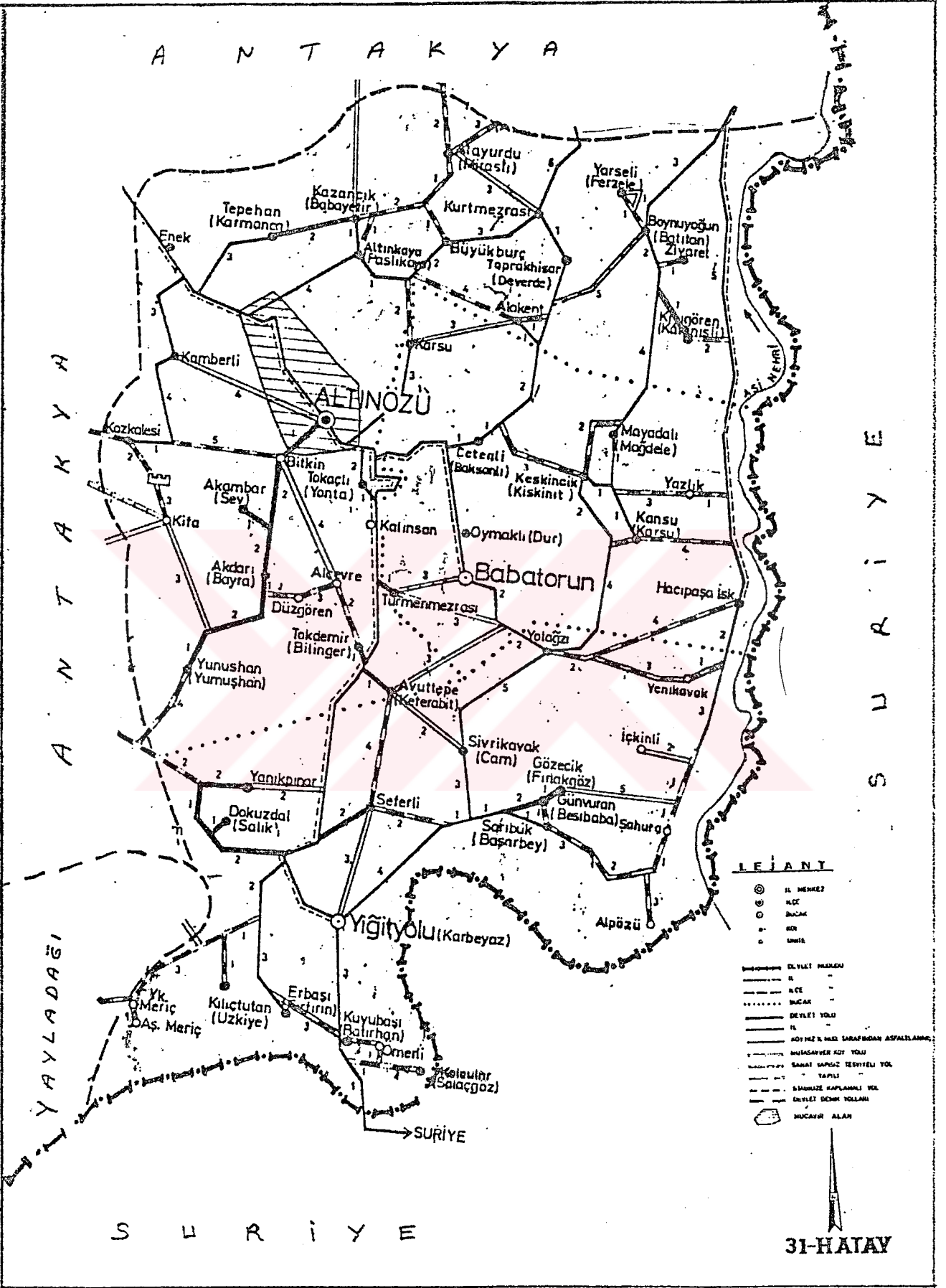
A N T A K Y A

A N T A K Y A

YAYLADAĞI

S U R İ Y E

S U R İ Y E

LEJANT

- ⊙ İl Merkez
- NCT
- Bucak
- Köy
- Mektep

- Devlet Marmolu
- İl
- NCT
- Bucak
- Devlet Yolu
- İl
- 1971-72 Yılı Tarafından Asfaltlanmış
- Uluslararası Kıt Yolu
- Baraj Yapılgı İstifeli Yol
- Tünel
- 1960-61 Yılı Tarafından Asfaltlanmış
- Devlet Döner Yolları
- ▨ MUCAFER ALAN

31-HATAY

İ S İ K E N D E R U N

N

U

K

E

D

N

E

K

E

S

K

S

İ

2

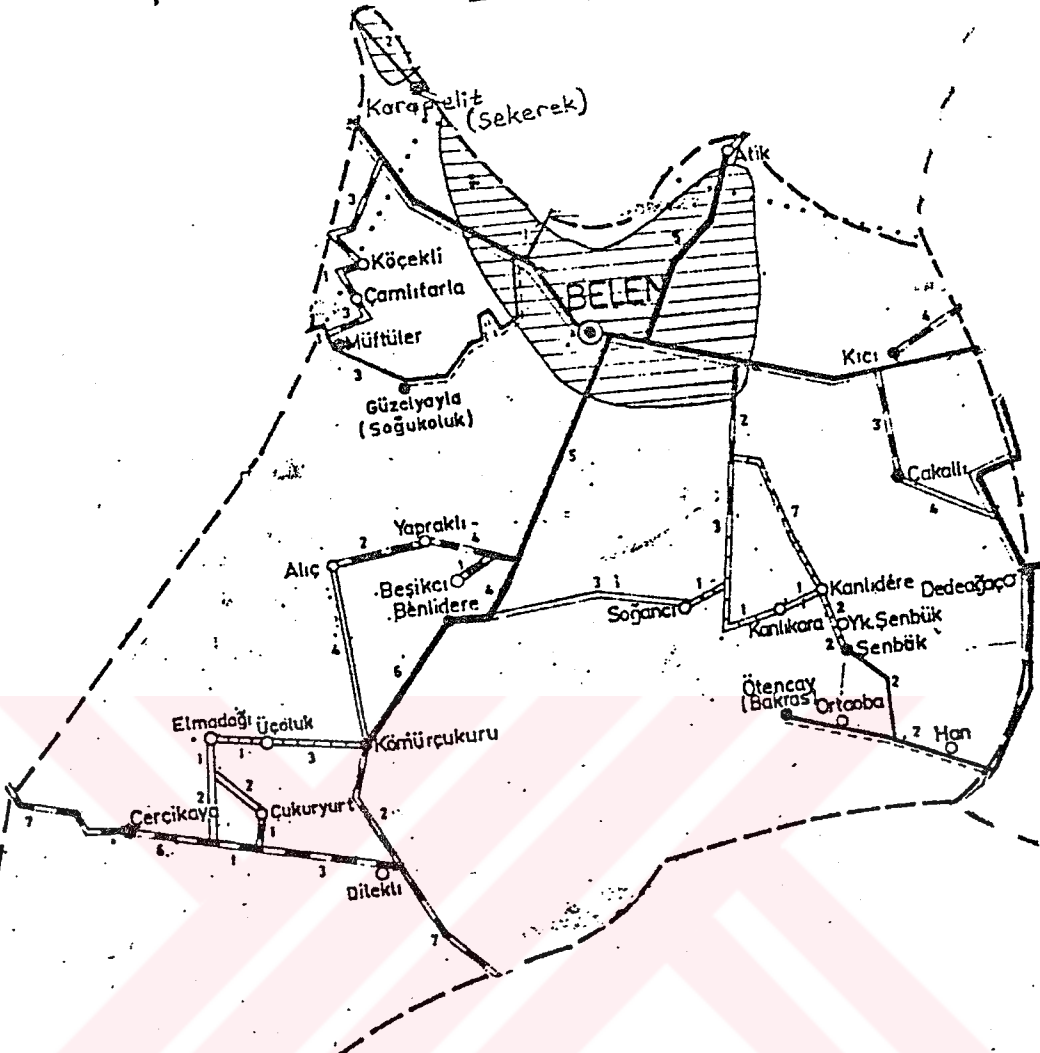
4

3

Y

2

Y

A N T A K Y A

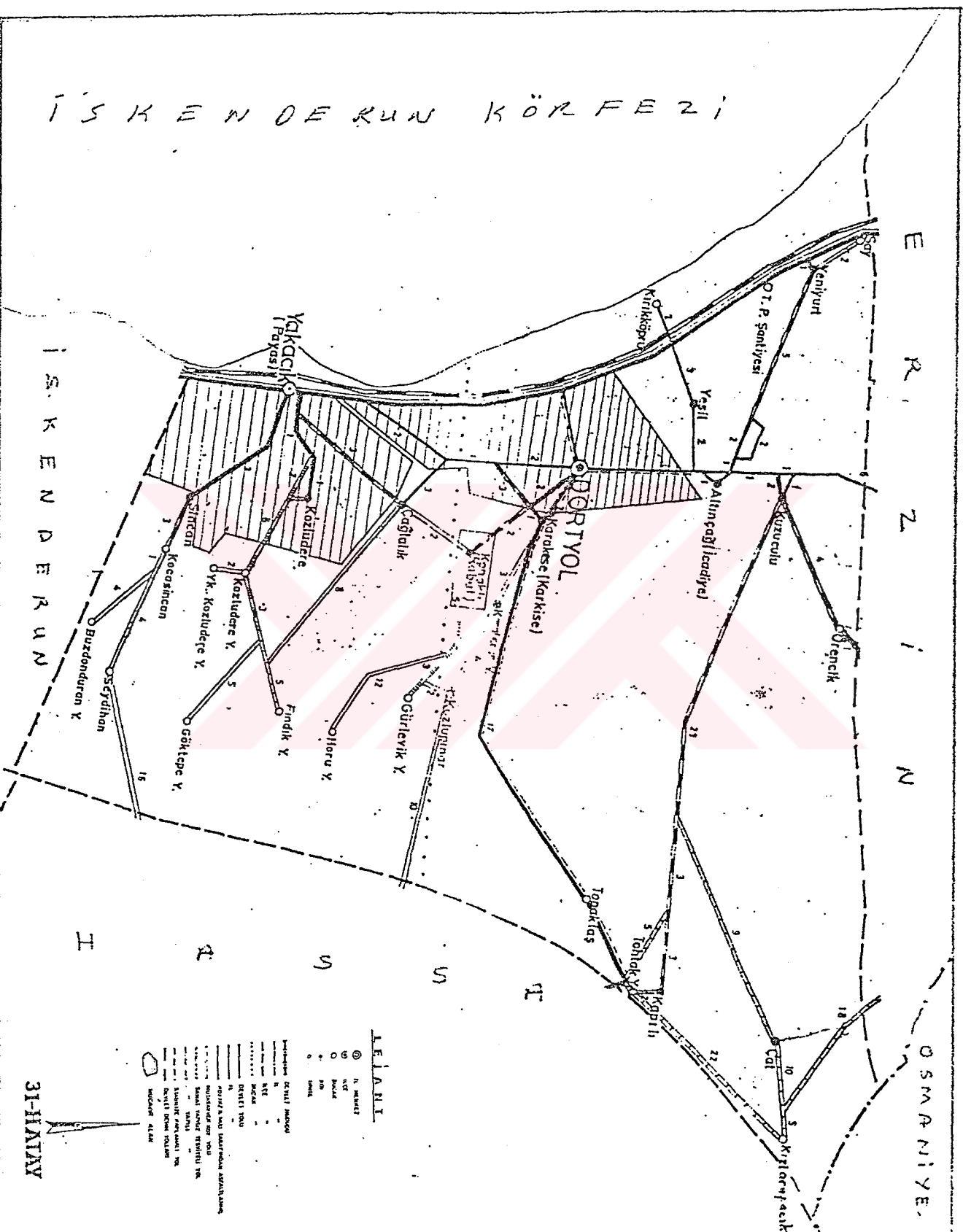
LEJANT

- ⊙ İL MERKEZİ
- ⊙ İLÇE
- BÜCAK
- KÖY
- UNİTE

- DEVLET HUKUKU
- İL
- İLÇE
- BÜCAK
- DEVLET YOLU
- İL
- KÖY İZİ B. İZİ TARAFINDAN ASFALTLANMIŞ
- MÜHÜRLEMEYİ HOŞ YOLU
- SAHNE TAHSİSİ TESHİH YOLU
- TAHSİS
- SAHNELEME ALANLARI YOLU
- DEVLET DENİZ FOLKALARI
- MÜHÜRLEME ALAN

31-HATAY

İSKENDERUN KÖRFEZİ

E R I Z İ N O S M A N İ Y E

İ S K E N D E R U N

I S U S İ

LEJANT

- ⊙ N. NERAZET
- ⊙ N. SİT
- Boşluk
- ⊙ 100
- 200
- 300
- 400
- 500
- 600
- 700
- 800
- 900
- 1000
- 1100
- 1200
- 1300
- 1400
- 1500
- 1600
- 1700
- 1800
- 1900
- 2000
- 2100
- 2200
- 2300
- 2400
- 2500
- 2600
- 2700
- 2800
- 2900
- 3000
- 3100
- 3200
- 3300
- 3400
- 3500
- 3600
- 3700
- 3800
- 3900
- 4000
- 4100
- 4200
- 4300
- 4400
- 4500
- 4600
- 4700
- 4800
- 4900
- 5000
- 5100
- 5200
- 5300
- 5400
- 5500
- 5600
- 5700
- 5800
- 5900
- 6000
- 6100
- 6200
- 6300
- 6400
- 6500
- 6600
- 6700
- 6800
- 6900
- 7000
- 7100
- 7200
- 7300
- 7400
- 7500
- 7600
- 7700
- 7800
- 7900
- 8000
- 8100
- 8200
- 8300
- 8400
- 8500
- 8600
- 8700
- 8800
- 8900
- 9000
- 9100
- 9200
- 9300
- 9400
- 9500
- 9600
- 9700
- 9800
- 9900
- 10000

31-HATIV

C E Y H A N

O S M A N I Y E

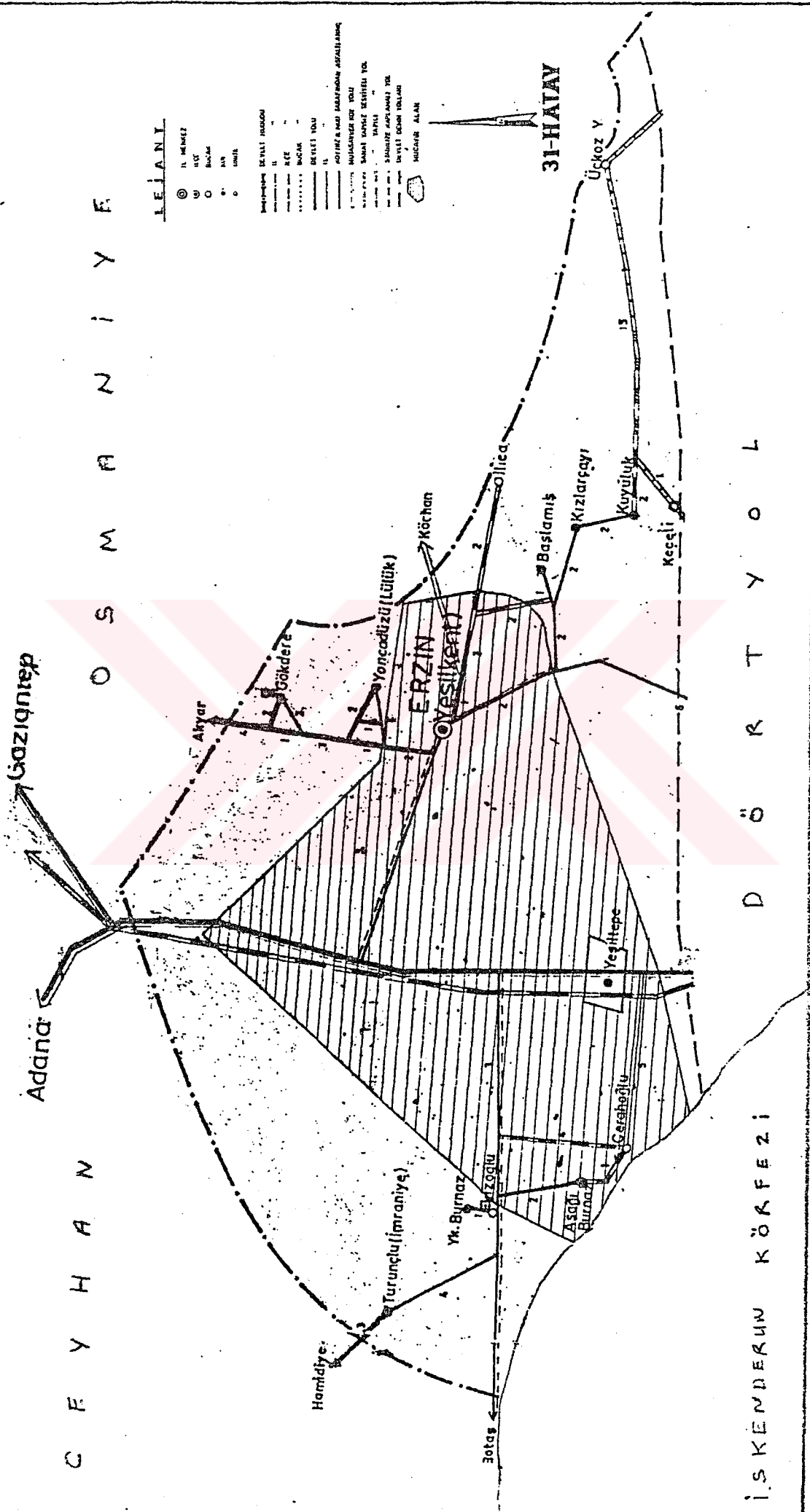
Adana Gaziantep

LEJANI

- ⊙ II. MERMER
- ⊙ I. MERMER
- BUCAK
- MİNE
- ◊ KUM

- DEVLET YOLU
- II. KEE
- I. KEE
- BUCAK
- DEVLET YOLU
- II.

- KÖY VE MÜD. SAKATLIĞI
- MÜHÜRLEME KIZ YOLU
- SAKATLIĞI
- SAKATLIĞI
- SAKATLIĞI
- DEVLET DİĞER YOLU
- MÜHÜRLEME ALANI

D Ö R T Y O L

İSKENDERUN KÖRFEZİ

OSMANIYE

ISLAHIYE

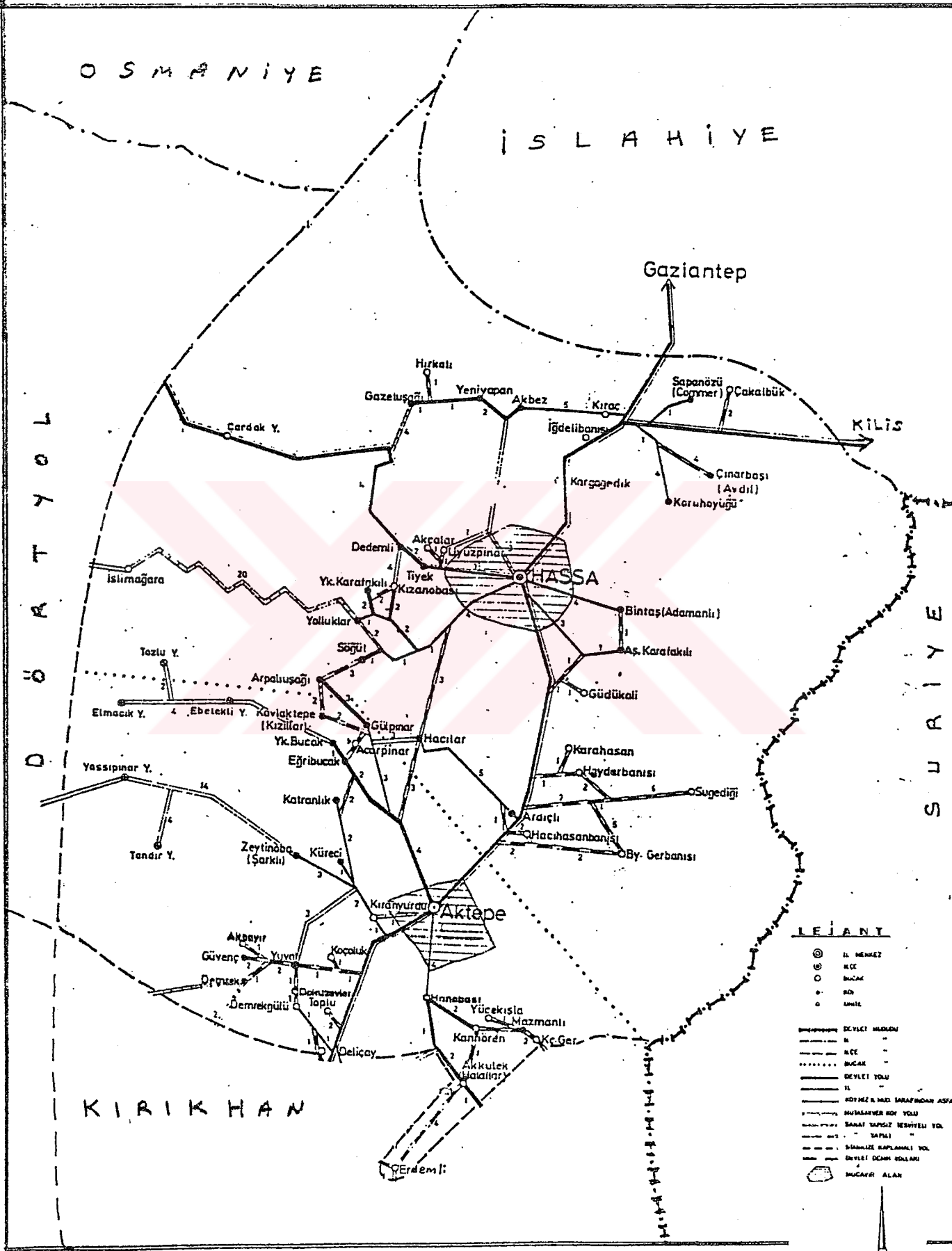
Gaziantep

Kilis

DOĞU ARAT YOL

SURİYE

KIRIKHAN

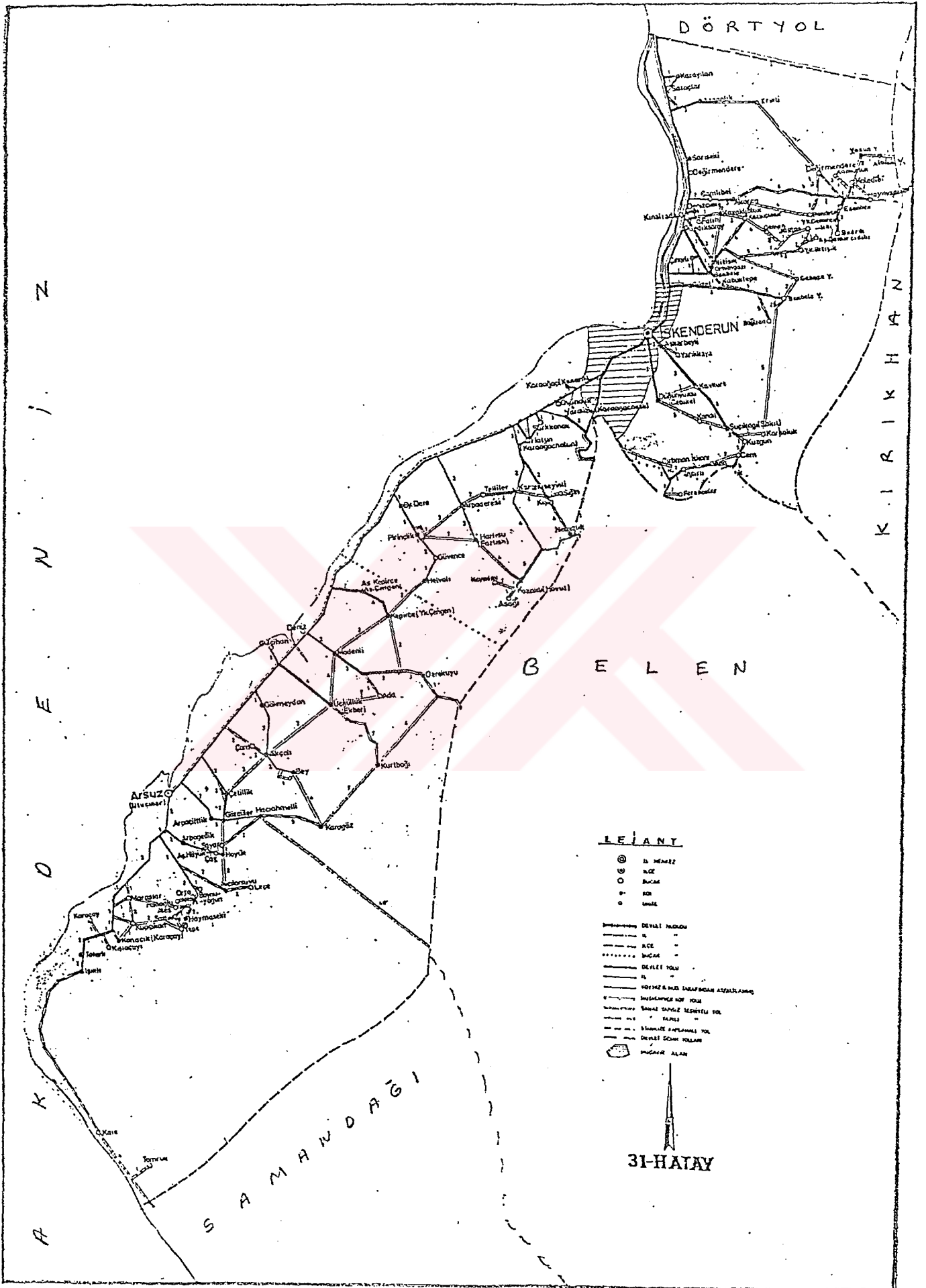

LEJANT

- ⊙ İl Merkezi
- İlçe
- Bucak
- Köy
- Şehir

- Devlet Mülki
- İl
- İlçe
- Bucak
- Devlet Yolu
- İl
- Köy Mevki ve Mahalliyetçe Asayiş
- Muhafazasız Köy Yolu
- Sınai Yolu ve Nispetli Yd.
- Sınai
- Sınai ve Kapanlı Yd.
- Devlet Demir Yolu
- Mucavir Alan

AKSARAY

DÖRTYOL

İSKENDERUN

B E L E N

ARSUZO

LEJANT

- ⊙ İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR

- DENİZ YOLU
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR
- İZMİR

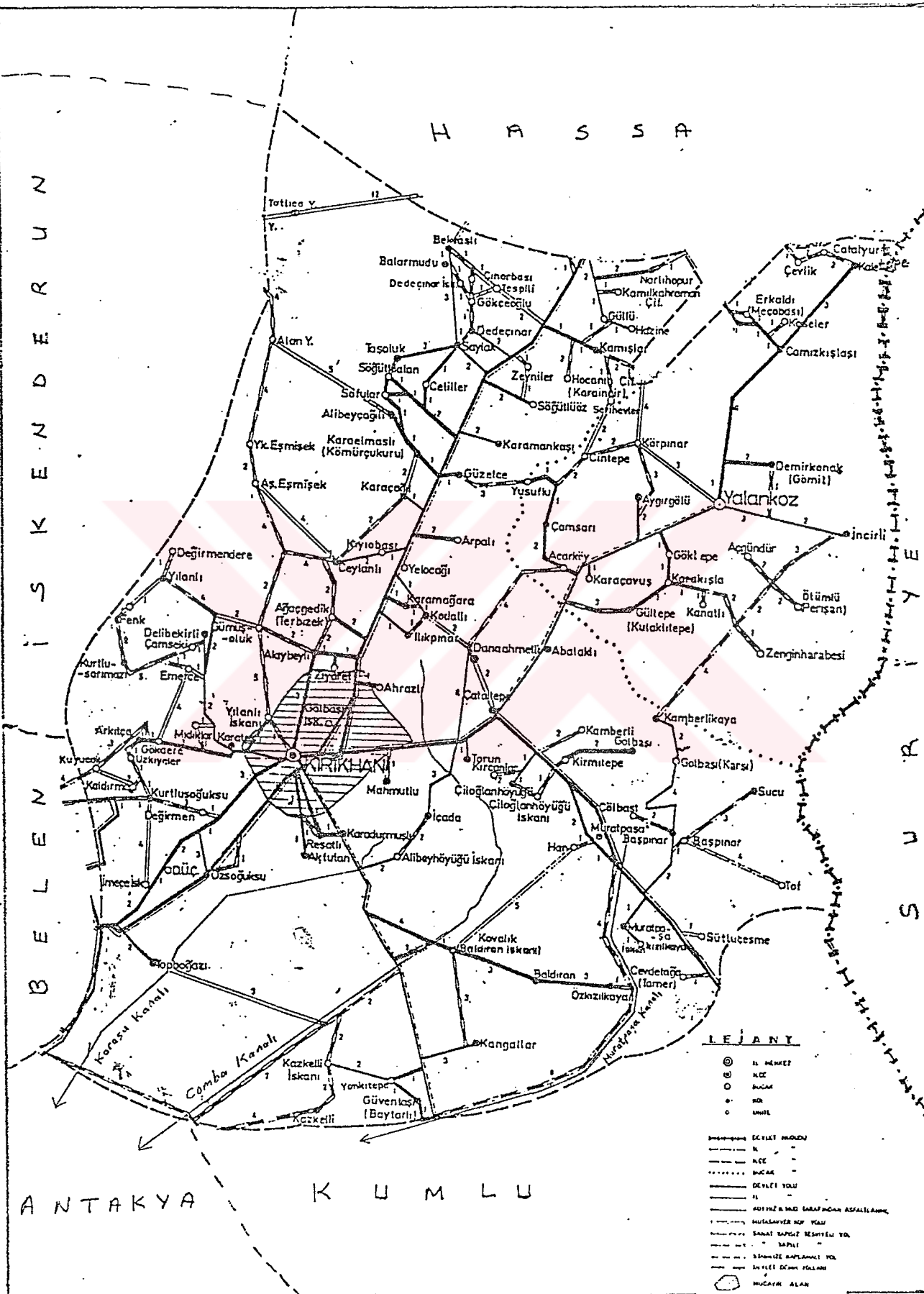
31-HATAY

H A S S A

B E L E N D E R U N
S K E N D E R U N
I S K E N D E R U N
B E L E N D E R U N

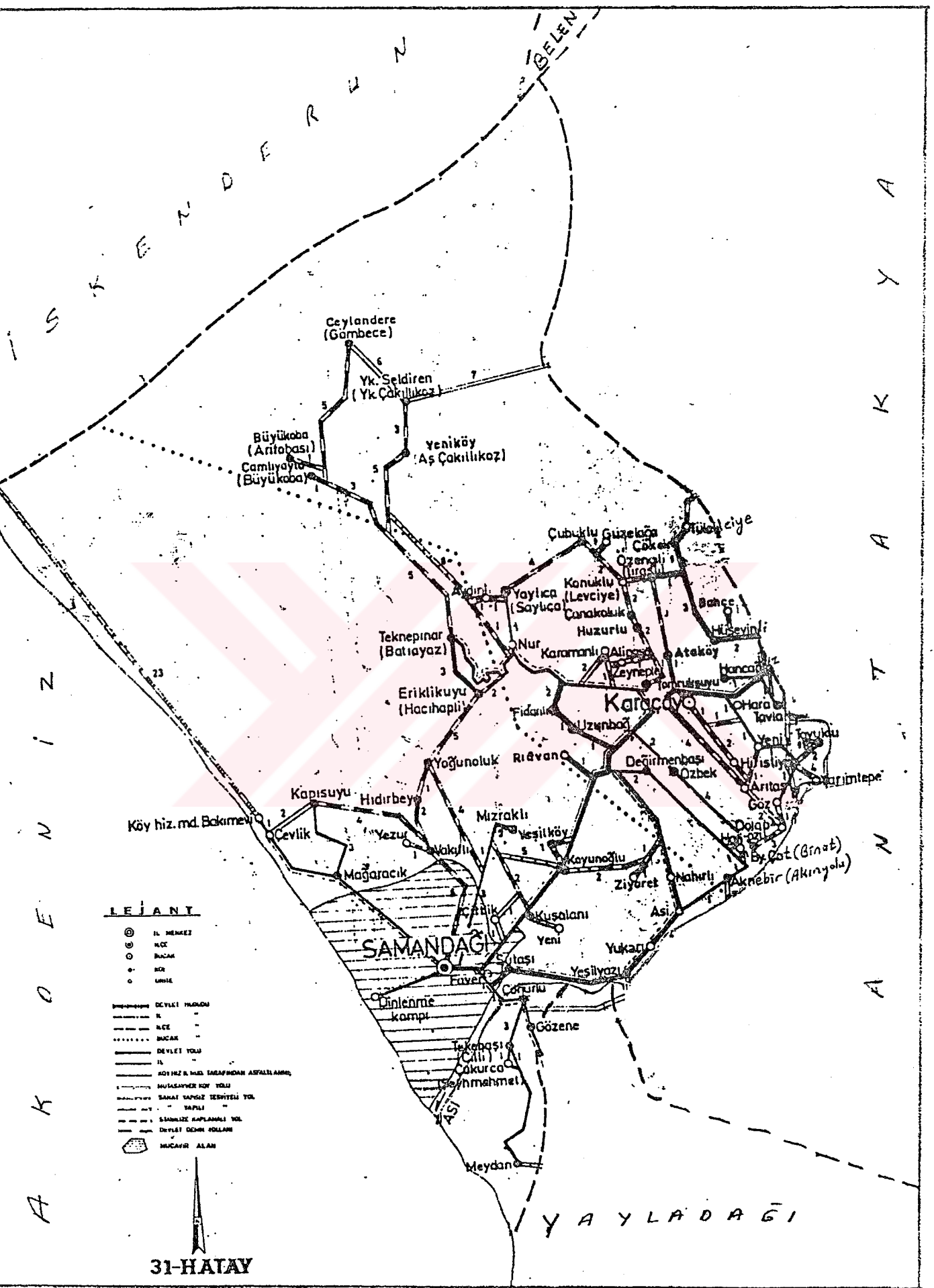
S U R U N
S U R U N
S U R U N

A N T A K Y A K U M L U

LEJANT

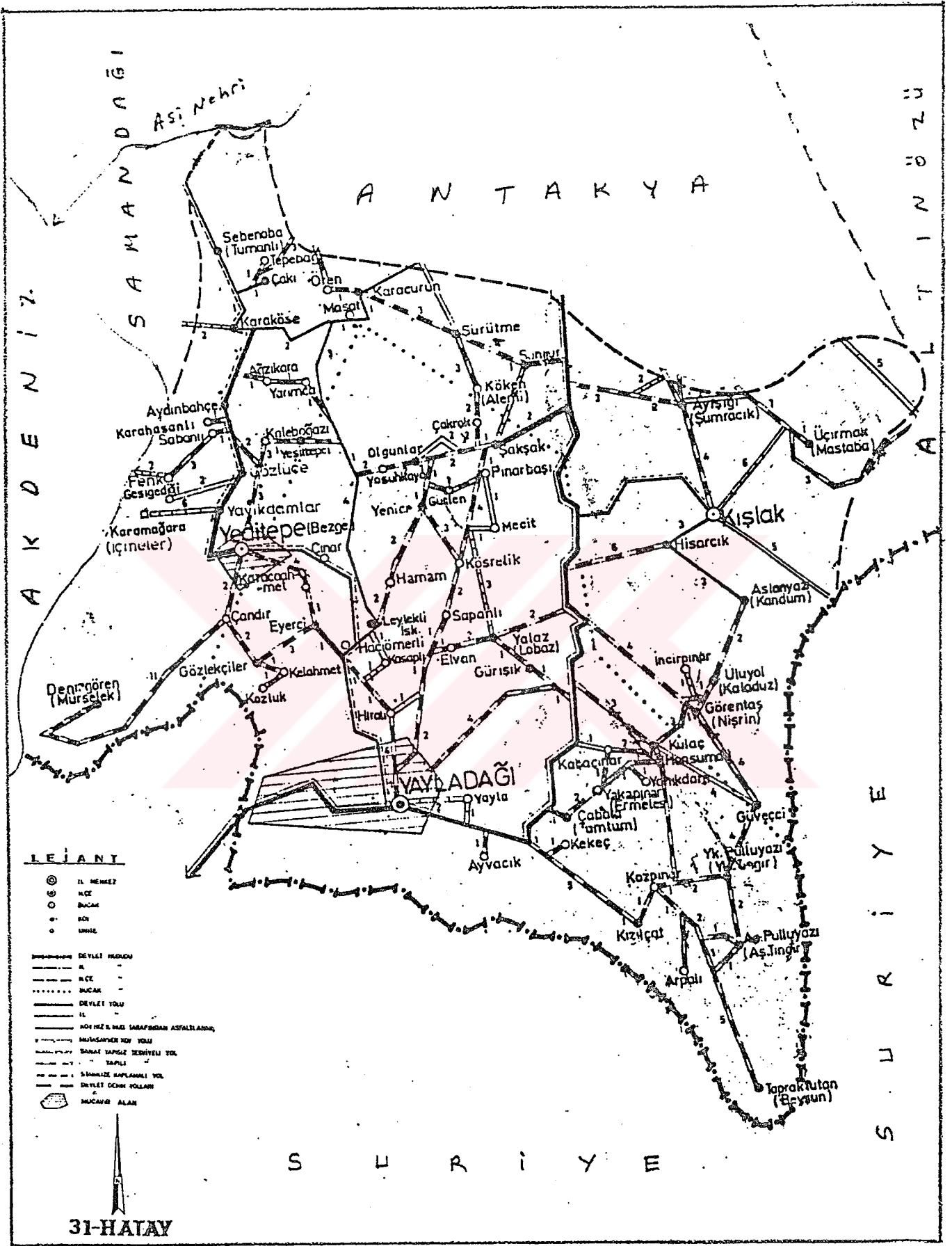
- ⊙ İL MERKEZİ
- ⊙ İLÇE
- ⊙ BÜCAE
- ⊙ KÖY
- ⊙ MUHTEL
- EKİŞTİ İZOLAN
- İL
- İLÇE
- BÜCAE
- DEVLET YOLU
- İL
- İYİ HİSABLA SAĞLIKLI İZOLAN
- İZOLANIN İÇİNE
- İZOLANIN İÇİNE
- İZOLANIN İÇİNE
- İZOLANIN İÇİNE
- İZOLANIN İÇİNE
- MÜCAMMEL ALAN

LEJANT

- ⊙ İL MERKEZİ
 - ⊙ İLÇE
 - ⊙ BUCAK
 - KÖY
 - İMARE
-
- DEVLET YOLU
 - İL
 - İLÇE
 - BUCAK
 - DEVLET YOLU
 - İL
 - KÖY HİZ. M.D. TAFAZULU ANSİYELİ ANNE
 - MÜSAFAHİR KÖY YOLU
 - SAHAT YAPILAZ İŞHİTİLİ YOL
 - TAFLI
 - SİBİRLİZ KAPLANLI YOL
 - DEVLET DEMİR YOLLARI
 - ⊞ MUCAFIR ALAN

31-HATAY

A N T A K Y A

S A M A N D A Ğ I

Asi Nehri

A K D E N İ Z

S U R I Y E

S U R I Y E

S U R I Y E

LEJANT

- ⊙ İL MERKEZİ
- ⊙ İLÇE
- ⊙ BUCAK
- ⊙ KÖY
- ⊙ MÜHÜR

- DEVLET HADDİSİ
- İL
- İLÇE
- BUCAK
- DEVLET YOLU
- İL
- İLÇE VE İLÇE İKİBAĞIĞI ARASINDAKİ ASFAKLI YOL
- MÜHÜRÜZÜM YOLU
- SANAT VE İŞLETME İSTİFESİ YOLU
- ZAPLI
- SIKIŞIK KAPLANLI YOL
- DEVLET ÖZGÜN YOLLARI
- MÜHÜR ALANI

31-HATAY